

LUND UNIVERSITY

Jaktturism - ett delikat balansarbete i en komplex ekonomi

Andersson Cederholm, Erika; Sjöholm, Carina

Published in:
RIG Kulturhistorisk Tidskrift

2022

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Andersson Cederholm, E., & Sjöholm, C. (2022). Jaktturism - ett delikat balansarbete i en komplex ekonomi. *RIG Kulturhistorisk Tidskrift*, (3), 129-146.

Total number of authors:
2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

RIG

NR 3 2022

KULTURHISTORISK TIDSKRIFT GRUNDAD 1918

RIG KULTURHISTORISK TIDSKRIFT

Nummer 3 2022

Redaktörer

Simon Ekström

Marie Steinrud

Bitr. redaktör

Margareta Tellenbach

Webredaktör

Lars-Eric Jönsson

Ansvarig utgivare

Simon Ekström

REDAKTIONENS ADRESS

Institutionen för etnologi, religionshistoria och
genusvetenskap (ERG)

Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm

e-post simon.ekstrom@etnologi.su.se

mobilnr 0703-258715

e-post marie.steinrud@etnologi.su.se

mobilnr 0733-844463

e-post Margareta.Tellenbach@gmail.com

telefon 046-291314

webadress: <http://journals.lub.lu.se/index.php/rig>

Redaktionsråd

*Lotten Gustafsson Reinius, Institutionen för etnologi,
religionsvetenskap och genusvetenskap (ERG),*

Stockholms universitet

Rebecka Lennartsson, Stockholms stadsmuseum

Lena Marander-Eklund, Nordisk folkloristik, Åbo Akademi

Fredrik Nilsson, Etnologi, Åbo Akademi/Lunds universitet

*Ulf Palmenfelt, Institutionen för kulturanthropologi och
etnologi, Uppsala universitet, Campus Gotland*

*Richard Pettersson, Institutionen för kultur och medier,
Umeå universitet*

*Jens Rydström, Genusvetenskapliga institutionen,
Lunds universitet*

*Marie Ulväng, Institutionen för mediestudier,
Stockholms universitet*

Per Widén, Nationalmuseum / Uppsala universitetsbibliotek

Omslagsbild: Naturupplevelsen betonas ofta som en
väsentlig del av jakten, vare sig man är en del av
ett jaktlag eller en jaktresa.

Foto: Författarna.

PRENUMERATION

Prenumeration kostar 200 kronor för privatperson, 300 kr för institution och 450 kr för
prenumerant utanför Norden. Prenumeration tecknas hos eddy.se ab, order@bokorder.se.

Vänligen uppge namn, adress och e-post.

Jaktturism – ett delikat balansarbete i en komplex ekonomi

Erika Andersson Cederholm och Carina Sjöholm

I Sverige har jakt en lång folklig tradition och betraktas som en viktig del av vårt kulturarv. Det är en tradition som till stor del handlar om viltvård och förvaltning, men där man också framhåller den sociala gemenskapen i de lokala jaktlagen (Danell et al. 2016, 2018, Ekman 1991, Gunnarsdotter 2005, von Essen 2005). Jakt är också en del av en ekonomi där viltet och praktiken däromkring fyller olika funktioner (jfr Marvin 2010). Jakten genererar kött som till viss del finner sin väg ut till livsmedelsbutikerna, men såväl i Sverige som internationellt är jakten också en fritidsaktivitet som kommit att utgöra en upplevelsemarknad. Det här är en marknad som förändrats i takt med att allt fler jägare från den urbana medelklassen, utan tillgång till jaktmarker, behöver resa för att få möjlighet att jaga (jfr Mischi 2012). Ett populärt uttryck bland svenska jägare är ”köpjakt” eller ”säljakt”, vilket ringar in den kommersiella jakten som något annorlunda från en traditionell jakt i lokala jaktlag, vilken ofta går under namnet ”allmogejakt”.

Oavsett om jakten benämns som allmogejakt, köpjakt, säljakt eller jaktturism kan den beskrivas som ett spänningsfält där olika intressen och dilemman synliggörs. Utifrån ett socialt och kulturellt perspektiv är jakten en praktik som ger uttryck för spänningar och paradoxer i samhället. Utifrån ett turisminringsperspektiv är den intressant som en nisch inom vilt- och naturturismen, med speciella utmaningar och förutsättningar. Jaktturismen

lyfts dessutom fram som en ny typ av näringsmöjlighet på den svenska landsbygden, som anses kunna bidra till både regional utveckling och viltvård (jfr Strategi för svensk viltförvaltning 2022–2029, Naturvårdsverket). Vidare synliggör det som vi här benämner jaktturism hur kommersiella intressen och en marknadslogik ibland krockar med en annan form av ekonomi – en ekonomi där resurser delas och utbyts som ett sätt att både skapa och bekräfta sociala relationer. Jaktturismen inbegriper därmed olika sätt att se på jakten och dess värde, vilket kastar ljus över synen på såväl naturen som viltet, och vilka kulturella värden kring naturen som förhandlas i samhället idag.

Syftet med den här artikeln är att genom fenomenet jaktturism belysa ett socialt och kulturellt spänningsfält där olika värden – sociala, kulturella, moraliska och ekonomiska – ibland samverkar, ibland krockar. Vi studerar detta spänningsfält genom jaktföretagarens perspektiv, och hur företagaren som en kommersiell aktör på en arena som ofta uppfattas som kontroversiell, navigerar, förhandlar och/eller bekräftar värden kring jakten. I detta navigerande skymtar en komplex företeelse fram: en ekonomi som inrymmer mycket mer än pekuniära överväganden. Den ”produkt” som köps och säljs i jaktturismen är mångfacetterad och dess status som just produkt tycks oklar. Genom att belysa jaktturismen vill vi illustrera hur en komplex social och kulturell ekonomi tar sig uttryck.¹

Bakgrund

Vad är då jaktturism? En vanlig definition av turism är att man reser till och vistas utanför sin vanliga omgivning för kortare tid än ett år för fritid, affärer eller andra syften (*Turismens begreppsnyckel* 2016). Utifrån den här typen av ekonomiskt färgat synsätt sker konsumtion helt enkelt någon annanstans än på hemmaplan. Jaktturism tar sig många former men kan brett definieras som en form av naturturism, eller mer specifikt viltturism, där jakt sker i en annan region än jägarens egen (Lovelock 2008). Liksom i annan viltturism är det många inom jaktturism som arbetar med paketeringar genom att skapa upplevelsepaket med boende, mat, guider med mera, samtidigt som det finns de som bara förmedlar en stuga eller erbjuder mark för aktiviteten i fråga. Till skillnad från beskådande turism, som till exempel björnsafari, är jakten en aktivitet där naturen används som en resurs eller skafferier. Men till skillnad från andra konsumerande aktiviteter som bär- och svampplockning, och även fisketurism, ställs det fler formella krav på jaktturisten. Jaktturismen vänder sig till så kallade *kunniga kunder*; för att delta i jakten krävs såväl jägarexamen som vapenlicens. Jakten kan betraktas som en form av "seriös fritidssyssla" (Stebbins 1982), vilket också avspeglar sig i många jägares betoning av jakten som tradition, förvaltning eller rent av plikt snarare än ett "nöje" (von Essen & Tickle 2019). Den aktiva nedtoningen av nöjesaspekten bland jägare, och därmed även den turistiska dimensionen, kan också häröras till jaktens relativt sett kontroversiella status.

I forskning, nationell och internationell, diskuteras huruvida jaktturism kan vara en väg till social hållbar utveckling genom att gynna landsbygdssamhällen och därmed upprätthålla lokala kulturer och ekonomier (Dahl & Sjöberg 2010, Ekman 1991, Matilainen & Keskinarkaus 2010, Novelli, Barnes & Humavindu 2006, Nygård & Uthardt 2011, Willebrand 2009, Wszola et al. 2020). Det här

är ett omdebatterat område, och särskilt kontroversiell tycks frågan vara när det gäller jaktturism i länder med en stor fattig befolkning och med populationer av vilt med karismatisk status. Internationellt är troféjakt av storvilt den mest ökända formen av jaktturism och som ofta aktualiserar underliggande moraliska, sociala och politiska spänningar (Nordbø, Turdumambetov & Gulcan 2018). Troféjakt och sportjakt förknippas ofta med en välstuerad grupp, och jakt "bara" för nöjes skull symboliserar asymmetriska maktrelationer, ibland med koloniala konnotationer (Mkono 2019) och med en särskild syn på vilda djur (Cohen 2014). Jakten är således en arena som karaktäriseras av etiska överväganden, vilket synliggör såväl ideologiska och politiska som ekonomiska spänningar, både bland jägare och mellan jägare och andra aktörer, och lyfts därför ofta fram som ett moraliskt omtvistat område (Cohen 2014, Marvin 2010, von Essen 2018, 2022).

I sammanhang där jaktturism uppfattas som en mindre exklusiv form av fritidsjakt tycks den dock väcka mer positiva attityder bland lokalbefolkningen och allmänheten (jfr MacKay & Campbell 2004). I de nordiska länderna finns det i allmänhet en positiv inställning till fritidsjakt, särskilt om det finns en viltvårdande ambition och att köttet tas om hand (Gamborg & Söndergaard Jensen 2017, Kagervall 2014, Ljung, Riley & Ericsson 2015).

I Sverige är traditionen med lokala jaktlag sammanflätad med viltvård på myndighetsnivå, vilket troligtvis kan bidra till det relativt stora stöd som finns för fritidsjakt. Det hindrar inte jakten från att vara omdebatterad och skälen kan vara lite olika. Ett exempel på en laddad fråga i Sverige är kontroversen kring rovdjurens viltpolitik, vilket studier av illegal vargjakt har visat (Eriksson 2017, Peterson et al. 2019, Skogen & Krangle 2020). Vargjakt har blivit en symbol för kulturellt motstånd bland delar av det svenska jägarsamhället, relaterat till bredare samhälleliga frågor som klyftan

mellan landsbygd och stad och politiskt utanförskap (Greider 2004, Johansson 2002). Detta visar jaktens sociala och kulturella betydelse, särskilt bland landsbygdsbefolkningen.

Förutom laddningar kring rovdjurspolitiken är jakten generellt sett föremål för motstånd av olika slag. Även om det finns ett stöd för fritidsjakt i Sverige gör sig jaktmotståndet synligt, till exempel genom medierapporter om förstörda jakttorn och försök att stoppa jakten. Det är ett motstånd som jägare förhåller sig till på olika sätt, vilket vi har sett i vår studie. Det kan exempelvis ta sig uttryck i en försiktighet bland jaktföretagarna i annonsering om jakter och jaktaktiviteter till en bredare allmänhet.

I den här artikeln vill vi dock främst lyfta fram en lågmäld form av motstånd, som snarare kommer inifrån, bland jägarna själva. Det handlar om motstånd och åsikter kring vad som anses vara ”rätt” slags jakt, och som bottnar i olika perspektiv kring kommersialisering av jakt och vad som anses vara en jaktupplevelse. Tidigare studier har visat hur de kommersiella aktörerna mött motstånd från jaktvärlden. Studier från Norge (Oian & Skogen 2016), Finland (Nygård & Uthardt 2011) och Skottland har visat ett mönster av ”friktionsmotstånd” (Watts et al. 2017) i den lokala och dominerande jaktkulturen mot jaktturism. Potentiella konfliktområden kan vara konkurrens om resurser på platser där viltet minskar på grund av intensifierad jakt eller ökande priser på jaktarrenden när fler jakträtter tilldelas kommersiella intressenter. Ett konfliktområde som är högst aktuellt i vår samtid är exempelvis det ökande beståndet av vildsvin och hur de bör jagas (Andersson Cederholm & Sjöholm 2021b). Risker förknippade med oetiska jaktmetoder är andra potentiella faror som de jägare vi intervjuat ofta talar om. Oetiska metoder beskrivs som en risk som kan undergräva lokala värderingar och traditionella jaktmetoder. I linje med detta har tidigare studier av den svenska kontexten (Gunnarsdotter 2005, Kagervall

2014, Willebrand 2009, von Essen 2016) pekat på hur en kulturell tradition av förvaltarskap inom jakt kan skapa en ambivalent attityd bland jägare till kommersiell jaktturism (Dahl & Sjöberg 2010).

Det är denna ambivalens och det lågmälda motståndet inifrån som initialt väckte vårt intresse för en mer ingående analys av jaktturismen som socialt och kulturellt fenomen. En framväxande marknad i en statlig viltförvaltning, där de centrala aktörerna är jägare som jagar på sin fritid men samtidigt bär med sig olika värderingar och traditioner kring jakt, utgör en god grogrund för en analys av en komplex ekonomi.

Teoretiska utgångspunkter

I vår studie har det blivit uppenbart att jaktturism i sig är ett brett fält som omfattar olika slags verksamheter, allt ifrån sådana som handlar om tydligt marknadsbaserade relationer med paketerade turer och professionella guider, till former som handlar mer om lokala gemenskaper, vänskap eller utbyten av tjänster. Som vi kommer att visa bidrar sammanlänkningen av formella och informella sociala och ekonomiska relationer till jaktturismens komplexa karaktär.

Jaktturism som marknad omfattar olika produkter. Trofén, till exempel, utgör en materialiserad produkt, förtingligad till en vara med ett ibland mycket högt pris. En total jaktupplevelse som fokuserar på en förkroppsligad upplevelse av natur och sociala aspekter är en mer abstrakt typ av tjänsteprodukt, och det finns flera former av arrangemang där emellan som balanserar mellan det kommersiella och ideella. Men inom jakt, liksom inom viltturism i allmänhet, är det inte alltid helt lätt att tydligt klargöra vad som är den egentliga produkten eller att skilja mellan marknadsvärden och moraliska värden. Värde är ju inget som ”bara finns där” utan som blir till i olika situationer och tider. Värderingen av viltköttet och upplevelsen verkar vara kopplade till olika men överlappande värdesfärer,

eller vad antropologen Arjun Appadurai (1986) har kallat "värderegimer".

Sociologen Marion Fourcade (2011) har i sin sociohistoriska analys av värderingen av naturen visat att när moraliska värdesfärer som bevarandet av miljön värderas på ett liknande sätt som råvaror i den ekonomiska värderegimen, kan vi se en utveckling av så kallade "särskilda varor".² Dessa varor, som är produkter som kan vara mer eller mindre förtingligade, till exempel mänskliga kroppsdelar eller vilda djur, framkallar moraliskt tvivel när de blir till salu. När värden i ekonomiska termer och värden i moralisk mening flätas samman och ger produkter en sådan särskild och ambivalent status, som i fallet med de produkter som produceras och varuförs i jakten, måste dessa finna legitimitet som just "produkter" (Beckert & Aspers 2011).

Det finns i fältet kring jakt och i synnerhet jaktturism en uppenbar balansgång mellan olika typer av värde. Vi kommer att använda begreppet "balansarbete"³ om olika slags relationsarbete kopplat till specifika servicemöten och till jaktsituationen. Vi menar att termen fångar ett ständigt pågående socialt förhandlingsarbete mellan olika intressenter och deras olika positioner, erfarenheter och intressen och att det därmed är ett användbart begrepp för att beskriva jaktföretagandets villkor och utmaningar. Som vi kommer att visa framkallar värderingen av vilda djur som antingen en påtaglig vara eller en mer immateriell upplevelse ett balanserande mellan olika slags värderegimer, vilka inbegriper ett moraliskt ställningstagande. Dessa varor har inte bara, i Fourcades termer, särskilda egenskaper utan omfattar också olika former av sociala relationer och utbytesnormer, kopplade till olika värderegimer. Såväl troféjakt som holistiska naturupplevelser kommersialiseras i jaktturismen, men ställs mot icke-kommersiella värden av sociala relationer, djur och natur.

Termen balansarbete inbegriper också den situerade, nästan bokstavliga, balansering

som pågår i själva jaktsituationen. Vi kommer här att dyka ner i några av jaktens mikropraktiker för att illustrera själva jaktens dramaturgi och relationer. Jaktföretagaren, som oftast också är den som leder jakten, har en speciell roll som både jaktledare och värd för arrangemanget, men också som en slags regissör och scenograf för ett drama som är minst sagt oförutsägbart. Jaktledarrollen inbegriper en social, emotionell och moralisk balansakt, som är en typ av kompetens som är intressant att synliggöra, men som också belyser hur jägare resonerar, reflekterar, problematiserar, och både legitimerar och ifrågasätter värden och värderingar kring jakt och viltförvaltning. Det handlar mycket om olika moraliska och ideologiska ställningstaganden, och djuretiken lyfts särskilt fram, men också instrumentella och företagsekonomiska överväganden då kunders förväntningar vägs mot vad arrangören faktiskt har möjlighet att leverera.

Metod och material

Vi har själva ingen erfarenhet av att jaga och ingen av oss har jägarexamen. Det innebär att vi inte har den förkunskap som en jagande forskare skulle ha. För våra perspektiv och frågeställningar skulle vi möjligen i stället hävda att det har öppnat vissa dörrar genom att flera av dem vi träffat därmed fått möjligheter att berätta mycket och ingående om såväl deras ingång till jakt generellt som till den egna jaktverksamheten utan att utgå ifrån att vi redan är initierade.

Vi har arbetat med kvalitativ metod och har gjort drygt trettio djupintervjuer med jaktturismföretagare. Företagen hittade vi i jakttidningar och på jakthemsidor, men också genom snöbollsmetoden. Vi sökte efter företag med olika profiler och koncept. En del av dem vi slutligen valde att träffa marknadsför inte sin verksamhet som specifikt turisminriktad, medan andra har en tydlig marknadsprofil med specifika tjänsteerbjudanden och paket. Vi har inkluderat verksamheter av olika storlek och karaktär – en del äger egen

mark, en del arrenderar jaktmarker, en del har vidsträckta marker, en del är relativt små. De flesta av företagen vi besökt är belägna i södra och mellersta Sverige, men vi har också besökt och haft kontakt med jaktföretag från norra Sverige. De geografiska platserna styr vilken typ av vilt som jagas. Några av företagarna driver gårdar som har ett slakteri och/eller erbjuder kött till försäljning. En del av anläggningarna drivs av en enda ägare, några av dem av ett par/familj, och ett par av dem utgörs av stora gods eller gårdar. De flesta anlitar en eller flera externa medarbetare, som till exempel guider, hundförare samt cateringfirmor, såvida de inte har en egen restaurang eller lagar maten själva. Alla erbjuder jaktturismpaket eller evenemang till såväl nationella som internationella gäster om än specialiseringarna skiftar. Företagarnas bakgrund och erfarenhet av att arbeta med service varierar. Några är lantbrukare, andra har en formell utbildning inom jakt och viltvård, och en del har tidigare erfarenhet av turismbranschen.

Flertalet av dem vi intervjuat är män, vilket avspeglar den könsfördelning som är typisk inom jakten. Ett fåtal av företagarna är kvinnor; att det är flest män som jagar lyfts ofta fram och kommenteras självmant av intervjupersonerna, såväl män som kvinnor. Kommentaren följs ofta av ett redovisande resonemang i stil med ”det vore bra om fler kvinnor jagar”. Den typen av kommentar kan vara ett sätt att förhålla sig till och bemöta en vanlig och allmän uppfattning om jakten som en manlig domän, men också den satsning som görs av till exempel Svenska Jägarförbundet för att locka nya jägare, varav kvinnor och ungdomar ringas in som målgrupper. Dessutom har många nya jägare från den urbana medelklassen, varav en växande andel är kvinnor, varken tillgång till jaktmarker eller ett socialt jaktnätverk, vilket lyfts fram som både ett problem och en möjlighet hos jaktföretagarna. Marklösa jägare anses kunna bana väg för en marknad för kommersiell jakt.

Varje intervju spelades in, transkriberades ordagrant och anonymiserades. Intervjuerna varade mellan två och tre timmar, ofta åtföljda av en rundtur runt platsen eller gården i form av walk-along-intervjuer (Kusenbach 2003), där vi interagerade med företagare, medarbetare och gäster. Vår studie sammanföll med pandemin, vilket gjorde att vi i perioder fått göra digitala intervjuer istället för att vara på plats. På ett sätt underlättade den digitala möjligheten att skapa en stor geografisk spridning, samtidigt som våra fältobservationer begränsades. Vi kunde dock göra en del observationer före pandemin, men också i perioder av lättade restriktioner. Bland annat gjorde vi observationer i samband med ett par olika jaktevenemang, vilket har hjälpt oss att nyansera och illustrera berättelserna. Samtal med andra gäster har gett oss fritidsjägarnas perspektiv, och i dessa samtal har vi kunnat identifiera beskrivningar och berättelser om upplevelsen av till exempel en ”bra” jaktupplevelse. Några företagare har blivit så entusiastiska när vi talat om deras verksamhet att de kompenserat att de inte kunnat visa oss sin verksamhet, som ofta betonas vara platsspecifik, genom att visa oss foton via zoom.

Vi inledde intervjuerna med öppna frågor om verksamheten. Syftet var att uppmuntra till ett berättande där informanterna motiverade sina satsningar och sitt engagemang och gavs chans att inledningsvis själva välja vad de ville betona (Riessman 2008). Teman och vägledande principer för våra intervjuer har varit följande: 1) Vad är värdet av jakt i allmänhet och av att driva en jaktrelaterad verksamhet i synnerhet? 2) Vilka är de främsta intressenterna (partners, familjemedlemmar, leverantörer, kunder, myndigheter) och hur upprätthålls relationerna? 3) Hur bedrivs verksamheten: hur gör de till exempel i tjänstemötet, och hur formulerar och marknadsför de sin produkt? 4) Vilken betydelse och relation tillskrivs lokalsamhället, djurlivet och orten?

Centralt har varit att urskilja hur jakt och jaktverksamhet tilldelas olika slags värde

– ekonomiskt, moraliskt och känslomässigt. Genom intervjuerna med jaktturismföretagare och observationer av olika jaktarrangemang och fokus på jaktföretagares berättelser om sin verksamhet, har vi analyserat jaktturismens olika sidor, utmaningar och dilemma. Det har vi gjort genom att fråga efter vad som betraktas som en bra eller mindre bra jaktupplevelse, vad som betraktas som "etisk/icke-etisk" jaktpraktik, hur utbyte av tjänster eller pengar sker, hur det talas om sociala interaktioner, arrangörer emellan men i synnerhet i möte mellan olika slags kunder och olika slags medarbetare. De här berättelserna har ofta karaktären av "redovisningar" eller "accounts", vilka innehåller förklaringar av rättfärdigande karaktär (Scott & Lyman 1968). Som vi beskrivit tidigare är jakten en kontroversiell arena som uppvisar olika moraliska och etiska perspektiv. Här finns starka åsikter om "rätt" och "fel", som jaktföretagarna vi intervjuat förhåller sig till på olika sätt. "Det handlar inte om att döda en massa djur..." är till exempel ett sådant redovisande, ofta inledande, resonemang som dyker upp i samtalen (jfr Adelswärd 1997).

Vi har varvat intervjuer och observationer med dokumentanalyser, framför allt av svenska jakttidningar och sociala medier riktade till jägare, men även av företagens hemsidor för att se hur de olika arrangörerna presenterar sig. Analys av reseberättelser, bloggar och filmer som publiceras i sociala medier har gett oss ytterligare material för att förstå värderingar och normer i det svenska jägarsamhället.

Analysen utgår från begreppet balansarbete genom att fokusera på hur jaktföretagarna, i sina berättelser och redovisningar, navigerar mellan olika sociala och ekonomiska värdesfärer. Artikeln kretsar kring fem analytiska teman som också utgör olika avsnitt, vilka vi presenterar närmare nedan.

Jaktturismens balansarbete

Vi inleder analysen med temat *Gåvoekonomiska*

utbyten. Här belyser vi framförallt jaktens icke-marknadsmässiga utbytesformer, det vill säga den så kallade "vänskapsjakten". Det följs av avsnittet *Förvaltning eller kommers?* som mer ingående illustrerar spänningen mellan olika värderingssystem och hur "rätt" och "fel" typ av kommersialisering av jakten uttrycks i jaktföretagarnas resonemang. I det tredje avsnittet *Vad är en god jaktupplevelse?* analyseras olika upplevelseideal, där holistiska naturupplevelser ställs mot resultatorienterade upplevelsevärden. I det följande temat *Att balansera ett arrangemang* fördjupar vi analysen kring olika upplevelseideal, men illustrerar hur de tar sig uttryck i ett ännu mer konkret balansarbete, realiserat i företagarnas ambition att registrera ett jaktarrangemang. Som avslutning och syntetiserande analys, *Jaktupplevelsen som en "särskild vara" i en komplex ekonomi*, resonerar vi kring den oklara men också moraliskt laddade produkt som tar form i gränslandet mellan förvaltning, vänskapsrelationer och turistmarknad.

Gåvoekonomiska utbyten

Fritidsjakten i Sverige präglas av den jakttradition som av jägare själva ofta benämns som "allmogejakt". Här tillskrivs det lokala jaktlaget en huvudroll som förvaltare av viltet. I praktisk bemärkelse betyder det att markägaren, som normalt sett innehar jakträtten, ofta inkluderas eller att markägaren får antingen monetär ersättning eller en del av köttet som betalning. Skördekvoter bestäms ofta i en förhandlingsprocess mellan markägare, jaktlaget och myndigheter som beslutar om kvoterna. Jaktlaget kan dock bestämma om de ska fylla kvoten eller inte, vilket har tolkats som ett incitament för jägare att etablera ett mer hållbart viltbestånd (Wikenros et al. 2015). Många svenska jägare, vilket vi sett tydligt i vår studie, talar sig varma för allmogejakten och ser sig som lekmannaförvaltare av svensk förvaltningsstrategi för jakt. Förutom den kulturella traditionen kring allmogejakten finns det också en politisk och organisatorisk

bakgrund till detta. Sedan 1938 har Svenska Jägareförbundet⁴ haft i uppdrag av den svenska regeringen att spela en aktiv roll i viltvården. På så sätt kan man säga att fritidsjakten i Sverige organiseras som en form av gåvoekonomi såväl på samhällsnivå som på mellanmänsklig nivå inom och mellan de lokala jaktlagen.

Den här bakgrunden har betydelse för att förstå hur relationer inom jakten skapas och upprätthålls, och vilket värde jakten har för jägare i allmänhet, och för dem som är jaktföretagare. De jaktföretagare vi intervjuat representerar båda grupperna, och i den samtida rollen som jägare som letar efter nya jaktmarker och tillhandahåller jaktmöjligheter hänvisar jägarna ofta till begreppet "vänskapsjakt" eller "utbytesjakt". Det är etablerade begrepp inom det svenska jägarsamhället, ofta omnämnda i jakttidningar och sociala medier, och syftar på en etablerad form av ömsesidig eller vänskapsjaktutbyte på andra platser än den egna hemmiljön. Peter, en av våra intervjupersoner, förklarar:

Så fungerar jakten. Att Jesper har en jakt där han kommer från och sen bjuder han mig på vildsvinsjakt och så bjuder jag honom hit. Och sen bjuder jag nån annan som... så det är ju så det byggs upp. Och ibland bjuder man varandra för att man är intresserad av vildsvinsjakten, och när man jagat ihop ett par gånger så blir man vänner. Och andra är vänner och känner varandra sen tidigare och bjuder varandra för att man är vänner. Så det kan både börja som vänskap och avsluta som vänskap. (Peter)

Utbytesjakt är ett sätt att upprätthålla och skapa sociala relationer. Eftersom införandet av detta ömsesidiga förhållande inkluderar specifika arbetsuppgifter är det en informell ekonomi, baserad på utbyte av tjänster som en form av gåvoutbyte. Ofta är dessa utbyten outtalade – vilket ofta är fallet i gåvoekonomier. Eftersom ett gåvoutbyte syftar till att stärka sociala relationer, kan ömsesidighet aldrig uttryckas öppet som en förpliktelse, eller, som

Jacques Godbout säger: "Gåvans magi kan bara fungera så länge som de underliggande reglerna inte är formulerade" (vår översättning, 1998:5). I vissa fall är utbytet av tjänster mer formaliserat och artikulerat som en form av institutionaliserad tacksamhet:

Vi var på en jakt på vänskapsnivå uppe i Mellansverige och som har medhjälpare... vi kallar det ju tack-jakt, eller söderut så kallar vi det "slyngeljakt". Jag går ju och hjälper till med mina hundar och när säsongen är slut så får vi en jakt som tack för hjälpen, där det är vi som jagar. (Peter)

Detta icke-marknadsförda utbyte av jaktmöjligheter betraktas inte alltid som "turism", vare sig av jägarna själva eller av leverantörerna av sådana evenemang – även om det handlar om resor och boende. Som vi nämnde tidigare är "kommersiell jakt", "köpjakt" eller "säljakt" de begrepp som oftast används. Dessutom accentueras skillnaden mellan en ömsesidighetsbaserad och en marknadsbaserad jaktform genom att tydligt lyfta fram den exklusiva inramningen av några av erbjudandena. Enligt våra intervjupersoner upplevs ofta köpet av ett helt jaktevenemang, med boende, service och professionella guider, som kostsamt. De beskriver den kommersiella arenan som i första hand för dem som inte har tillgång till mark genom ägande eller lokala nätverk, men också för personer som vill jaga på ny mark, vanligen internationella gäster. Dessa olika former av jaktturism kan ses som två överlappande värdesfärer med olika sociala och ekonomiska system eller former av logik. Utbytesjakten är i hög grad ett system av gåvoekonomi – både på det samhälleliga planet och på det mellanmännliga planet, där tjänster återgäldas.

Att marknadsrelationer och utbytesrelationer är överlappande medför också krockar av olika slag. En jaktföretagare, som själv ofta nyttjar systemet med vänskapsjakt, beskriver en situation där ett lokalt jaktlag nära honom konkurrerade med hans eget företag med, vad han menar, ojusta villkor. De erbjöd plats i sitt

jaktlag för utomstående för en mycket ringa betalning genom att utnyttja den här företagarens kundkontakter.

Genom användning av specifika begrepp och exklusiva erbjudanden och paketeringar sätts gränser mellan olika värdesfärer. Likaså genom sedelärande berättelser om ojusta verksamheter. Ändå överlappar dessa olika sfärer och skapar spänningar. Det visar att "utbytesjakten" som en mindre varumärkt form av turism existerar både parallellt med och sammanflätad med en mer marknadsförd form av kommersiell jaktturism.

Förvaltning eller kommers?

En hel del jaktföretagare ser sig, liksom många andra jägare, som förvaltare av vilt. En del ser sig dessutom som förmedlare av ett kulturarv. Då de samtidigt bedriver en kommersiell verksamhet initierar det ett förklarande, redovisande resonemang:

Ja för vi här arbetar ju med jakt, och det gör vi ju, men vi jobbar lika mycket med viltvård, för att förvalta vilt. För jag har ju den principen att viltet vi har i våra marker, det är ingenting som är vårt. Utan det är någonting vi har fått, och då ska vi också förvalta det arvet vi har fått och få det att gå vidare. (Sven)

Sven talar om jakten som ett arv och viltet som en gemensam resurs som bör vara tillgänglig för många. Han motsätter sig synen på vilt som en marknadsförd produkt med ett pris som bara ett fåtal har råd med:

Som till exempel; jag hörde här nu, det var nånstans, det var nån som hade... Det var uppe i Västergötland. Där var det en som hade skjutit en kronhjort. Och då säger det här stora godset att (*imiterande*) "det var våran hjort". Så han fick betala åttio tusen för den där hjorten. Och jag säger, hur fanken kan man säga att det är "min hjort", när han springer fritt ute i skogen? Men att gratulera den som lyckats skjuta den stora hjorten... nä, då ska han ha pengar för den! Visst, allt kostar och man ska ha pengar... Man måste ju tjäna va... Men det ska va' på ett seriöst sätt. (Sven)

Prissättning är en känslig fråga och Sven nämner att det gör honom något kontroversiell och provocerande för en del andra aktörer som säljer jakt till andra priser. Han tycks mena att andra tycker att han urholkar marknaden med sina låga priser.

Det är därför jag brinner väldigt mycket för det här; se till att många får snurr. Alltså att det kommer ut folk och... riktigt folk, som har... och oftast är det ju de här vanliga "Svenssons" som jag säger som har vanligt arbete eller arbetslösa. Det är ju de som är de riktiga jägarna för att, så mycket tid och energi och pengar de lägger ner, för att göra viltvård... Tittar du på de här riketyperna, de betalar sina pengar, de skiter ju i det här med viltvård utan det ska bara skjutas. För det alltså, det är en avkoppling för dem. Jag förstår, de måste ju ha avkoppling också, men jag tycker det är en fel avkoppling att gå ut och döda. Det ska vara en hel upplevelse ifrån *alltihopa*. (Sven)

För Sven är jaktens värde kopplat till både traditionen av gemenskap och rekreation/nöje. Han motsätter sig tydligt den marknadsförda exklusiviteten inom jakt, som han likställer med att jakt "bara" är en sysselsättning för nöjes skull. Genom att betona att han arrangerar jakt för en god sak, "för vanliga människor", motiverar han dessutom det som andra menar är illojalitet. Han markerar också ett tydligt motstånd mot marknadslogikens tendens att göra en allmän resurs till privat egendom. Hans kritiska "hur fanken kan man säga att det är 'min hjort', när han springer fritt ute i skogen?" riktas troligtvis mer mot anspråket "min hjort" än betalningen som sådan, då hans egna kunder ju också får betala för att ta med sig en trofé eller kött hem. I vårt samtal understryker Sven ytterligare vikten av att ta hand om köttet som en del av "hela upplevelsen". Han erbjuder även jaktupplevelser i kombination med kurser i vildsvinsjakt och skötsel, där styckning och tillagning av köttet ingår. Trots att han är en kommersiell aktör skiljer sig Svens antielitistiska ställning från de operatörer som arbetar med ett mer exklusivt marknadssegment, som Johan.

Johan, en annan av våra intervjupersoner, är viltvårdare och föreståndare för en stor gård med hotell, restaurang och slakteri. Företaget erbjuder exklusiva jaktpaket där gästerna betalar upp till 20 000 euro för en stor trofé. Johans gäster är ofta internationella turister och han exemplifierar detta med ett amerikanskt par som tillbringade två år på jakt runt världen och letade efter sällsynt och intressant vilt. Enligt Johan är hans gäster generellt sett inte intresserade av att ta med sig en köttbit hem. Det är trofén som gäller och kvalitetstjänsterna, inklusive gourmetmat och vin.

Men nu börjar ju den här acceptansen få fler folk från staden, som använder jaktturismen. För då börjar det bli högre [status] och sådär. För då har de någon vän som har gjort detta, och den kommer hem med en go' köttbit ibland. Det tror jag nyckeln är till att vi får ut viltköttet mer på marknaden. Att folk får den här ... Vi har ju veganer som kommer hit och säger att "ja, jag äter kött här". /---/ För tio år sen hade vi nog mer folk som tyckte att det var hemskt att vi jagade. Men nu börjar folk förstå det här med hållbarhet, på ett annorlunda sätt. (Johan)

Köttet spelar generellt en viktig symbolisk roll i intervjupersonernas berättelser om värde. Att lyfta fram vikten av att ta hand om hela viltet bidrar till föreställningen om en ansvarstagande och hållbar jaktföretagare. Tidigare studier har också visat att den svenska allmänheten generellt är positiv till jakt, så länge köttet hanteras på rätt sätt (Ljung et al. 2015). Därför spelar köttet en viktig roll i dessa två arrangörers redogörelser för vad som värdesätts i en bra jaktupplevelse. Men i Johans verksamhet tas köttet omhand av gården, inte av de jagande gästerna. Hans verksamhet har många besökare som bara kommer för hotell och restaurang, och "från skog till bord" används som marknadsföringsslogan. För jaktbesökarna presenteras inte styckning och tillagning av köttet som en del av rekreationsupplevelsen. Den presenteras endast i en raffinerad form, det vill säga som gourmetmat (jfr

Zethson 2018). På så vis representerar Sven och Johan två ytterligheter, närmast polariserade, när det kommer till hur de riktar sig mot olika segment och hur såväl viltet som jaktaktiviteten ska värderas på en marknad.

Ändå är dessa två företagens övergripande berättelser av jaktens värde mer lika än de först verkar. De pratar båda passionerat om jakt som en form av viltvård och vikten av att upprätthålla en ekologisk balans. Båda företagens berättelser om en "bra" verksamhet och "bra" jaktmetoder är djupt inbäddade i argument om hållbar förvaltning av vilda djur. I dessa två exempel, liksom bland andra företagare och aktörer i vår studie, finns ett tydligt avståndstagande från den mindre välrenommerade arrangören som framställs som någon som inte bryr sig om vilda djur, som är närsynt och bara tänker på vinst.

Här blir det uppenbart att det förekommer olika synsätt parallellt. En del är mer affärsmässigt orienterade än andra, medan det hos andra finns en stark betoning på förvaltning och folkbildning. Hos en del av de senare finns det en uppenbar kritik mot andra företagare, till exempel att man har för höga priser eller för låga priser. Det finns mycket social förhandling om vad som är ok – och inte ok – att ta betalt för. Det visar sig att den här naturresursen inte enbart handlar om att kommersialisera eller ej, utan *hur* kommersialiseringen sker och ifall den understöds av moraliska argument.

Vad är en god jaktupplevelse?

Det ständigt pågående balansarbetet och navigeringen mellan olika värdsfärer visar sig också i resonemang om olika upplevelseideal. Jakten beskrivs gärna som en helhetsupplevelse, där naturen och gemenskapen med andra lyfts fram som något centralt (jfr Frihammar 2018). Det som tydligt urskiljs bland företagarna, liksom i svenska jaktmedier, är betoningen på den förkroppsligade och holistiska naturupplevelsen i jakten.

Företagarna betonar ofta värdet av förkroppsligade erfarenheter på ett sätt som kan

tolkas som en kombination av en moralisk redovisning och marknadsföring. Det indikerar att även om tjänster och förkroppsligade upplevelser tilldelas värden på en marknad och till viss del är varuförda, så är det inbäddat i olika moraliska argument. Ett sådant argument är hälsoargumentet, som blir tydligt när intervjupersonerna hävdar att människor idag är stressade och behöver hitta sätt att slappna av. Jakt betraktas som ett sätt att hitta fokus i en överstimulerad värld. Tony till exempel berättar att företaget startades på grund av det egna passionerade intresset för jakt, men också av personliga skäl, efter att själv ha blivit frisk från stressrelaterad sjukdom:

Det här är min grej för att göra mig lite unik och lite nischad. /---/ För mig var det en väldigt tydlig sann produkt. Jag ville liksom frälsa världen med de här konceptet eftersom *jag* [vår kursivering] hade blivit frisk. /---/ Det är fortsatt min spetsprodukt och jag försöker alltid förmedla dom här mjuka värdena till mina jaktgäster som har med närvaro i naturen att göra. /---/ Jag kan liksom smyga in lite mjuka värden till alla gäster och skicka med dem det. (Tony)

Även om det inte alltid är en lika tydligt definierad säljbar produkt som i det här fallet, finns berättelserna om välbefinnande och naturens gynnsamma effekter hela tiden närvarande i vår studie. Flera kritiserar dagens urbaniserade samhälle där människor har tappat kontakten med naturen och djurlivet (jfr Ekström & Kaijser et al. 2018).

Anders och Susanne är ett par som vi intervjuat och som betonar just vördnaden för naturen och att ”jakt ska ske på naturens villkor”. Ett antagande är att jakt ska innebära ansträngning, att det kräver skicklighet och att det ska ta tid. De driver jakt- och fiskeverksamhet tillsammans och beskriver värdet av jaktupplevelsen på följande sätt. Som i många andra fall börjar berättelsen med en motberättelse:

Det är inte att skjuta en massa djur, utan det är det som kostar pengar... men känslan av att du upp

tidigt och sena kvällar... och till sist lyckas du skjuta det här vildsvinet... åh då är det en känsla, och man har varit så trött liksom, för då får jakten ett helt annat värde för dig personligen för du har jobbat för att lyckas att skjuta detta djur. Som när du krupit på Skottlands highlands och du är så trött att det värker i hela kroppen, upp och ner, upp och ner... men det är på djurens premisser. Naturens villkor. (Anders)

Historien om hur man spårar ett specifikt djur i flera dagar och till slut får sin belöning är vanlig. När vi ber en grupp turister, som vi följde med under ett jaktevenemang, att beskriva en ”bra jaktupplevelse”, är det just denna slags typiska berättelse vi får höra, framförd med emotionell betoning. Även om sluskottet är belöningen är det jakten som anses vara upplevelsens höjdpunkt och respekten för det enskilda djuret. Inbäddad i den här typen av berättelser finns en implicit kritik av en typ av jakt som är för effektiv och där det är för mycket fokus på slutresultatet, det vill säga antal fällda vilt eller troféer av en viss storlek. Här finns också en stark moralisk underton, som handlar om risken att skjuta för många djur, eller fel djur, eller risken att skadeskjuta. ”Att skjuta är silver, att avstå är guld” var budskapet i en artikel i tidningen *Svensk Jakt*, och detta är ganska illustrativt för tidningens informativa och normativa positionering (*Svensk Jakt* nr 9, 2019:108).

Än mer tydlig blir spänningen mellan olika förväntningar på jakten – som holistisk naturupplevelse där vedermödorna understödjer ett argument kring ”lika villkor” eller fokus på kvantitet och slutprodukt – i beskrivningar av själva jaktarrangemanget och de utmaningar som finns i detta.

Att balansera ett arrangemang

Företagarna inom jaktturism har, liksom inom annan turism, att hantera en mängd okontrollerbara faktorer. Förutom de naturliga förutsättningarna som lokal geografi, väder, vind och vilt som kanske, eller kanske inte, dyker upp, så framhålls kundernas väldigt skilda

kompetenser och varierande skjutvana som ytterligare en utmaning. Martin berättar:

Seriösa arrangörer försöker ju bygga upp ett helt arrangemang. Om inte kunden behärskar mer så ska han inte skjuta på en fågel som han inte tror att han träffar, för då är vi inne och tullar på etik och moral... och det är ju vår skyldighet att se till att kunden är hyfsat nöjd. Och sen kan vi ju alltid korrigera, om det gått väldigt bra, eller sämre, eller så. Så det är ett väldigt lotteri. (Martin)

Detta är exempel på den fingertoppskänsla som kan krävas; du ska som arrangör kunna läsa av naturen men du ska också kunna läsa av folk genom att på kort tid avgöra vilka förmågor de har i till exempel skytte.

Ett sätt att arbeta med jaktens oförutsägbarhet och risken med både skadeskjutna djur och besvikna kunder, är, vilket våra intervju-personer framhåller, att lyfta fram gästfrihet som ett värde i sig själv. Det visar många av företagarna genom att i intervjuerna betona

vikten av kringtjänster som god mat, dryck och möjligheten att umgås. De intervjuade beskriver alla med stolthet att de är duktiga tjänsteleverantörer, som Anders och Susanne:

Om det finns dagar då jakten inte går så bra... då... och det är inget du kan lära dig på något formellt sätt, utan är bara något vi har i våra gener... vi är så serviceinriktade... folk kommer till oss och du skämtar med dem och vi visar dem att vi är intresserade av dem ... vi finns där för dem. (Anders)

Att arbeta med service och värdskap och på så vis erbjuda en attraktiv upplevelseprodukt sker på olika sätt, och en del företagare, som Olle nedan, har finslipat sin skicklighet som eventarrangör.

Jag är väldigt fascinerad av hur man dramaturgiskt skapar en bra jakttag för en kund. Till exempel innan lunch då behöver det vara någon liten grej som händer. Vi har haft en Ragge hos oss. Ett vildsvin som heter Ragge. Han bökade sönder vägar, välte telefonstolpar, alltså... Det var en sån här monster

Som en del i den turistiska upplevelsen ingår det ivriga fotograferandet. Här dokumenteras en viltparad, det vill säga den avslutande ritualen när jaktens byten läggs upp på parad för att hedras. Foto: Författarna.

... 200 kilos galt. Vid varje jakttillfälle var han med någonstans. Och vad han gjorde var att han gick bara in och ställde sig i en buske med huvudet in i det tätaste så att hundarna inte kom åt honom, och sen så stod han bara där. Sen när vi slutade jaga då lyfte han lite; "ja men nu är det lugnt och skönt". Så går jägarna på lunch, och då blir det ett himla tjatter på lunchen. /---/ Och sen när alla sitter i bilarna och ska hem, då går Ragge över vägen så gästerna ser honom. "Men där är han ju! Ah, han var där inne!" /---/ Vi berättade ju för alla gästerna att det finns en Ragge. Det är liksom, det är en skröna.

Vi fick veta att det till slut var någon som sköt Ragge, och vi fick intrycket av att Olle då förlorat en av sina viktigaste medspelare. Jakten innehåller uppenbarligen sin egen dramaturgi och kräver onekligen sin egen regi. I Olles berättelse blir även storytelling och performans en del av hela upplevelsepaketet.

Trots betoningen på den holistiska upplevelsen "utöver dödandet", representerar jakten på stora troféer en kontrasterande berättelse. Den berättelsen handlar snarare om det kalkylerbara, om kvantitet. Dessa olika diskurser existerar parallellt och arrangörerna måste navigera mellan dem och försöka möta kundernas förväntningar. Flera intervjupersoner betonar behovet av att "sänka förväntningarna" hos kunderna. Genom att betona att "jakt inte har några garantier" beskriver de hur de försöker behålla vad de uppfattar som en etisk standard när det gäller hur många, och vilka, djur som skjuts.

Att hålla kunderna nöjda och ändå säkerställa vad de uppfattar som etiska standarder – ofta beskrivet som att se till att man minimerar risken för att skada djur – är en balansgång som görs på en mängd olika sätt.

Jag får nästan den frågan varje gång per mejl eller per telefon när någon internationell kund hör av sig. Så, så kommer frågan klassiskt upp; "hur många dagar behöver jag vara hos er för att skjuta en kapitaltjur?". Den, alltså den kommer upp hela tiden den frågan. Jakt, betaljakt handlar ju om trophy hunting. Folk vill ha med sig någonting och hänga på väggen hemma. Det är bara... vi får vara

tydliga och säga det att vi kan garantera att efter ett antal dagar så kommer du skjuta en älg. Men om det är en kalv eller en ko eller en kviga eller en tjur, det bestämmer inte vi. /---/ Vi har ju försökt styra bort fokus från det här med troféer, och prata mer om upplevelsen. (Jörgen)

Att betona upplevelsen för att styra bort från förväntningar på troféer och kvantitet framstår som en kombination av affärsstrategi och djuretik. Det visar också hur de två olika upplevelsediskurserna – holistisk naturupplevelse respektive troféjakt – både ställs emot varandra och överlappar. Jakten tycks ha många värden, som Petter beskriver nedan när han berättar vad jakten betyder för honom och för hans kunder:

Upplevelsen börjar ju liksom när du börjar planera jakten och börjar packa din väska, du åker iväg... naturupplevelse är icke att förglömma, det är ju det viktigaste med jakten att vara där ute i den här fantastiska. Och se de här fantastiska djuren, och få möjligheten att fälla ett utav dem. Men sen har du ju självklart troféerna på väggen, men sen alla grillmiddagarna tillsammans med kompisar, och kunna berätta om jaktminnet. Så att, alltså jakten är ju... skottögonblicket är ju en liten promille utav det. (Petter)

Balansarbete pågår uppenbart på olika nivåer. På det mer specifika planet handlar det om att balansera kundernas varierande förväntningar och ge en tillfredsställande jaktupplevelse utan att kompromissa med vad arrangörerna uppfattar som etiska värderingar och säkerhet. Färdigheter i att läsa kunder och natur, att arbeta med att balansera olika förväntningar för att förhindra besvikelser samt serviceförmåga som att hantera gästfrihet lyfts fram som viktiga medel för att åstadkomma en sådan balansgång. På ett mer generellt plan handlar det också om att balansera mellan olika värden. I denna studie kan vi urskilja en spänning mellan två motsatta men parallella diskurser – den förkroppsligade och holistiska naturupplevelsen med fokus på välmående och hållbarhet, och diskursen om kvantitet, effektivitet och kalkylerbara utfall.

Jaktupplevelsen som en "särskild vara" i en komplex ekonomi

Vad är då en jaktupplevelse? Vad är det för produkt som skymtar fram på denna marknad? Är det en naturupplevelse, ett socialt evenemang med kompisarna eller affärsbekanta, eller möjligheten att få hem en stor, tung och fin trofé? Eller kanske en upplevelse av att ta del av något ursprungligt, det vilda skafferiet, en primärproduktion av det mest primära slaget, som upplevs som hållbart och hälsosamt? Och som du är beredd att betala dyrt för? Eller kanske är det, som Petter lite sammanfattande uttrycker det ovan, lite av allt. För den enskilda jägaren behöver det inte vara något motsatsförhållande mellan en holistisk naturupplevelse och en längtan efter en stor trofé, även om företagarna vi intervjuat gärna berättar om olika slags kunder som vill ha det ena eller det andra, gärna sedelärande förstärkt i termer av "det finns alltid skjutglada stollar, men...". Redovisningen följs ofta av en ingående berättelse om hur man försöker hantera dem som skjuter hellre än bra och dem som inte förstår värdet av jaktens vedermödor och långsamheten i den tålmodiga väntan och sökandet efter viltet som ofta överlistar jägaren. De olika upplevelseidealen framställs på så vis som en motsättning i de moraliskt laddade berättelserna kring upplevelseideal och förväntningar på vad jakten är och bör vara.

I detta balansarbete, där vår huvudaktör jaktföretagaren sorterar och kategoriserar och försöker reda ut en komplex verklighet, skymtar en mångfacetterad produkt fram. Den är både materiell och immateriell, den har fokus på processen – det vill säga upplevelsen, relationerna, förväntningarna, dramaturgin – men också slutprodukten. Slutprodukten kan vara en trofé, men det kan också vara en bit kött. Jakthistorierna är ytterligare en produkt, som löper genom allt, som minne och bränsle för nästa jakt. Den tjänsteorienterade jaktföretagaren lyfter fram jakthistorierna som ett viktigt strategiskt verktyg. Företagarna i

vår studie beskriver dessutom en digitaliserad tjänsteverksamhet som skapar möjligheter att dela bilder och berättelser på sociala medier, bilda kundklubbar (som en kommersiell variant av lokala jaktlag) och att nätverka med både kunder och icke-betalande jägare. Samtidigt är de kluvna till vad de beskriver som kundernas tendens att omedelbart lägga upp bilder på Instagram och Facebook. Det är speciellt känsligt om det är motiv på skjutna djur, och de uttrycker oro över att de inte kan styra över den delen av upplevelseproduktionen. Den etiska problematik som detta aktualiserar skänker ytterligare en komplexitet till en mångfacetterad produkt.

Jakten utgörs inte enbart av en marknad. Jaktens ekonomi är betydligt vidare än så. I den ingår utbyten, tjänster och gentjänster, på såväl samhällelig förvaltningsnivå som i gåvoekonomiska utbyten jägare emellan. Jaktens ekonomi, för den enskilda företagaren, kan

Att fältnarbete har haft stor betydelse för möjligheten att vara i dialog med såväl arrangörer, medhjälpare och kunder. Det har också varit en chans att rent fysiskt få känna hur det är att bära vapen och att ha tålmodet att gå, och ibland smyga, utan att särskilt mycket händer. Foto: Författarna.

bestå i möjligheten att minska kostnaderna för ett lantbruk, då jakten kan ge den extra inkomst som gör det möjligt att renovera fastigheten. Om vi talar om jaktens ekonomi i en vidare bemärkelse förväntas jakten bidra till en viltförvaltning där stammarna ska kontrolleras, sjukdomar som kan spridas av vilt ska begränsas, kostnader för trafikolyckor och jordbruksskador hållas nere. Vad som bidrar till komplexiteten i denna ekonomi är att jakten till största del bedrivs av fritidsjägare, även om det finns en liten kår av yrkesjägare. En central aktör på denna arena är således fritidsjägaren. Även om jägarna i vår studie har ett tydligt förvaltande förhållningssätt, och ser jakten på så vis som en slags självklar plikt, så betraktas jakten samtidigt som en upplevelse, en form av rekreation, fritidsnöje eller hobby.

Denna komplexa ekonomi gör att produkten befinner sig i ett gränsland mellan marknad och icke-marknad. Produkten måste därmed legitimeras som produkt, det är aldrig givet att den överhuvudtaget kan prissättas (Beckert & Aspers 2011). Oklarheten speglas bland annat i prissättningen och de väldigt disparata tolkningarna av det monetära värdet på produkten. När vi frågar Olle, en av våra intervjupersoner, hur han vet vad han ska ta betalt för ett jaktarrangemang så skrattar han och svarar: "Tja, hur långt är ett snöre?". Priset som kunden betalar för ett jaktarrangemang är inte särskilt standardiserat, även om det tycks finnas en uppskattning bland våra företagare om ungefär vad som är ett rimligt pris. Som i alla turismevenemang där service och paketering ingår, tycks det vara en utmaning att ta betalt, då själva servicen inte alltid syns, eller ens upplevs som något som man förväntas betala för (Andersson Cederholm & Sjöholm 2015). Som vi har illustrerat så hakar jaktturismen in i en diskurs om helhetsupplevelser, vilket har blivit en etablerad diskurs inom turismnäringen. På så vis kan servicens värde synliggöras. Den blir då något som inte bara självklart finns där, utan också något man kan ta betalt för.

När det gäller de mer materiella uttrycken för jaktupplevelsen, så varierar värdesättningen ännu mer. Om vi utgår från Patrik Aspers (2013) distinktion mellan standard- och statusmarknad, så är köttet ett exempel på en produkt som hamnar i livsmedelsmarknadens standardiserade sätt att ge produkten ett monetärt värde. Här finns det ett visst mått av standarder, eller kriterier, för vad olika slags kött kostar. Visserligen kan priset variera, men sällan på ett uppseendeväckande sätt. Trofémarknaden däremot, är en helt annan slags marknad. När vi frågar våra intervjupersoner om hur priset på en trofé bestäms, så ser vi två motsatta tendenser. Å ena sidan en beskrivning av olika sätt att mäta och väga skallar, utifrån olika slags parametrar som uppmanar till minutiös noggrannhet. Å andra sidan ställs detta mycket specifika och kvantifierade sätt att mäta mot ett betydligt mer svärfångat värde, vilket exempelvis uttrycks med Olles skrattande liknelse "hur långt är ett snöre?". Det monetära värdet på troféer kan variera stort, beroende på viltets raritet och dynamiken mellan utbud och efterfrågan. En stor trofé från en så kallad "kapitaltjur" kan exempelvis kosta 100 000 SEK eller betydligt mer. I vissa fall framställs trofén som ett unikt objekt, likt ett konstverk. Den tycks snarare vara ett uttryck för det som Aspers benämner som statusmarknad, där värdet av objektet kopplas tydligare till de relationer, det rykte och den status som marknadens aktörer har, snarare än till objektet som sådant. Diskrepansen mellan de här väldigt olika förhållningssätten till prissättning för troféer visar på ambivalensen kring den monetära värdesättningen.

Redovisningarna vi har sett från våra intervjupersoner visar hur resonemang kring ekonomiskt värde är inbäddade i olika moraliska resonemang. Det ekonomiska värdet av jaktupplevelse är därmed inte bara oklart utan också ambivalent i de gråzoner som här finns mellan det kommersiella och det som handlar om rekreation, hobby, livsstil och inte minst

förvaltning. I vissa fall uttrycks ett aktivt motstånd mot alltför tydlig kommersialisering, eller ”fel” kommersialisering. Men ofta handlar det om ett delikat balansarbete mellan *rätt* och *fel* kommersialisering, *seriöst* och *oseriöst* företagande eller mellan olika förväntningar och upplevelseideal. I dessa gråzoner framstår jaktupplevelsen som en ”särskild vara”, eller ”peculiar goods” (Fourcade 2011). Som produkt betraktad omfamnas den samtidigt som den hålls på armlängds avstånd.

Vi har använt jaktturism som en lins genom vilken vi kan förstå bredare processer i samhället och hur normer relaterade till såväl natur och djurliv som till sociala och ekonomiska relationer förhandlas fram. Jaktturism kastar ljus över en komplex ekonomi med motsägelsefulla och korsande värdesfärer. Mot bakgrund av att jakten är ett intensivt förhandlat område, både inom jaktvärlden och i samhället i stort, är det viktigt att förstå hur denna ekonomi fungerar. Den process där vilda resurser omvandlas till turistprodukter, som i jaktturismen, kan inte helt förstås om den bara ses som en framväxande marknad. Det är en ekonomisk verksamhet som är djupt inbäddad i olika former av socialt och moraliskt utbyte där olika slags produkter tillskrivs mening och legitimeras – eller inte legitimeras. Därför kan ett viltförvaltningssystem aldrig isoleras från sitt kulturella och sociala sammanhang (jfr Marvin 2010). Vi har noterat att begreppen ”dialog” och ”samverkan” ofta tas upp som avgörande i arbetet med att skapa ett hållbart viltsystem. Därför kan kunskap om fritidsjaktens ekonomi med dess till stor del ”dolda” moraliska dimension, vara relevant för viltförvaltningen på alla nivåer, för att underlätta informerade beslut baserade på insikter om dessa komplexiteter.

*Erika Andersson Cederholm, professor
& Carina Sjöholm, docent*
Institutionen för tjänstvetenskap,
Lunds universitet

Nyckelord: Jaktturism, företagande, kulturell ekonomi, överlappande värdesfärer, särskilda varor, balansarbete, berättande och redovisning

Noter

*Vi vill särskilt tacka för insiktsfulla synpunkter från granskarna av en tidigare version av artikeln.

- 1 Artikeln grundas i ett projekt som är finansierat med medel från Viltvårdsfonden, Naturvårdsverket som inleddes hösten 2019 och avslutas hösten 2022. I denna artikel utvecklar vi resonemang som vi även berört i Andersson Cederholm & Sjöholm 2020 och 2021. Föreliggande artikel utgör en omarbetad version av artikeln ”The tourism business operator as a moral gatekeeper. The relational work of recreational hunting in Sweden” (13 maj 2021 E-pub ahead of print).
- 2 Se en liknande diskussion om Karl Polanyis koncept ”fiktiva varor” i Stuart & Gunderson 2020.
- 3 Vi har i tidigare studier (Andersson Cederholm & Sjöholm 2021a) använt begreppet ”balansarbete” som en variant av begreppet ”relational work” (Zelizer 2013). Relational work är ett begrepp med ursprung i ekonomisk sociologi, vilket mer specifikt kopplar balanseringen mellan olika värdesfärer till gränsdragningar mellan olika former av ekonomiskt utbyte. Vi använder här enbart begreppet balansarbete då det i denna analys passar bättre med det vardagsnära och något vidare begreppet samt, menar vi, även fångar in ett konkret balansarbete i jaktsituationen, där jaktföretagaren måste balansera mellan olika aktörers (människors och djurs) intressen.
- 4 Svenska Jägareförbundet (SJF) är Sveriges äldsta naturvårdsorganisation och sköter vissa aspekter av jakt och viltvård i Sverige. Den finansieras av jägarna själva genom ett statligt jakttillstånd. De har drygt 150 000 medlemmar och arbetar med utbildning och träning av jägare samt viltvård, bevakning av vilt och att informera allmänheten om värdet av jakt och naturvård. Deras avtal med regeringen finns på deras hemsida (<https://jagareforbundet.se/jakt--och-viltvardsuppdraget/om-uppdraget/>).

Referenser

- Adelswärd, Viveka 1997: Berättelser från älgpasset. Om metoder för att analysera jaktberättelsers poäng och sensmoral. I: Hydén, Lars-Christer & Hydén, Margareta. *Att studera berättelser*. Stockholm: Liber AB.
- Andersson Cederholm, Erika & Sjöholm, Carina 2015: Livsstilsentreprenörer. Att balansera mellan livsstil och produkt. *Gränslös: Tidskrift för Centrum för Öresundsstudier*, nr 1, 43–54.
- Andersson Cederholm, Erika & Sjöholm, Carina 2020: Decommodification as a socially embedded practice: The example of lifestyle enterprising in animal-based tourism. In: Hall, Michael, Lundmark, Linda & Zhang, Jundan Jasmine (eds.). *Degrowth and Tourism. New Perspectives on Tourism Entrepreneurship, Destinations and Policy*. Routledge.
- Andersson Cederholm, Erika & Sjöholm, Carina 2021a: The tourism business operator as a moral gatekeeper. The relational work of recreational hunting in Sweden. *Journal of Sustainable Tourism*. (13 maj E-pub ahead of print)
- Andersson Cederholm, Erika & Sjöholm, Carina 2021b: De gränslösa svinen. *Gränslös: med fokus på gränser, regioner och Öresund*. Centrum för Öresundsstudier, nr 11: 42–53.
- Andersson Cederholm, Erika, & Åkerström, Malin 2016: With a little help from my friends – relational work in leisure-related enterprises. *The Sociological Review*, 64(4), 748–765.
- Appudurai, Arjun 1986: *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Aspers, Patrik 2013: Knowledge and valuation in markets. *Theory and society*, 39(2), 111–131.
- Beckert, Jens, & Aspers, Patrik (eds.) 2011: *The Worth of Goods: Valuation and Pricing in the Economy*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Cohen, Eric 2014: Recreational Hunting: Ethics, Experiences and Commoditization. *Tourism Recreation Research*, 39(1).
- Dahl, Fredrik & Sjöberg, G. 2010: Social Sustainability of Hunting Tourism in Sweden. In: Anne Matilainen & Susanna Keskinarkaus (eds.). *The Social Sustainability of Hunting Tourism in Northern Europe*. Helsinki: Ruralia Institute, University of Helsinki.
- Danell, Kjell, Bergström, Roger, Mattsson, Leif & Sörlin, Sverker 2016: *Jaktens historia i Sverige. Vilt – människa – samhälle – kultur*. Stockholm: Liber.
- Danell, Kjell & Roger Bergström 2018: *Vilt, människa, samhälle*. Stockholm: Liber.
- Ekman, Ann-Kristin 1991: *Community, Carnival and Campaign. Expressions of Belonging in a Swedish Region*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Ekström, Simon & Kaijser, Lars (red.) 2018: *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Stockholm/Göteborg: Makadam förlag.
- Eriksson, Max 2017: Political Alienation, Rurality and the Symbolic Role of Swedish Wolf Policy. *Society & Natural Resources*, 30(11), 1374–1388.
- Fourcade, Marion 2011: Cents and Sensibility: Economic Valuation and the Nature of “Nature”. *American Journal of Sociology*, 116(6), 1721–1777.
- Frihammar, Mattias 2018: Vildmarksgalleriet i Mo. Lokalt meningsskapande i ett myller av djur. I: Ekström, Simon & Kaijser, Lars (red.): *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Stockholm/Göteborg: Makadam förlag.
- Gamborg, Christian & Söndergaard Jensen, Frank 2017: Attitudes towards recreational hunting: A quantitative survey of the general public in Denmark. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 17, 20–28.
- Godbout, Jacques T. 1998: *The World of the Gift*. Montreal & Kingston, London, Ithaca: McGill-Queen’s University Press.
- Greider, Göran 2004: *Fucking Sverige: byn, bruket, skogen – en modern Dalaresa*. [Ny utg.] Stockholm: Ordfront.
- Gunnarsdotter, Yvonne 2005: *Från Arbetsgemenskap till Fritidsgemenskap: Den svenska landsbygdens omvandling ur Locknevis perspektiv*. Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala.
- Johansson, Ella (red.) 2002: *Periferins landskap: historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. Lund: Nordic Academic Press.
- Kagervall, Anders 2014: *On the conditions for developing hunting and fishing tourism in Sweden*. Swedish University of Agricultural Sciences, Umeå.

- Kusenbach, Margarethe 2003: Street Phenomenology: The Go-Along as Ethnographic Research Tool. *Ethnography*, 4(3), 455–485.
- Ljung, Per E., Riley, Shawn J. & Ericsson, Göran 2015: Game Meat Consumption Feeds Urban Support of Traditional Use of Natural Resources. *Society & Natural Resources*, 28(6), 657–669.
- Lovelock, Brent (ed.) 2008: *Tourism and the Consumption of Wildlife: Hunting, Shooting and Sport Fishing*. New York: Routledge.
- MacKay, Kelly J. & Campbell, J. Michael 2004: An examination of residents' support for hunting as a tourism product. *Tourism Management*, 25, 443–452.
- Marvin, Garry 2010: Challenging animals – project and process in hunting. *Nature and Culture: Rebuilding Lost Connections*. Pilgrim Sarah and Jules N. Pretty. Routledge.
- Matilainen, Anne & Keskinarkaus, Susanna (eds.) 2010: *The Social Sustainability of Hunting Tourism in Northern Europe*. Helsinki: Ruralia Institute, University of Helsinki.
- Mischi, Julian 2012: Contested rural activities: Class, politics and shooting in the French countryside, *Ethnography*, 14(1), 64–84.
- Mkono, Mucha 2019: Neo-colonialism and greed: Africans' views on trophy hunting in social media. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(5), 689–704.
- Nordbø, Ingeborg, Turdumambetov, Bakyt & Gulcan, Bilgehan 2018: Local opinions on trophy hunting in Kyrgyzstan. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(1), 68–84.
- Novelli, Marina, Barnes, Jonathan I. & Humavindu, Michael 2006: The Other Side of the Ecotourism Coin: Consumptive Tourism in Southern Africa. *Journal of Ecotourism*, 5(1–2), 62–79.
- Nygård, Mikael & Uthardt, Lorenz 2011: Opportunity or Threat? Finnish Hunters' Attitudes to Hunting Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(3), 383–401.
- Oian, Hogne, & Skogen, Kettil 2016: Property and Possession: Hunting Tourism and the Morality of Landownership in Rural Norway. *Society & Natural Resources*, 29(1), 104–118.
- Peterson, M. Nils, von Essen, Erica, Hansen, Hans Peter & Peterson, Tarla Rai 2019: Shoot shovel and sanction yourself: Self-policing as a response to wolf poaching among Swedish hunters. *Ambio*, 48, 230–239.
- Riessman, Catherine 2008: *Narrative Methods for the Human Sciences*. London: Sage.
- Scott, B. Marin & Lyman, M. Stanford 1968: Accounts. *American Sociological Review*, 33(1), 46–62.
- Skogen, Ketil & Krange, Olve 2020: The Political Dimensions of Illegal Wolf Hunting: Anti-Elitism, Lack of Trust in Institutions and Acceptance of Illegal Wolf Killing among Norwegian Hunters. *Sociologia Ruralis*, 16(3), 551–573.
- Stebbins, Robert A. 1982: Serious Leisure: A Conceptual Statement. *Pacific Sociological Review*, 25(2), 251–272.
- Strategi för svensk viltförvaltning 2022-2029. Naturvårdsverket. (<https://www.naturvardsverket.se/om-oss/publikationer/8800/978-91-620-8889-7/>)
- Stuart, Diana & Gunderson, Ryan 2020: Non-human Animals as Fictitious Commodities: Exploitation and Consequences in Industrial Agriculture. *Society & Animals*, 28, 291–310.
- Turismens begreppsnyckel: Internationellt rekommenderade begrepp och definitioner för turism 2016*. Tillväxtverket, Stockholm.
- Watts, David, Matilainen, Anne, Kurki, Sami P. & Keskinarkaus, Susanna 2017: Hunting cultures and the 'northern periphery': Exploring their relationship in Scotland and Finland. *Journal of Rural Studies*, 54, 255–265.
- Wikenros, Camilla, Sand, Håkan, Bergström, Roger, Liberg, Olof & Chapron, Guillaumie 2015: Response of Moose Hunters to Predation following Wolf Return in Sweden. *PLoS ONE*, 10(4), 1–21.
- Willebrand, Tomas 2009: Promoting hunting tourism in north Sweden: opinions of local hunters. *European Journal of Wildlife Research*, 55, 209–216.
- von Essen, Erica 2016: *In the Gap between Legality and Legitimacy: Illegal Hunting in Sweden as a Crime of Dissent*. Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala.
- von Essen, Erica 2018: The impact of modernization on hunting ethics: Emerging taboos among contemporary Swedish hunters. *Human Dimensions of Wildlife*, 23(1), 21–38.
- von Essen, Erica, Allen, Michael, & Hansen,

- Hans Peter 2017: Class Antagonism over the Ownership of Common Fauna. *International Journal of Cultural Property*, 24, 161–186.
- von Essen, Erica & Tickle, Lara 2019: Leisure or Labour: An Identity Crisis for Modern Hunting? *Sociologia Ruralis*, 60(1), 174–197.
- von Essen, Erica 2022: Troféjakt: Den svarta lådan behöver öppnas. *Biodiverse* nr 1.
- von Essen, Hans 2005: Från allmogejakt till avverkningsjakt. In: S. Åkerberg (red.), *Viltvård, älgar och jaktturism: tvärvetenskapliga perspektiv på jakt och vilt i Sverige 1830–2000*. Umeå: Hållbarhetsrådet.
- Wszola, Lyndsie S., Gruber, Luts F., Stuber, Erica F., Messinger, Lindes N., Chizinski, Christopher J. & Fontaine, Joseph J. 2020: Use and expenditures on public access hunting lands. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 29.
- Zelizer, Viviana A. 2013: *Economic Lives: How Culture Shapes the Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Zethson, Michelle 2018. Pre rigor mortis. Innan likstelheten inträder. I: Ekström, Simon & Kaijser, Lars (red.): *Djur – Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag.

SUMMARY

Hunting tourism

A delicate balancing act in a complex economy

Recreational hunting in Sweden can be depicted as being embedded in two different but overlapping cultural and socio-economic contexts. One is the traditional stewardship-oriented form of hunting, in Swedish called “allmoge” hunting. Another form is the commercial form of hunting, where hunting is packaged and offered to visitors, quite often with different types of services included. These two forms of organising hunting are based on different logics of exchange. The “allmoge” hunting is in general terms organised by local communities of hunters or through “friendship hunting”, a reciprocal relationship encompassed by the local hunting team and invited guests. The other is market-oriented, with differing range of price depending on the segment. These two systems represent different value spheres that both intersect and collide, creating tensions and ambiguity, which serves as the context and backdrop of this study. The study is based on interviews with commercial hunting tourism operators, observations of hunting events, and documentary material. The article focuses on how these commercial actors

navigate in this complex social and cultural economy. Through the theoretical concept “balancing work” narratives and accounts related to the following themes are being analysed: 1) Gift economic exchanges and how they intersect with market relations, 2) the tension between wildlife management and commerce, 3) the different and often seemingly contradictory meanings of “the good hunting experience”, and 4) the dramaturgy involved in the balancing work of the hunting event. The article concludes with a synthesising analysis, theorizing around the hunting tourism product as a form of “peculiar goods”, that is, a type of product that comprises moral ambiguity and hence must be legitimised as a “product”. This points at a complex economy where economic arguments are always embedded in social and moral considerations, evoking an ongoing and dynamic balancing work.

Keywords: Hunting tourism, enterprising, cultural economy, intersecting value spheres, peculiar goods, balancing work, narrating and accounts.

Rutten till Brasilien

Svenska emigranternas texter om migrationsindustri och nätverk

Erik Olsson och Laura Álvarez López

I ljuset av den omfattande lågkonjunktur som Europa genomgick under 1800-talets senare del, seglade Brasilien upp som ett av världens stora framtidsländer. Brasilien var ett land med enorma naturresurser, där utsikterna till att få ett bra och ekonomiskt välmående liv föreföll exceptionellt goda. Detta satte också avtryck i det europeiska intresset för att emigrera till Brasilien.¹ Även om det för svensk del aldrig blev fråga om någon massutvandring till Brasilien, så var det under 1800-talets senare del fram till 1914 åtminstone 3 000–4 000 svenska medborgare som emigrerade till detta framtidsland (Retsö 2016).² Delvis kan det relativt låga antalet emigranter bero på att inflytelserika aktörer i det svenska samhället så småningom insåg faran med en alltför omfattande emigration och på olika sätt försökte bromsa den (Lindkvist 2007). Likaså fick den ekonomiska rovdrift som rådde i Brasilien vid den tiden allt större uppmärksamhet. Slaverisystemet avskaffades först 1888 och även efter detta fick arbetarna på plantager-na utstå slitsamt arbete med låga löner och otrygga arbetsförhållanden.

Emigrationen till Brasilien blev emellertid väl uppmärksammasad i svensk press – det talades ofta om en ”Brasilienfeber” – och till övervägande delen framställdes denna emigration som skadlig då den ansågs driva många av emigranterna i fördärvet (Álvarez López & Olsson 2021). Vid tiden för första världskriget hade denna feber nästan helt och hållet rasat

ut men under de föregående femtio åren hade således tusentals svenskar från främst den fattiga delen av befolkningen – torpare, småbrukare och arbetare – lämnat Sverige för att skapa sig ett nytt liv i Brasilien. Med tanke på de ekonomiska och yrkesmässiga resurser som dessa emigranter hade med sig framstår det som en stor utmaning att lämna Sverige och etablera ett liv i en sådan främmande del av världen som Brasilien måste ha varit.

I den här artikeln undersöker vi hur de svenskar som valde att emigrera till Brasilien tog sig an dessa utmaningar. Det är därför inte de individuella motiven eller de strukturella orsakerna till migrationen till Brasilien, som vi avser att diskutera här. Vårt fokus är riktat mot de migrationsprojekt som handlade om att företa sig en lång resa till ett främmande land på andra sidan Atlanten och där med små resurser etablera ett nytt liv. Hur möjliggjordes de svenska migranternas migrationsprojekt med tanke på den tidens infrastruktur och de resurser emigranterna hade tillgång till? Hur tog sig emigranterna fram till sina destinationer och hur etablerade de ett nytt liv på okänd mark? Diskussionen handlar därför om de strategier som så att säga ”gör” migrationen för dessa emigranter men också om de villkor som omgärdar dessa migrationsprojekt.

Vår ingång till att förstå dessa migrationsprojekt går genom emigranternas berättelser om deras upplevelser av resan och tillvaron

i det nya landet. Det rör sig således om berättelser som kan antas vara färgade av de villkor och förutsättningar som omgärdade den här typen av migration under den andra halvan av 1800-talet och början av 1900-talet. Studiens underlag utgörs till största delen av tidningsinsändare, personliga brev och annat skrivet material som publicerats i någon form. Texterna har författats av emigranterna när de bodde i Brasilien eller när de återvänt till Sverige. Studien gör givetvis inte anspråk på att ge den sanna bilden – om detta skulle

vara möjligt – av de svenska emigranternas upplevelser i Brasilien. Även om vi förlitar oss på individernas framställningar av sina, till synes, enskilda migrationsprojekt är detta främst ett sätt att förstå hur migrationen uppfattades i samhället och hur den kunde förverkligas vid tiden för denna emigration. Genom att sätta dessa texter i det politiska och ekonomiska sammanhang som ramat in emigranternas migrationsprojekt kastar studien också ljus över den transnationalitet som präglade denna migration och som på olika sätt vidgade dess betydelse bortom själva migrationshandlingen.

Efter en presentation av bakgrund och studiens metod och material har artikeln en struktur som styrs av det empiriska materialets innehållsliga karaktär. De tre följande avsnitten, där det empiriska materialet diskuteras, har därför tematiserats under rubrikerna *Migrationsrutten*, *Migrationsindustrin* och *Nätverken*. Artikeln avslutas med en sammanfattning och en reflekterande diskussion som bland annat för ett resonemang om de samhälleliga ramar som dessa texter är skrivna inom.

Migrationsprojekten genom brev och skrifter

Under slutet av 1800-talet var efterfrågan på arbetskraft till de brasilianska plantagerna och jordbrukskolonierna i framförallt delstaterna São Paulo och Rio Grande do Sul mycket stor. När den brasilianska staten bestämde sig för att uppmuntra invandringen till landet märks att det främst var en europeisk invandring som de tänkte sig (Álvarez López & Olsson 2021, Seyferth 1996). Brasilien öppnade därför ett europeiskt konsulat i Hamburg. Konsulatet skulle underlätta för potentiella emigranter att flytta till Brasilien, till exempel genom att erbjuda familjer fria resor och förmånliga markköp. Själva rekryteringen av invandrare till landet sköttes ofta av agenter. Det fanns agenter på lite olika nivåer och en agent hade i allmänhet också andra mellanhandsuppgifter än att rekrytera

1. Översiktskarta och detaljkarta över några av de i breven mest omnämnda "svenska" kolonierna i södra Brasilien kring sekelskiftet 1800–1900 (båda kartorna är framtagna av Mikael Parkvall).

emigranter. Det fanns exempelvis agenter som skaffade sig rekryteringsuppdrag direkt från den brasilianska staten och andra som helt enkelt agerade som resebyråer och expeditiionsfirmor utan att engagera sig i administrationen av migrationen. Det bör tilläggas att även om villkoren för att kvalificera sig för fri resa och andra förmåner var officiella, till exempel familjestatus och jordbrukserfarenhet, så tycks det som om detta inte hindrade vare sig ensamstående eller dem som saknade jordbruksvana att emigrera. Även arbetarrörelsen drogs med i denna Brasilienfeber och mycket tyder på att fackföreningarna i en del fall aktivt stödde organiserade resor till Brasilien (Andersson 2014).

Den svenska emigrationen till Brasilien brukar avgränsas i tre historiska "vågor" (Flodell 2002, Norman & Runblom 1987). Den första vågen kan dateras till åren 1868–73 då några hundra svenskar emigrerade till Santa Catarina i södra Brasilien (se även Friberg 1988). De flesta av dessa emigranter lockades förmodligen av fri överresa och fagra löften som John Damm, en av de personer som sedermera utpekades som "brasiliansk agent" och "svindlare", låg bakom. Nästa våg kom ungefär 20 år senare med en kulmen under åren 1891–92. Många av dem som emigrerade på den tiden var arbetare och/eller fattiga jordbrukare eller torpare. Ytterligare ett tjugotal år senare kan en tredje våg urskiljas. En påtagligt stor andel av dessa emigranter hade lämnat gruvorterna i Norrbotten och Lappland. Emigrationen tycks ha ett samband med de arbetsmarknadskonflikter som skakade Sverige under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Det förekom att strejkande arbetare svartlistades och av dessa skäl också lämnade landet (jfr Andersson 2017, Flodell 1974, Fogeler 2007, Friberg 1988, Olsson 1991). Exempelvis tycks det som om strejkerna vid sågverken efter Norrlandskusten och Storstrejken 1909 hade ett avgörande inflytande på emigrationsviljan. Dessutom hade bland andra affärsmän, forskningsresande

och sjömän tidigt fått upp ögonen för landet. Redan före den första vågens emigranter tycks det ha funnits en krets av välbeställda svenskar i Brasilien. Av brev och andra texter att döma tycks de senare ha utövat en viss dragningskraft på de svenskar som följde med de tre emigrationsvågorna.

Vår analys av berättelserna som dessa emigranter nedtecknat tar avstamp i studier om migrantkorrespondens (Borges & Cancian 2016, Sinke 2016). Vid tiden för den här svenska emigrationen till Brasilien var brevkorrespondens i stort sett det enda sättet att hålla kontakt med kretsen av släkt och vänner. Vi utgår för den skull inte från att de brev vi studerat kan "representera" den population av svenskar som utvandrade till Brasilien. Det råder nog inget tvivel om att det i detta sammanhang (som i övrig skriftlig kommunikation) fanns en överrepresentation bland författarna av utbildade och skrivvana personer (Helbich & Kamphoefner 2006). Å andra sidan tycks flera av de mest centrala breven i vårt underlag vara författade av arbetare med låg utbildning. Som många andra forskare av svensk migration under ungefär samma tidsperiod (Barton 1975, Beijbom 1973), är vi naturligtvis intresserade av de erfarenheter som emigranterna gjorde. Onekligen kan breven i viss utsträckning spegla de villkor som migrationsprojekten bäddas in i. Samtidigt ser vi breven som en korrespondens i en mellanmännisklig interaktion och att de därför är präglade av de strategier som människor utvecklar för att på olika sätt interagera med andra människor (Gerber 2005). Brevskrivandet ingår på sätt och vis i ett socialt spel där människor interagerar på basis av fortlöpande sociala förhandlingar (Goffman 1959). Hur författaren väljer att framställa sin resa och sin situation är med andra ord färgade av vad denne vill uppnå i det sociala spelet, men givetvis betyder detta vare sig att författaren medvetet förvränger den bild som framförs eller att omgivningen alltid tolkar framställningen så som författaren avsett.

I korthet betyder detta att vi måste förstå texten med hänsyn till det sociala sammanhang och den samhällskontext inom vilken den är skriven. Det som skiljer vår studie från de flesta andra studier av så kallade migrantbrev är att breven, i den form vi läst dem, inte är begränsade till en personlig kommunikation mellan två eller ett visst antal individer. Vi ser dem istället som *resebrev* som på ett eller annat sätt delades i ett större socialt sammanhang. Studier av brev som skickades från nederländska emigranter i USA i början av 1900-talet visar att den här typen av brev ofta lästes av personer utanför den enskilde mottagarens närmsta krets (De Haan 2010). Mottagaren delade breven med sina grannar och vänner och de fick därför spridning i olika nätverk (jfr Barton 1975). Det förekom också att brev publicerades i lokaltidningar eller sattes upp på anslagstavlor. Detta var en kommunikation som kan jämföras med den som idag utspelar sig i till exempel sociala medier eller på resebloggar (Sinke 2016). Samtidigt tycks det som om såväl landsortstidningar som rikstäckande tidningar vid den här tiden hade ett stort intresse av att publicera brev från de svenska resenärer och migranter som vistades i avlägsna länder och platser. Vi noterar dessutom att tidningarna var förvånansvärt aktiva bevakare av nyheter från främmande länder. Det är uppenbart att de brev vi läst i de flesta fall var medvetet skrivna (eller redigerade) med avsikt att publiceras i ett vidare sammanhang. Det förekom också att deras (redigerade) dagböcker och brevserier blev publicerade som böcker. Av detta skäl hamnar resebrev i ett slags gränsland mellan det som kan betecknas som personliga reseskildringar och skönlitteratur eller etnografi (jfr Lindsday 2015). Under slutet av 1800-talet var det därför många som genom tidningarnas reportage och insändare tog del av vad som hände i den nya världen och sannolikt väcktes många intresse för emigration av sådan korrespondens (Ljungmark 1973:156).

Att de svenska emigranternas rapporter från Brasilien mötte ett så stort intresse kan ha med samtidens fascination av "exotiska" platser att göra (Álvarez López & Olsson 2021). Men det bör hållas i minnet att *utvandringen* under slutet av 1800-talet också kom att ses som ett stort samhällsproblem (Lindkvist 2007). Emigrationsfrågan debatterades flitigt och i de svenska dagstidningarna förekom ofta varningar om en pågående "massemigration". Allt fler vittnesmål från emigranter, men också officiella sändebud, menade att svenskarna lockats till Brasilien på falska grunder. Emigranterna i Brasilien föreföll också vara medvetna om detta och det förekom att insändare korrigerade, som de uppfattade som, missledande information i tidigare insändare eller notiser. Ett slags kulmen på detta utvandringsmotstånd var den år 1907 bildade *Nationalföreningen mot Emigrationen* (Lindkvist 2007). Trots att emigrationen till Brasilien inte var särskilt omfattande kom "Brasilienfebern" att representera detta hot.³ Med tanke på att dagstidningar är en av många arenor där maktordningar reproduceras, rättfärdigas och utmanas (van Dijk 1993), kan vi anta att de svenska emigranternas brev hem till Sverige kom att bli inlägg och argument i den tidens samhällsdebatt om migration (Álvarez López & Olsson 2021; jfr Alvstad 2015).

De texter som vi studerat består av en mängd insändare och resebrev som de svenska emigranterna till Brasilien skrivit och som publicerats i 120 svenska riks- och lokaltidningar mellan 1869 och 1913. Till detta kommer andra artiklar, notiser och annonser som har koppling till denna svenska emigrationshistoria. Detta material har vi fått tillgång till genom sökningar i Kungliga bibliotekets tjänst *Svenska Dagstidningar* och *Dagens Nyheter* arkiv. Det förekom också publikationer som bygger på emigranternas brevkorrespondens eller dagböcker. Vi har dessutom skaffat oss andra källor genom diverse detektivarbeten och har då bland annat gjort

internetsökningar utifrån namn- och platsuppgifter i de texter vi läst. På detta sätt har vi lyckats vaska fram ett material som överstiger 500 texter, vilka samtliga på ett eller annat sätt berör denna emigration. Det bör dock noteras att flertalet av dessa brev och notiser var dubletter av en text som återpublicerats i flera tidningar.

Vi har studerat detta textmaterial genom ett slags *kvalitativ innehållsanalys* (Drisko & Maschi 2015). Genom identifikationen och analysen av det narrativ som präglar texten får vi också korn på de sammanhang och förhållanden som texten är ett uttryck för (jfr Denzin 1997, Riessman 2008). Texterna gör det möjligt att följa, kartlägga och utforska rutten Sverige–Brasilien, kring vilken det utvecklades en relativt omfattande migrationsindustri. En sådan analys anknyter också till det diskursteoretiska angreppssättets intresse för relationen mellan språk och samhälle (Fairclough 1995). Det är till exempel uppenbart att det finns övergripande sociala maktprocesser som griper in i författarnas migrationsprojekt och därför också ger avtryck i framställningen. Genom att ge sig ut på dessa rutten till Brasilien tar emigranterna också risker som gör att de kan hamna i utsatta positioner där exploatering och svårbemästrade levnadsvillkor i värsta fall kan få förödande konsekvenser. I vår analys försöker vi avtäckande strategier som dessa författare tar sig an tillvaron med. Oavsett om texten handlar om genomförandet av resan eller om försöken att etablera sig i det nya och främmande landet, finns i texten en vilja att göra migrationsprojektet begripligt – för författaren själv men också för läsaren. Det är därför viktigt att hålla i minnet att berättelserna speglar de kulturella och sociala erfarenheter som emigranterna gjorde i egenskap av att de var svenskar under 1800-talet och vid förra sekelskiftet. Samtidigt vill vi betona att vi genom texterna inte får någon direkt tillgång till fakta i de situationer och skeden som utspelar sig i berättelserna. Poängen med detta diskursorienterade

perspektiv är att framställningarna inte bara handlar om begripliggörandet utan också om handling, avsikt och makt (Fairclough 1995). Texterna speglar författarnas vilja att föra fram sin "sanning" och en angelägenhet om att övertyga läsaren om dess riktighet.

För att kunna fördjupa oss i de enskilda migrationsprojekten har vi särskilt lyft fram resebrev som ingår i en serie eller har dagboksliknande karaktär och många av referenserna nedan hämtas ur dessa texter. I skriften *Ett år i Brasilien: underrättelser för emigranter, jemte beskrifning om resan öfver Atlantiska oceanen med tyska klipperbriggen Gemma, förande 200 emigranter* får läsaren ta del av Magnus Petter Dahlskogs (1870) upplevelser under resan och året i Brasilien. Dahlskog var från Stockholm, där han arbetade på ett tryckeri och emigrerade till Brasilien under den första vågen 1869. Porslinsarbetaren Lars Johan Eriksson från Rörstrand i Stockholm reste till

2. Lars Johan Erikssons publikation med dagboksanteckningar från 1896.

Brasilien år 1891 tillsammans med sin hustru och sju barn. Efter hemkomsten året därefter publicerade han skriften *Brasilien: några dagboksanteckningar* (1896). Carl Carlssons brev utgör en serie om nio som publicerades i *Söderhamns tidning* 1891–92 och har sammanställts av en lokal förening.⁴ Carlsson var född i Värmskog men bosatt i Bergvik i södra Hälsingland, där han fram till emigrationen var torpare. Carlsson reste tillsammans med sin hustru Ottonina och döttrarna Ellen sex år och Beda ett.

Dessa tre texter ger sammanhängande berättelser om hur de som svenska emigranter genomförde sina migrationsprojekt. Det finns emellertid fler brev och brevserier som hjälpt oss med uppgiften. I mängden av alla insändare och resebrev finns de som var skrivna av affärsmän, forskningsresande eller diplomater som rest till Brasilien under 1800-talet. Axel Eberhard Severin var en av dem. Flera av Severins brev från resan 1869–70 publicerades under signaturen E.S. och A.E.S. i svenska tidningar, bland annat i *Nya Dagligt Allehanda* 1870. Severin lämnade, enligt egen utsaga, ett liv som student och hade på sin resa från Göteborg 1869 en kvinnlig lärarinna och en manlig ingenjör som resällskap.⁵ Det framgår att Severin reste under andra premisser än de flesta andra. Severins resa till Brasilien liknar tidvis ett lustfyllt äventyr. Han etablerade sig sedermera som apotekare i Campinas (São Paulo) och var bland annat vän med den berömde botanisten Anders Regnell, som också han var bosatt i Brasilien (Lindberg 2011). Trots att Severin förmodligen levde ett ganska privilegierat liv, åtminstone jämfört med de flesta andra svenska Brasilienemigranterna, ger hans detaljrika beskrivningar av plantagerna i delstaten São Paulo insikter om de villkor som präglade emigranternas tillvaro. En annan flitig brevskrivare var journalisten, politikern och agenten Berndt Lundqvist. Lundqvist figurerar i både Erikssons och Carlssons texter men också i många andra brev och insändare. Efter sin tid som skribent

för bland annat *Dagens Nyheter* och tidigare riksdagsman var Lundqvist en känd person i Sverige redan före sin resa till Brasilien 1889. Det gick till exempel att läsa att Lundqvist utnämnts till *Commisario Colonial* av den brasilianska staten⁶ och hans resebrev från Brasilien publicerades i flera svenska tidningar. Efter återvändandet till Sverige publicerade han dessutom en artikelserie i *Östgöten* (1894–95), där han skildrade sina resor i bland annat Brasilien och även sin tid som den brasilianska statens agent.

Migrationsrutten

De svenska emigranter som under slutet av 1800-talet gav sig av till Brasilien hade naturligtvis begränsade valmöjligheter för sina resor. Passagerarfartygen på de vanligaste rutterna till Brasilien från norra Europa avgick från de tyska hamnstäderna Hamburg och Bremen.⁷ I de flesta fall var Rio de Janeiro sluthamnen för dessa fartyg men under mitten av 1800-talet gick rutten i en del fall också till de sydliga hamnarna Santos, i delstaten São Paulo, och São Fransisco, i delstaten Santa Catarina. Enligt Dahlskog (1870) avreste ”klipperbriggen Gemma” från Hamburg den 13 april år 1869. Efter sju veckor till havs, när ”dricksvattnet hade nu hunnit ruttna”, sikta-des äntligen den sydamerikanska kusten. Klipperbriggen Gemma var ett segelfartyg och restiden var helt beroende av väder och vind. Under 1800-talets senare del tog ångfartygen över på de transatlantiska rutterna och restiden kortades. Severins resa från Southampton avlöpte samma år som Dahlskogs, men fartyget var ångdrivet och restiden var minst två veckor kortare. Vid tiden för Carlssons och Erikssons resor 1891 var en normal restid ungefär tre, fyra veckor till sjöss och något årtionde senare kunde fartygen klara överresan på lite drygt två veckor.

Det är lätt att föreställa sig att resan över Atlanten var lång och påfrestande. Men innan emigranterna gick ombord på det transatlantiska passagerarfartyget måste de ta sig till

den nordtyska hamnen. Många hade först en lång inrikesresa till någon hamn som, likt Stockholm, hade förbindelse med Tyskland. För dem blev den sammanlagda restiden mycket lång. För Carlssons del började resan med ett dygns båtresa från Söderhamn till Stockholm (Carlsson 1891–92). Efter några dagars vistelse i Stockholm gick resan vidare till Hamburg och det var först efter en vecka på resande fot som de lämnade Hamburg. De som reste från Kiruna eller andra norrländska gruvorter kunde befinna sig på resande fot i flera veckor innan de ens hade lämnat Europa. Visserligen minskade restiden över Atlanten avsevärt under de femtio år som gick mellan den första och tredje vågens emigranter från Sverige men av berättelserna att döma är det emellertid tveksamt om förhållandena på fartygen förbättrades i samma takt. Av Erikssons berättelse framgår att bekvämligheten på atlantångaren år 1891 inte var av högsta standard:

Här fingo jag och de mina oss platser anvisade midskepps, och inalles voro vi i detta rum mellan 2 och 3 hundra personer, däribland 3 tyska och 5 danska familjer, 2 familjer från ryska Polen, en hop danska kvinnor m. fl. Det sades, att hela passagerareantalet uppgick till 500. Danskarne förde dessutom med sig till Brasilien 1 tjur, 2 kor och 3 svin (s. 8).

Resorna var således långa och oftast långtråkiga, som regel också obekväma. Ibland tycktes något ha inträffat som bröt tristessen. Det kan vara skildringen av någon händelse under en landstigning i Lissabon eller Pernambuco eller när resenärerna fått uppleva en fantastisk vy över ett stilla hav. Under slutfasen av resan var emellertid maten ofta härsken och det lilla dricksvatten som fanns kvar var knappt drickbart. När stormarna fick fartygen att kränga och sjösjukan florerade på däck, på dessa överfulla fartyg, var det långt ifrån någon nöjesresa. Enligt flera av berättelserna var det inte ovanligt att passagerare insjuknade och avled under resan. Begravningarna ägde rum i form av en enkel kyrklig ceremoni,

innan man helt enkelt förpassade den avlidne överbord. Eriksson var märkbart bekymrad över de eländiga förhållandena som erbjöds passagerarna på Campinas. Även om inte heller deras resor var fria från incidenter, tycktes Dahlskog, Carlsson och Lundqvist ha betydligt mindre obehag av vistelsen på dessa fartyg. Det förekom också att passagerare, som Severin, kunde uppgradera sin biljett och få en betydligt bekvämare resa.

För de flesta svenska emigranterna till Brasilien var det inte Rio de Janeiro som var slutmålet. Det återstod i allmänhet flera etapper och en mödosam resa innan de nådde fram till sina slutmål. De vanligaste destinationerna var olika samhällen och kolonier i delstaterna São Paulo och Rio Grande do Sul. Eriksson berättar att de vid registreringen i Rio siktat in sig på området kring Campinas i delstaten São Paulo. Båtresan till Santos tog två dagar. Efter en övernattnings i Santos fortsatte resan i sex timmar med tåg till São Paulo och sedan Campinas. Därifrån hade de ytterligare någon veckas resa framför sig innan de var framme. Många reste emellertid vidare till Porto Alegre i Rio Grande do Sul. I tidningen *Socialdemokraten* vittnar ”partivän G-T. Brodin, Porto Alegre” om de umbäranden som passagerarna på denna resa fick utstå:

Det var bokstafligen ett slaffartyg vi blefvo förda till. Oss karlar ville de tilldela hugg och slag och kvinnorna våldförde de sig på. Maten kunde inte kallas annat än svinmat, och till på köpte så litet bröd, att det var rent af skamligt!⁸

Efter elva dygns resa på detta fartyg kom Brodin och hans sällskap till härbärgat Crystal utanför Porto Alegre. Enligt Brodin vistades ”2 000 personer av alla nationaliteter” på detta härbärge och standarden var inte så mycket högre än fartygets. Det var helt enkelt vidriga förhållanden som väntade emigranterna efter dessa sex veckor till sjöss. Många av dem som reste till Porto Alegre hade näppat på delstatens (Rio Grande do Sul) erbjudande om att köpa en koloni någonstans i inlandets

urskogar. När de väl kommit till Porto Alegre hade de därför fortfarande en lång resa framför sig innan de var framme vid slutmålet. Resorna ut till kolonierna gick som regel med flodångare, tåg och hästskjutsar. På vissa sträckor kunde de färdas med långsamma oxkärror (Flodell 2002). Området där många av svenskarna hade köpt sina kolonier var beläget inåt landet vid Uruguayfloden, ungefär 300 kilometer från Porto Alegre. Den sista etappen på resan innan emigranterna nådde sitt mål kunde därför ta mer än en månad i anspråk.

Det som vi ser i texterna så här långt är konturerna av ett upptrampat spår – en rutt – som svenska och andra europeiska migranter färdades efter att ha haft möjlighet att korsa Atlanten. Detta är ett slags infrastruktur som både styr och förenklar resandet. Migrationsrutter handlar emellertid inte enbart om fysisk infrastruktur. Kring sådana rutter genereras en rad sociala och ekonomiska transaktioner som bland annat har med resandet och omständigheterna kring etableringen i det nya landet att göra.

Migrationsindustrin

De svenska emigranterna till Brasilien hade nog i de flesta fall räknat med att stanna i landet i årtal eller för resten av sina liv. Därför tog de i allmänhet med sig sitt bohag och en del utrustning som de trodde skulle komma till pass. Det blev en både lång och krånglig resa. Vid tiden för den första vågens emigranter var migration av det här slaget inte reglerad på samma sätt som den blev under 1900-talet. Pass och visum var inga obligatoriska certifikat, men det saknades för den skull inte kontroller och administration. Det förekom bland annat att stater krävde resenärer på officiella identitetshandlingar vid inresa. Under slutet av 1800-talet var den brasilianska immigrationsmyndigheten belägen i huvudstaden Rio de Janeiro. Innan emigranterna blev invandrare i landet var de tvungna att registrera sin ankomst och sin tänkta destination där. De

3. Annonns om fria resor till Brasilien samt portugisisk språklära publicerad av Brasilianska kontoret i Malmö, *Kristianstadsbladet* 1890-06-26.

fick också genomgå obligatoriska hälsokontroller. Under sin vistelse i huvudstaden var emigranterna hänvisade till ett särskilt härberge i Ilha das Flores.

Från och med år 1884 blev det i praktiken också obligatoriskt för svenska medborgare att vid pastorsämbetet begära ett utflyttningsbetyg och sedan anlita en agent för utvandring till annat land (Emigrationsutredningen 1909). De emigranter som reste under den andra och tredje vågen uppmanades att teckna ett "utvandrarkontrakt" med en agent som sedan tog på sig ansvaret för de olika arrangemangen som resan krävde. Agentens ansvar inkluderade bland annat biljettreservation, inackordering under resan och frakten av boendet men även den pappersexercis som krävdes för att erhålla olika tillstånd. Det var också agenten som administrerade de bidrag som emigranter kunde söka hos den brasilianska staten.⁹

Den service och hjälp med administrationen som emigranterna fick tillgång till, var näst intill nödvändig för resans genomförande och många uppfattade den nog som obligatorisk. Samtidigt betydde detta att emigranterna hamnade i klorna på de aktörer som sysslade med sådan service. Berättelserna speglar olika erfarenheter av detta. Carlsson tillhör dem som, åtminstone inledningsvis, var mycket nöjd med sin agents arrangemang av resan. I Stockholm möttes resenärerna från Söderhamn av personal från agenten som led-sagade dem till ett bokat hotell. Passen stämp-lades av Henrik Rosén, som efter en lång vistelse i Brasilien återvänt till Sverige och utnämnts till brasiliansk konsul för Sverige

och Norge. Carlsson nämner att Rosén uppmanat honom att resa till São Paulo och där kontakta den svenske konsuln Albert Löfgren. Efter någon dag reste Carlssons vidare med en passagerarbåt till Lübeck, som också tog upp passagerare i Kalmar. Carlsson tycktes vara imponerad av effektiviteten i samband med transporten. När de anlände till Lübeck hade det funnits personal från agenternas sida som mötte passagerarna, slussade dem rätt i virrvarret i hamnen och såg till att allt bagage lastades på det tåg som skulle ta dem till Hamburg. Det framgår att när Brasilienresenärerna sedan anlände till Hamburg inkvarterades de i ett stort hotell, där de skulle ordna med de nödvändiga dokumenten och genomföra läkarkontrollen samt kvittera ut biljetten för resan till Rio de Janeiro. Rummen var bekväma och det serverades rikligt med mat. Han berättar också om några kontroverser mellan resenärerna och agenten. En av dessa inträffade då agenten ville behålla resenärernas resehandlingar till dess fartyget anlant till Rio de Janeiro:

... väl minnandes konsul Roséns i Stockholm ord 'att vi på inga villkor skulle få lemna våra papper ifrån oss, särskildt ett, neml. Passet'. Jag dristade mig att ensam gå in till denna herre och sade på det bestämdaste, att han skulle lemna från sig våra papper, men fick till svar, att vi skulle få hämta dem när vi kommo fram till Rio Janeiro; jag däremot fordrade, att vi nu skulle ha dem och lät honom förstå, att jag visste af hvad vikt de voro. Han syntes obeveklig och t. o. m. hotade mig att icke få fara med fritt. Därpå svarade jag, att jag genast skulle telegrafera till Brasilianska konsulatet i Stockholm, och med det skildes vi åt.

Det framgår att Carlssons ingripande så småningom löste situationen till resenärernas fördel. Det förefaller således som om agenten försökt begränsa resenärernas möjligheter att agera på egen hand. Anledningen till detta kan ha varit att agentens provision skulle utebli för de resenärer som inte fullföljde den överenskomna färdplanen. Eriksson är i sin

berättelse betydligt mer kritisk till agenternas agerande. Det började redan efter ankomsten till Tyskland. Han är uppenbart missnöjd med den obekväma tågresan till Hamburg och hur agenten tog emot resenärerna vid ankomsten till staden:

af en emigrantagent [blev vi] förda till ett så kalladt hotell af sämsta slag. Fem trappor upp skulle vi logera, men där såg det verkligen vedervärdigt ut, ty det var svart som i en smedja (s. 7).

Eriksson tycks ha delat erfarenheter med flera andra brevskrivande emigranter. Flera varnade för att bagaget kunde försvinna på vägen eller för att hotellen var fulla av löss och att den mat som de serverades var oätlig.

När emigranterna äntligen fick stifta bekantskap med det nya landet var det självfallet andra sorters upplevelser som väntade dem. Det är intressant att såväl Carlsson som Eriksson nämner att de tilltalades av svenskar som erbjuder dem olika slags tjänster. Om en sådan situation berättar Eriksson:

Den dag vi ankomma till Pernambuco var en för oss välbekant stockholmare, Berndt Lundqvist, ombord; han presenterade sig såsom varande brasiliansk regeringskommissarie och ville hafva oss till kolonister på kakaoplantagerna, men ingen af oss var hågad att följa med honom (s. 13).

Av texten framgår att svenskarna i Erikssons sällskap redan kände till Lundqvist och hans agentverksamhet. Möjligen gjorde Carlsson också det men likväl gick han i fällan:

Han rådde oss att stanna här och taga hvar sin lott och blifva kolonister samt bjöd oss följa med till ofvannämnde plats och bese de nya kolonierna, det skulle icke kosta oss ett öre. Det var järnväg dit ut. Vi beslöto oss, 21 svenskar, att följa med. [...] Vi voro inne på två ställen, hos en fransk och en tysk kolonist. De hade varit där ett år; hade det utmärkt bra och hade planterat mycket träd, kokos samt kaffebuskar m. m. De sade att klimatet var godt; påstodo att det var varmare i S:t Paulo, som ligger

vid Vändkretsen (23 br. gr.) än här (vid 8 hr. gr.); häri instämde äfven hr L. Orsaken härtill skulle vara ständigt friska hafsvindar.

I brev nummer två redogör Carlsson mer ingående för sitt möte med Lundqvist och innehåller i det erbjudande som han förmedlade för delstaten Pernambucos räkning. Carlsson uppger att erbjudandet innehöll ett hus med 15 hektar mark, garantier för försörjning under de första nio månaderna och ett antal livdjur. Dessutom fick de löften om att få gratis medicinsk hjälp i händelse av sjukdom, åtta dagars fri logi innan huset togs i anspråk och mycket mera. Carlssons entusiasm går inte att ta miste på:

Sådana präktiga villkor kunde man inte förbigå. Vi beslöto oss, 8 familjer, att stanna kvar här, packade ihop våra saker dagen efter och skulle helt sonika stiga i land; men – stopp lite, lydde det. Vi fingo veta, hvad vi icke tagit reda på förut, nämligen af tyska konsulatet, att vi voro destinerade till Rio de Janeiro, och agenten på platsen vågade icke trotsa detta påstående. Vi hade således ingen annan utväg än att ånyo begifva oss i väg.

Det förekom således att agenter kontaktade emigranterna när de anlände till Brasilien

med avsikt att förmå de nyanlända att ansluta till en jordbrukskoloni. En del agenter bedrev också propaganda och värvningsförsök bland arbetare i Sverige. Lundqvist hade kommit till landet år 1889 och tycks själv ha lockats av de erbjudanden som cirkulerade under den andra vågens emigration och hamnade i Rio Grande do Sul i södra Brasilien. Det var framförallt agenten Theodor Tufvesson som låg bakom denna rekrytering.

Lundqvist var en företagsam person med såväl journalistisk som politisk erfarenhet. Det förefaller som om han efter en tids vistelse i Rio Grande do Sul hade tröttnat på kolonitillvaron. Lundqvist skaffade sig istället ett eget agentuppdrag från det brasilianska jordbruksministeriet. Avsikten var att värva svenska emigranter till en jordbrukskoloni i Pernambuco, i nordöstra delen av landet. Samma år som Lundqvist lyckades värva Carlsson till Pernambuco, pekade den svenska pressen ut Lundqvist som en agent som gick den brasilianska statens ärenden. Enligt denna varning erhöll Lundqvist generös ersättning för att locka svenska emigranter i fördärvet. Tidningen *Socialdemokraten* (1891-07-30) var först i raden med att publicera det ”Upprop till svenska pressen!” som ”Föreningen Svea” (undertecknat av dess ordförande och sekreterare) hade sänt till ett flertal svenska dagstidningar¹⁰. Lundqvists verksamhet handlar enbart om att han ska tjäna pengar samtidigt som det drar olycka över de svenska resenärerna, menar föreningen Svea i sitt upprop. Som argument för sin ståndpunkt citerar föreningen bland annat en tysk-brasiliansk tidning, där det uppges att förhållandena i Pernambuco är direkt olämpliga för nordeuropeer – här används uttrycket ”organiserade massmord” för att understryka varningen – samt stöder detta påstående på klimatobservationer från en vetenskapsman vid ”Rios observatorium”. Den varning som här går ut kryddas dessutom med detaljer om hur värvningarna går till och den ersättning som Lundqvist skulle få för sitt uppdrag.

4. Annon publicerad av utvandrareagent Teodor Tufvesson som erbjuder allmänheten sina tjänster, *Gotlands Allehanda* 1885-02-04.

Under familjen Carlssons första tid i Brasilien fanns ett förtroende för Lundqvist och de löften som gavs i samband med värvningen. Men så småningom får även Carlsson smaka på agentens beska medicin. Många av de löften som lockat dem till kolonierna i Pernambuco uppfylls aldrig och svenskarna tröttnar på att vänta. I ett av breven uttrycker Carlsson sin besvikelse och varnar själv för Lundqvists fagra löften:

Så t. ex. ämnar han i Februari månad göra en missionsresa till Sverige för att förmå de svenska emigranterna till Brasilien att stanna här i staten Pernambuco. Därföre vilja vi härvarande svenskar, till den kraft och verkan det hafva kan, varna alla, som komma att höra på eller få del af hans föredrag härutinnan, att icke sätta allt för stor tro till hans fagra ord och löften.

Carlsson och de andra svenskarna hade nu förstått att de blivit dragna vid näsan av Lundqvist och därför ”midt under julhelgen måste han [Lundqvist] en natt rymma, eljest hade han blifvit mördad”.

Agenterna spelade en stor roll för den geografiska lokaliseringen av emigranterna. Den förste agent som förekommer i vårt material är John Damm. Damm låg bakom kolonibosättningarna under den första vågens emigration till Santa Catarina i Rio Grande do Sul i slutet av 1860-talet. Theodor Tufvesson är en annan agent som ofta nämns med namn. Under 1880-talet hade Tufvesson ett avtal med den brasilianska staten¹¹, som gav honom ersättning för de svenska emigranter som kunde värvas. I samband med detta lanserades tanken på att etablera en koloni av svenskar i trakten kring Caxias och senare också i Lucena. Visserligen flyttade en del svenska emigranter till dessa kolonier men intresset tycktes avta ganska snabbt och bosättningarna kom aldrig i någon större utsträckning att förverkligas som svenskkolonier.

Agenterna blev med tiden starkt ifrågasatta. Redan efter den första vågens emigration riktades anklagelser mot John Damm. Efter alla

turer i samband med rekryteringarna till kolonin Dona Francisca i Santa Catarina dömdes Damm av svensk domstol för svindleri. Under 1891 hamnade Lundqvist, som vi nämnt ovan, i skottlinjen för en kritik som sedan blev allt vanligare. Agenterna beskyldes helt enkelt för att locka människor i fördärvet med hjälp av falsk propaganda om ett paradisi i Brasilien och löften som sedan aldrig infriades. Ett exempel är en skarp artikel skriven av Oscar von Heidenstam (svensk-norsk generalkonsul i Brasilien), som publicerades i flera tidningar samma år. I denna kritiserades den brasilianska staten för att med vilseledande information försöka locka svenskar till att emigrera till landet och för att använda sig av agenter med oärligt uppsåt.¹² Agentverksamhet förekom även under den tredje vågens emigration och var då i än högre grad ifrågasatt. Bland annat ägnade Emigrationsutredningen stort utrymme till att slå ner på agenternas verksamhet (Emigrationsutredningen 1909).

Trots all den kritik som riktades mot agenterna var deras ställning länge ohotad. Det var svårt att komma åt dem eftersom agenter kunde ha avtal direkt med (i detta fall) den brasilianska staten eller en av delstaterna där. Likaså var det svårt att kontrollera de agenter som agerade på uppdrag av olika internationella bolag (Emigrationsutredningen 1909). Samtidigt var emigranterna i händerna på de agenter som kunde sköta om allt kring resorna och den administration som krävdes omkring dessa. De fria resorna och generösa bidragen för bosättning skulle knappast ens vara tillgängliga för svenska arbetare såvida det inte funnits agenter som förmedlade dem. För de svenskar som saknade utbildning och språkkunskaper fanns heller inte så många alternativ när de väl hade anlänt till Brasilien. När emigranterna ställdes inför fakta som avslöjade att en hel del av alla de löften som gavs på vägen var tomma ord, hade de svårt att på egen hand ändra på situationen.

I svansen på migrationsindustrins agenter förekom också personer med andra slags

tjänster att erbjuda. I Brasilien möttes emigranterna av valutaväxlare, tolkar och språkkunniga fixare som kunde ordna tillfälliga bostäder och på olika sätt stå till tjänst. I texterna nämns en rad svenskar som iklädde sig sådana roller. I ett av sina senare brev reflekterar Carlsson över denna tjänstvillighet hos landsmännen:

Så t. ex. var jag nog enfaldig att vid hitkomsten utväxla min lilla kassa [växlaren visade sig vara svensk], som bestod i guld, mot inhemska pappersmynt, och jag som nykommen kände ej till hur kursen stod; den var nämligen vid tillfället mycket låg. I denna sak hade äfven den gemene Berndt Lundqvist sitt spel med, enär det var han som uppmanade mig att växla ut mina pengar. Jag fick förlo bra mycket på affären.

När Erikssons anlande till São Paulo i maj 1891 förlitade sig även de på landsmän som redan befann sig i Brasilien. De första nätterna inkvarterades familjen i ett av stadens emigranthärbärgen. Det visade sig att en av härbärgets anställda var svensk och kunde tolka mellan svenska och portugisiska. I São Paulo sökte Eriksson upp den svensk-norske vicekonsuln Albert Löfgren. Eriksson skriver att han hos Löfgren träffade 25 andra svenskar som sökt sig dit för att få hjälp och råd. Där blev Eriksson också bekant med en person som han kallar Enge (Änge). Enge hade fem år tidigare bosatt sig i Campinas och arbetade under en tid som lärare på ett gymnasium (Flodell 2002). Med sina språkkunskaper och kontakter kunde Enge tolka och förmedla arbeten åt svenskarna samtidigt som han också tycks ha varit assistent till vicekonsuln. Enge förmedlade ett arrende till Erikssons, som fanns vid ett gods ett antal mil nordväst om Campinas. Senare i berättelsen nämner Eriksson att Enge hade fått ersättning för denna förmedling av godsägaren och när Erikssons försökte lämna detta i förtid fick de också betala en lösen.

Det var givetvis inte enbart svenskar som var sysselsatta med den här typen av tjänster. Men

de svenskar som hade egen erfarenhet av att vara invandrare i Brasilien kunde på det gemensamma språket förmedla tjänster och information som de nyanlända efterfrågade. Av de tidiga resenärernas texter att döma hade även de sökt upp andra skandinaver för att till exempel hyra ut ett rum eller få annan hjälp att ta sig fram. Exempelvis ger Severin sina läsare ett handfast tips till svenska resenärer om att söka upp skeppshandlare Carlsson i Rio de Janeiro eftersom ”här träffas alltid landsmän”.¹³

Texterna ger i det här avseendet en inblick i hur det gick till att resa och sedan ta sig fram som svensk och invandrad i Brasilien. I detta märks främst de erfarenheter som emigranterna gör med den serviceekonomi som utvecklades runt denna migrationsrutt. I texterna är det inledningsvis agenterna och deras representanter som framstår som en viktig aktör. För att genomföra sin flytt till Brasilien var emigranterna i allmänhet hänvisade till den kombination av service och administration som agenterna och deras representanter tillhandahöll och det var förmodligen svårt att avvika från den utstakade rutten. Efterhand stöter emigranterna också på många andra mellanhänder som förser dem med olika slags tjänster och tjänar pengar på det. Det kan vara en informell mellanhand som till exempel erbjuder valutaväxling, förmedling av ett arbetstillfälle eller ett härbärge för natten. Vi ser här konturen på en ekonomi och ”service-sektor” som inom migrationsforskningen ofta benämns ”migrationsindustri” (Gammeltoft Hansen & Nyberg Sørensen 2013). Begreppet syftar i det här fallet inte på en tydlig industrialiserad verksamhet med en urskiljbar kader av servicepersonal utan på en blandning av aktörer med såväl officiella som informellt påtagna ”uppdrag”. Gemensamt för denna brokiga blandning är att de sysselsätter sig inom den ekonomi som migrationsrutten genererar. För de emigranter som reste utan något större ekonomiskt kapital, och som saknade språkkunskaper och vana att kommunicera med myndigheter och drivna affärsmän, blev den

service som denna migrationsindustri tillhandahöll i många fall helt nödvändig.¹⁴ Med tanke på att agenterna ofta var kontrakterade av den brasilianska staten blev det också tydligt att migrationsindustrin kunde få ett stort inflytande över emigranternas liv.

Nätverken

Det är väl dokumenterat att de flesta av de svenska emigranterna i Brasilien levde under mycket hårda villkor (Friborg 1988, Flodell 1974, Flodell 2002). Villkoren sätter en tydlig prägel på det material vi studerat. Tillvaron för emigranterna kretsade till stor del kring problemen med försörjning och kampen mot sjukdomar. För många emigranter var livet i Brasilien emellertid också en kamp mot förtryck och exploatering. Texterna ger en insikt i de villkor som emigranterna tvingades acceptera under sitt sökande efter en dräglig tillvaro. Under slutet av 1800-talet avskaffade Brasilien visserligen slaveriet, men ljudet från slavpiskan hördes fortfarande och följde svenskarna på resan. Det hindrar inte att en del av de svenska emigranterna själva hamnade på förtryckarnas sida. Det finns bland annat uppgifter om att några av de tidiga svenska emigranterna i Brasilien köpte sig egna slavar (Lindberg 2011).

Det förefaller som om de svenska emigranterna tidigt insett att vistelsen i det nya landet skulle innebära en rad utmaningar och att det var bäst att ta itu med dem tillsammans med andra. Det var vanligt att svenskarna gav sig av i mindre sällskap som bestod av familjer och tidigare arbetskamrater. Den brasilianska invandringspolitiken och agenternas värvningar och organisation av resor bidrog sedan till att de träffade fler landsmän, som de sedan höll kontakt med efter att de anlänt till Brasilien (Flodell 2002, Friborg 1988). Även de emigranter som valde att resa på egen hand tycks ha sökt sig till sådana sällskap för att få information och hjälp. Carlssons och Erikssons texter speglar en sådan orientering mot andra svenskar och skandinaver. Bortsett

från de begränsningar som följde med den brasilianska statens bidrag och agenternas förmedling, gjorde båda dessa familjer självständiga val om var de skulle bosätta och försörja sig. Samtidigt visar berättelsen om vistelsen i Brasilien att medresenärerna var viktiga för gemenskap och för de samarbeten som deras situation krävde.

Erikssons text lämnar inte läsaren oberörd. Det finns två hjärtskärande bilder i Erikssons text. I den första bilden står familjen uppradad framför kameran. De är nio till antalet och det är det sista porträttet innan avfärden. Även den andra bilden är ett familjeporträtt. Bilden är tagen mindre än två år senare, efter återkomsten till Sverige, men familjen består nu endast av fyra personer. Familjens tillvaro i Brasilien kantades av olyckor, svåra umbäranden och tropiska sjukdomar. Efter bara någon månad i Brasilien hade Erikssons hustru och fyra av barnen gått bort. Det framgår att de svenska familjerna i Erikssons sällskap ganska snart märkte att det var utsiktslöst att stanna på den första kolonin och de försökte därför flytta vidare. Innan de kunde förverkliga en ny plan måste de först betala en lösen till godsägaren, vilken tycks ha motsvarat det pris som godsägaren betalt för Enges förmedling. Familjen slungades sedan in i en tragisk flyttkarusell mellan olika plantager och *fazendas* i delstaten São Paulo, där de fick arbeta på mycket undermåliga villkor och med låga löner som ibland kunde betalas ut i form av kreditscheckar i en handelsbod i grannskapet (Flodell 2002). Dessutom plågades familjen ständigt av sjukdomar. Tillvaron fylldes helt enkelt av en ständig kamp för att överleva. I sina försök att ändra på situationen gjorde Eriksson gemensam sak med övriga svenskar. Ett exempel på detta ger Eriksson i samband med att några av hans vänner i rekognosceringssyfte gjort ett besök i den närliggande staden Jahu:

Där träffade de på svenskar, som länge varit i Brasilien och kunde landets språk, samt en dansk,

hvilken åtog sig att skaffa oss platser och blifva vår tolk samt för öfrigt hjälpa oss tillrätta, som han ock gjorde mot en ersättning af 15 mil reis för hvarje familj. Den 28 kommo Engman och Almgren tillbaka jämte den omnämnda dansken. Det blef nu för oss att göra allting klart för att följa med, men det var icke någon lätt sak, ty först och främst måste patronen betalas, hvad vi voro skyldiga honom (s. 25).

Eriksson försöker på olika sätt hitta något som kan vända deras situation till något bättre. Det förefaller som kretsen av andra svenskar i området, både nya och gamla bekantskaper, är dem han sätter sin tillit till. Således kunde barnen lämnas i "fru Janssons beskydd" när Eriksson under några veckor gjorde en resa till städerna São Paulo och Porto Alegre. Under resan vände han sig till andra svenskar och hoppades där få hjälp, men han konstaterar uppgivet att "hvar jag drog fram, så voro de stackars svenskarne i lika beklagensvärd belägenhet som jag själf". Eriksson tycktes så småningom ge upp tanken på att försörja sig på slitet vid godsens och flyttade de sista månaderna in till Campinas. Under en tid var han snickarlärning men efter att verktygen blivit stulna fick han arbete som "dödgrävare" i ett arbetslag med två andra svenskar. I Campinas hyrde Eriksson bostad av andra svenskar – en smed som han benämner Jonsson och senare av fru Sjöholm – medan barnen tycktes vara inackorderad hos en svensk familj på en närliggande ort.

Den berättelse som Carlsson ger av sin tid i Pernambuco kantas inte av samma dramatik och tragedi som Erikssons. Det finns likväl även här en berättelse om utsatthet och ett slags sorg över ett misslyckande. När de generösa löften som familjen fått vid ankomsten visade sig vara överdrivna eller tomma, tycks det som om svenskarna var lämnade åt sig själva. För att klara sig ur knipan vände sig Carlsson och hans sällskap till affärsmannen Herman Theodor Lundgren¹⁵. Lundgren ägde en krutfabrik i närheten av Recife och där fick flera av de svenska kolonisterna anställning. Carlsson fick ett stort förtroende för Lundgren och

familjerna tycktes också ha ett umgänge vid sidan av arbetet. Under en period då Carlsson var inlagd på sjukhus tog hustrun Ottonina över brevskrivandet. Hennes bild av familjens situation är optimistisk. Av brevet att döma uppskattade hon den sociala gemenskapen i grannskapet och hon prisade Lundgrens omtanke. I breven uttrycker Carlsson flera gånger att hustrun trivdes i Pernambuco och att hennes hälsa var utmärkt. Det är dock med sorg som Carlsson i ett senare brev konstaterar att tiderna snabbt blivit sämre. Lundgren hade bestämt sig för att stänga fabriken och de flesta av svenskarna i området tycktes ha gett upp hoppet om en framtid i området.

Texterna speglar i allmänhet migrationsprojekt som tycktes ha fastnat i en ständig kamp för överlevnaden. Den koloni eller anställning som skulle utgöra grunden för deras nystart i livet, gav sällan tillräckligt för en familj att leva på. Svenskarna drabbades dessutom hårt av de sjukdomar som spreds över landet. Drömmen om ett bättre liv hade tagits ifrån dem redan efter en kort tid i landet. Sålunda försökte många ta sig tillbaka till Sverige. Detta var något som också Carlsson brottades med efter motgångarna med kolonin och med anställningen på fabriken:

Många af våra anhöriga och vänner hemma i Sverige hafva rådt oss att med fortaste begifva oss härifrån och ge hela Brasilien på båten samt särskildt rekommenderat Nordstaterna, troligen därför, att de ej ansett sig kunna förmå mig att återvända till mitt gamla fosterland, sedan jag en gång vändt det ryggen. Tacksam för sådana vinkar, får jag upplysa, att jag verkligen mer än en gång haft tanken därpå, men att af åtskilliga orsaker denna tanke är litet svår att realisera. Jag har nämligen genom att vara litet för släpphänt samt obetänksam stält mig så, att kassan väl mycket krympt tillsammans.

Några månader senare kunde Carlssons förverkliga dessa flyttplaner till Nordamerika. I ett senare brev nämner Carlsson att släktingar i Nordamerika och Norge hade kommit till

undsättning och att han nu kunde köpa en biljett till USA. Sedan upphörde korrespondensen för en tid, men den 30 november 1892 publicerade *Söderhamns tidning* en hälsning från Carl Carlsson. Familjen var då i Bremen och skulle därifrån fortsätta sin resa till New York. Några månader senare kom ytterligare en hälsning från familjen som meddelar att de lyckligt har kommit fram och befinner sig hos släktingar i Iowa.

Även Erikssons lämnade så småningom sin brasilianska tillvaro. Eriksson skriver att han den 30 april (1892) fick ett brev från "generalkonsuln i Rio de Janeiro" om att familjens hemresa till Sverige hade beviljats. Det är första gången Eriksson nämner planerna på en återresa men nu sätts den hastigt i verket. Familjen lämnade landet en månad senare och ankom till Stockholm den 2 juli 1892. Erikssons text avslöjar inte något mer om hur återresan betalades men i andra brev och insändare förekommer att emigranterna uttryckligen ber om hjälp. Det förekommer också att en författare vill ge en bild av den belägenhet som de svenska emigranterna befinner sig i och åtminstone indirekt ber att de svenska myndigheterna ska ingripa. I en del fall skickade emigranterna brev direkt till svenska myndigheter för att be om hjälp. Ett exempel på detta var det brev, undertecknat av 37 svenska familjer bosatta vid Uruguayfloden i Rio Grande do Sul, som skickades till den svenske statsministern Karl Staaf. Samma år repatrierades de nödställda svenskarna genom det svenska konsulatet i Buenos Aires försorg.¹⁶

Texterna speglar den utsatthet som de svenska emigranterna exponerades för inom ramen för denna brasilianska samhällsomvandling. De visar också hur emigranterna försökte reda ut sin situation genom att utveckla sociala relationer och söka stöd i ett större nätverk. Att hålla liv i sina kontaktnätverk tycks ha varit ett sätt för emigranterna att navigera i denna djungel av försörjningsproblem och orättvisor. Nätverket byggdes i allmänhet

från kretsen av reskamrater från Sverige men det utökades ständigt på resan allteftersom de sökte upp och träffade andra svenskar och skandinaver i Brasilien. Dessutom tycktes nyanlända emigranter söka upp de svenskar som kommit före dem för att ta del av deras kunskap och erfarenheter av det nya landet. Av texterna att döma tycks intresset många gånger ha varit ömsesidigt, eftersom de tidiga emigranterna (mot ersättning) ofta förekom som hyresvärdar, tolkar och fixare i största allmänhet. Framförallt tycks nätverket ha tjänat som en aktionsgrupp dit individen kunde vända sig för att få hjälp med olika sorters problem och utmaningar. Här tycks det nationella ursprunget ha haft stor betydelse för vilka som var att räkna med. Inom nätverket fann emigranterna också ett socialt liv och en gemenskap som gjorde tillvaron enklare. Det är inte förvånande att de svenska emigranterna på detta sätt ingick olika slags relationer med varandra. Deras migrationsprojekt var på sätt och vis sammanflätade genom agenternas försorg och de hade såväl språket som den kulturella bakgrunden gemensamt.

Det sociala nätverket framstår som en central resurs för migrationsprojektets genomförande. Den sociala och pragmatiska sidan av nätverket hör samman eftersom viljan att hjälpa bygger på en ömsesidighet och tillit som också genomsyrar gemenskaper. Av texterna framgår också att det sociala nätverket inte är statiskt utan det finns personer som både kommer in och lämnar det under migrationsprojektets förlopp. Det senare berodde delvis på att många av svenskarna bröt upp från sina ursprungliga kolonier och endera flyttade vidare eller tog sig hem till Sverige. I andra fall förekom att personer som kunde räknas till migrationsindustrin hade affärsförehavanden som så småningom gjorde dem impopulära. För många framstod en återvandring till Sverige som den enda återstående lösningen. De insändare och resebrev från emigranter som spreds i svenska tidningar kan i det perspektivet ingå i emigranternas försök att

bredda sina nätverk och därmed söka hjälp från det övriga svenska samhället. Det verkar dessutom som om många emigranter höll sig informerade om vad som hände i det svenska samhället genom att läsa de svenska tidningar som de kom över och genom att brevväxla.

Sammanfattning och slutsatser

Artikeln handlar om den migrationsrutt som tog många svenskar till Brasilien under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. De texter som analyseras i artikeln är författade av människor som i stora drag kom från en samhällssituation som inte är helt olik den som många av dagens fattiga migranter från länder på de afrikanska, asiatiska och amerikanska kontinenterna står inför. Sverige hade vid den här tiden genomlidit en lång period av olika svårigheter. Lågkonjunkturen bet sig envist fast i samhällsekonomin och samhället prövades hårt av arbetsmarknadskonflikter, social utslagning och massemigration. Mot bakgrund av de osäkra samhällsförhållandena i Sverige var det många ur de fattiga sociala skikten som sökte en bättre tillvaro på andra sidan Atlanten.

Den här sortens storskalig migration följer ofta ett upptrampat spår – en rutt – som på sätt och vis förenklar resandet. Migrationsrutter omgärdas emellertid i allmänhet av en rad sociala och ekonomiska transaktioner som bland annat har med resandet och omständigheterna kring etableringen i det nya landet att göra. Texterna visar hur emigranterna framställer rutten och de utmaningar som väntade på vägen till det nya landet. Utgången av de migrationsprojekt de tagit sig an tycks till stora delar handla om konsten och förmågan att navigera i en värld där migration är pengar och därmed föremål för en rad intressen. När dessa texter framställer förloppet på sina respektive migrationsprojekt så kretsar berättelserna till stor del kring den migrationsindustri som hanterar deras resa och etablering i Brasilien men också kring de sociala nätverk de utvecklar under resans gång.

Migrationsindustrin var ett vardagligt inslag på rutten mellan Sverige och Brasilien. Utan den infrastruktur i form av passagerarlinjer, agenter som ordnade med transporter och nödvändig service på vägen skulle resan över Atlanten knappast ha varit möjlig att genomföra. Med tanke på att de brasilianska myndigheterna var angelägna om att kontrollera invandringen till landet och agenterna ofta arbetade på uppdrag av dem, kunde dessa agenter utöva ett stort inflytande över emigranternas migrationsprojekt. Detta märks bland annat i de olika agenternas värvningsförsök till de jordbrukskolonier som etablerades i olika delar av Brasilien. Dessutom kändes emigranternas resväg också av informella aktörer som försökte växla deras pengar, sälja varor, hyra ut bostäder och mycket annat. I texterna framträder särskilt de aktörer som har svenskt eller skandinaviskt ursprung. Det var ofta personer som hade något att erbjuda emigranterna eller som på andra sätt kunde påverka resan och etableringen i det nya landet. Det framgår att dessa personer många gånger tillhandahöll en service eller förmedling som välkomnades av emigranterna, men det förekom också att dessa mellanhänder pekades ut som bedragare och skojare.

Migrationsindustrin bör ses i det sammanhang den verkar i och därmed också de strukturer som styr och betingar densamma (Nyberg Sørensen & Gammeltoft Hansen 2013). I det aktuella fallet är det tydligt att den brasilianska staten har ett finger med i spelet. På alla möjliga sätt försökte den brasilianska staten att ta ett kommando över hur invandringen till landet skulle gå till och försökte styra migranterna till särskilda bosättningar. Ett led i detta var att premiера en viss typ av invandring till landet – främst var det européer med jordbruksvana och i huvudsak familjer som fick ta del av förmånerna med fri resa och förmånliga villkor. För att genomföra detta program byggde den brasilianska staten och de olika delstaterna upp en administrativ apparat och bidrog till migrationsindustrins

upprustning genom att till exempel kontraktera agenter och inrätta härbärgen. I de svenska emigranternas perspektiv framstod därför migrationsindustrin som en mäktig regim som ibland var svår att skilja från staten.

Även om emigranterna ofta blev beroende klienter till denna migrationsindustri visar texterna att de också kunde agera självständigt och gemensamt utarbeta egna strategier för att lösa olika slags problem. Det sociala nätverket var en viktig ryggrad i de svenska emigranternas migrationsprojekt. I det här fallet tycktes nätverken byggas kring kretsen av släktingar, grannar, vänner och helt enkelt de resesällskap som emigranterna deltog i. Av texterna framgår också att detta nätverk inte var statiskt utan under ständig förändring. Det nationella ursprunget tycktes emellertid ha betydelse för vilka som inkluderades i nätverken. Texterna visar också att nätverken har såväl sociala som pragmatiska sidor och dessutom att dessa tycks höra samman. De svenska emigranternas benägenhet att hålla samman i sådana sociala nätverk speglar en närmast klassisk organisationsform för sociala relationer som studerats av många forskare (t.ex. Mitchell 1969, 1974) och som under vissa förutsättningar (t.ex. diaspora) kan utvecklas till veritabla trygghetssystem (Ayalew 2017, Levitt 2001, Melander 2009). Genom att vara aktiv och ha en ömsesidig inställning gentemot övriga i nätverket upprätthåller man också ett slags försäkring som blir särskilt användbar i svåra tider. Det framgår i flera fall att de svenska emigranterna hade en pragmatisk inställning till de övriga i nätverket och tycktes utan problem kunna vända sig till dem som på ett informellt sätt tjänade på att ge service.

Det är uppenbart att de svenska emigranterna till Brasilien under 1800-talets slut har mycket gemensamt med de migranter från fattiga länder i Syd som idag försöker flytta till rika länder i Nord. På samma sätt som dagens migranter var de svenska emigranterna hänvisade till migrationsindustrins olika aktörer

och affärsverksamhet för att ta sig fram och genom dem kunde de eventuellt få en chans att skapa sig en dräglig tillvaro i det nya landet. Spelreglerna för detta projekt bestäms emellertid av olika gränsregimer vare sig det handlar om transporter och resmöjligheter eller boenden. Efter ankomsten till Europa blir de migranter som kommer från fattigdom och krig i till exempel Afrika, i allmänhet hårt kontrollerade och hänvisade till särskilda mottagningar och boenden. I den mån de ges möjlighet att stanna är de ofta i en utsatt position med hänsyn till arbetsmarknadens villkor. På liknande sätt fick de svenska emigranterna underkasta sig en rad administrativa rutiner under sin resa. När de väl tagit sig igenom procedurerna och hälsokontrollerna i Rio de Janeiro styrdes deras tillvaro till stora delar av den brasilianska staten och deras agenter. Valfriheten när det gäller arbeten och kolonier var ytterst begränsad för dem som inte hade egna kontakter eller reste med stor reskassa. Emigranterna fick helt enkelt ta det som bjöds och för att överleva tvingades de ofta acceptera de hårda livsvillkoren som kolonierna var förenade med.

Samtidigt kan vi i fallen med såväl dagens migranter och svenskarna i Brasilien konstatera att rutterna omgärdas av de kollektiva intressen som förvaltas av nätverk av sociala relationer där människorna har likartade intressen (Ayalew & Olsson 2019). Det betyder därför inte att det alltid är människor som exempelvis har släktskap eller tidigare bekantskap med varandra utan det är fråga om kollektiva engagemang av såväl social som pragmatisk natur. De svenska emigranternas förtroende för de nationellt baserade nätverken byggde mycket på att de behövde stöd för att lösa uppkomna problem i sin livssituation och då vände sig till personer som de trodde sig kunna lita på. En liknande kombination av pragmatiskt instrumentellt engagemang, där migranter och andra inom nätverken solidariskt hjälper varandra med information och praktiskt stöd, finner man bland annat

i de etiopisk-eritreanska flyktingnätverken som finns längs de underjordiska migrationsrutterna från Afrikas horn till norra Europa (Ayalew & Olsson 2019). Denna instrumentella "kunskapsgemenskap" (Ayalew 2017, Ayalew & Olsson 2019) är migranternas kanske viktigaste ammunition i kampen mot förtryck och exploatering.

De svenska Brasilienemigranterna tycks dessutom dela de transnationella erfarenheter som samtidigt migranter gör. Med tanke på dagens kommunikationsmöjligheter och globaliserade informationsflöde är det närmast en självklarhet att migranterna har tillgång till transnationella nätverk och en mängd information om företeelser utefter rutten. En intressant observation från vår studie är att de svenska emigranterna, bland annat genom tidningars bevakning av internationella förhållanden, hade relativt god tillgång till information om Brasilien innan de avreste. Men det visade sig att även *efter* ankomsten till Brasilien lyckades de på olika vis hålla sig informerade om det svenska samhället och övriga världen. Det förekommer att författarna kommenterar vad som skrivs om Brasilien i de svenska tidningarna och gör inspel i den svenska samhällsdebatten. Genom att kommentera vad andra emigranter skrivit i tidningarna för de stundtals också en dialog med andra emigranter i spalterna i den svenska pressen. Under 1800-talet gick inte denna kommunikation med blixstens hastighet men det är tydligt att texterna i vissa fall har en transnationell dimension.

Med tanke på att det är fråga om texter där författaren i allmänhet är medveten om att läsekretsen kan vara den svenska allmänheten, men också andra emigranter som både tillhör och inte tillhör nätverket i Brasilien, får texterna också en särskild valör. Hur migrationsprojektet framställs i den här sortens reseberättelser är således en fråga som går bortom det privata. Författaren kan skapa förståelse för sina egna beslut och ageranden och publiceringen gav dem en möjlighet att

utvidga denna förståelse till en större krets. Det förekommer att författare tecknat bilden av ett lyckat migrationsprojekt, men i de flesta är bilden färglagd med tröstlöshet, misräkningar och ofattbara umbäranden. Med tanke på publiceringen kan sådana inspel ses som vädjanden om hjälp till olika aktörer i det svenska samhället. Samtidigt tycks det som det främst är en vilja om att få ge sin bild av situationen i Brasilien, som syns i dessa texter. Författaren tycks angelägen om att texten ska hjälpa andra som har liknande planer. Detta förklarar varför flera författare var angelägna om att korrigera information som tidigare förekommit i en tidning och som riskerar att missleda andra att göra samma misstag. Det är därför troligt att författarna till dessa texter inte i första hand gav sig ut på tiggarsstråt för att rädda sitt eget skinn. Det förefaller snarare som om de med sina berättelser och insändare uttrycker en pragmatisk kunskap om migrationsprojektets fullbordande som de vill dela med andra inom ett potentiellt nätverk som de söker i ett "transnationellt rum" (jfr Faist m.fl. 2013) som delas mellan Sverige och Brasilien. I det avseendet kan emigranternas vilja att få sina resebrev publicerade ses som en del – en förskottsinsbetalning på en premie – av den trygghetsförsäkring som stödjande nätverk upprätthåller.

Erik Olsson, Professor (emeritus) i Internationell migration och etniska relationer
Socialantropologiska institutionen
Stockholms universitet

Laura Álvarez López, Professor i portugisiska Romanska och klassiska institutionen
Stockholms universitet

Nyckelord: Brasilien, svenska utvandrare, emigration, migrationsindustri, sociala nätverk, sekelskiftet 1800–1900.

Noter

- 1 I enlighet med tidens språkbruk använder vi termerna "emigration" och "emigrant" för att beteckna utflyttning/utvandring/utvandrare. Vi använder därför genomgående uttrycket "svenska emigranter" och motsvarande former. En mer korrekt benämning för mobilitet/flyttning över statsgränser i båda riktningarna är "migration", "migrant" osv. Vi använder dessa termer när vi vill föra ett mer generellt resonemang.
- 2 Med reservation för att siffrorna är osäkra finns uppgifter om att cirka 10 000 svenska medborgare flyttade till Brasilien åren 1850–1940 (Norman & Runblom 1988, se Stang 1976). Enligt Retsö (2016), som bl.a. utgår från officiella siffror av registrerade invandrare i Brasilien, rör det sig för åren 1880–1914 om ungefär 3000 personer med svensk nationalitet. Ett okänt antal av dessa emigranter flyttade sedan vidare till främst Argentina och i en del fall också till Nordamerika. Samstämmiga källor vittnar dessutom om att en hög andel emigranter återvände till Sverige.
- 3 Se t.ex. ett reportage från ett officiellt möte i Sundsvall 1891, *Sundsvallsposten* 1891-05-04 och *Dagens Nyheter* (DN) 1909-10-19 under rubriken "Massemigration från Kiruna". Ett uttryck för den brasilianska propaganda som distribuerades i Sverige under 1890-talet var skriften *Vägledning och rådgivare för invandrare till Brasiliens Förenta Stater*.
- 4 De brev som Carlsson skrev publicerades i uppdelad form i ett flertal nummer av *Söderhamns tidning* åren 1891–1893. En lokal förening har sammanställt brevserien och gjort den tillgänglig på <https://artiklar-notiser.wordpress.com/category/emigration-brasilien/>. Våra citat är av praktiska skäl hämtade från sammanställningen och saknar sidnummer.
- 5 *Nya Dagligt Allehanda* 1869-09-04.
- 6 T.ex. i *Ulricehamns tidning* 1891-02-20 och *Ronneby tidning* 1891-05-27.
- 7 De ångfartyg som vid 1800-talets slut trafikerade Sydamerika ägdes av rederiet Hamburg-Südamerikanische Dampfschiffahrts-Gesellschaft. Bland de fartyg som regelbundet trafikerade den rutten återfinns Campinas, Santos och Paranaguá, se Cooper m.fl. 1989.
- 8 *Socialdemokraten* 1891-11-05.
- 9 Det förekom olika uppgifter om vilka bidrag som gick att erhålla, bl.a. beroende på vilken delstat i Brasilien som var destinationen. I propagandaskriften *Vägledning och rådgivare för invandrare till Brasiliens Förenta Stater* ges en relativt detaljerad lista på bidrag.
- 10 Förutom *Socialdemokraten* 1891-07-30, se t.ex. *Karlstads tidning* 1891-08-05; *Arvika Allehanda* 1891-08-06; *Eskilstunaposten* 1891-08-11; *Borlänge tidning* 1891-08-21. Tidningen *Jämtlands Allehanda* tillhör en av de tidningar som stämmer in i varningarna och gör detta genom en utvikning om Lundqvists tidigare verksamhet som skribent för *Dagens Nyheter* och andra dagstidningar samt hans inhoppsom liberal politiker innan han lämnade landet (1891-08-14).
- 11 Om detta skriver bl.a. *Dalaposten* 1884-11-12.
- 12 Det brasilianska sändebudet, Rosén, instämmer delvis i kritiken, se t.ex. *Söderhamns tidning* 1891-04-18.
- 13 *Nya Dagligt Allehanda* 1869-09-04.
- 14 Emigrationsutredningen (del 2, 1909) ger en noggrann kartläggning och beskrivning av resornas olika etapper. I denna finns bl.a. en genomgång av de fartyg som trafikerade rutterna och de olika emigranthotell som emigranterna hänvisades till under färden till Brasilien och även på några av de vanligare destinationerna. Det framgår att emigranterna erbjöds logi av mycket låg standard också med hänsyn till den tidens mått.
- 15 Herman T. Lundgren, som var född i Norrköping, hade kommit som sjöman till Brasilien år 1855 efter att det skepp han seglade med förlist utanför den brasilianska kusten. Lundgren etablerade sig snabbt som framgångsrik affärsman och utnämndes till svensk vicekonsul i Brasilien. År 1904 grundade Lundgren en textilfabrik som hans söner, efter Hermans död 1907, så småningom utvecklade och som lade grunden till butikskedjan *Casas Pernambucanas*, vilken fortfarande tillhör en av Brasiliens största textilföretag. Se <https://www.rotter.se/faktabanken/rotterarkivet/veckans-svenskamerikan/2139-veckans-svenskamerikan-herman-theodor-lundgren>

16 *Dagens Nyheter* rapporterade om denna repatriering 1911-12-19, 1912-02-22 och 1913-09-11.

Referenser

- Álvarez López, Laura & Olsson, Erik 2021: *Synen på det nya landet i brev och notiser från svenska bosättningar i södra Brasilien kring sekelskiftet 1900*. Manuskript kommande.
- Alvstad, Cecilia 2015: Migrants on Skis: Norwegian-Latin American Return Migration in the 1890s. I: Saether (red.): *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940*. Leiden: Brill.
- Andersson, Jonatan 2014: *Brasilienfarare: stockholmarna som emigrerade 1891*. Uppsala: Uppsala universitet, ekonomisk-historiska institutionen, B-uppsats.
- Andersson, Jonatan 2017: *Strejker i migrationens tidsålder: Strejker och migration i den norrländska trävaruindustrin, 1879–1908*. Uppsala: Uppsala universitet, ekonomisk-historiska institutionen, magisteruppsats.
- Ayalew Mengiste, Tekalign 2017: *The Struggle for Mobility: Risk, Hope, and Community of Knowledge in Eritrean and Ethiopian Migration's Pathways towards Sweden*. Stockholm: Stockholm University.
- Ayalew Mengiste, Tekalign & Olsson, Erik 2019: *Från Afrikas horn till Sverige: smuggling, informella nätverk och diasporans engagemang*. Stockholm: Delmi, 2019:2.
- Barton, H. Arnold 1975: *Letters from the Promised Land: Swedes in America, 1840–1914*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Beijbom, Ulf 1973: *Australienfararna: vårt märkligaste utvandringsäventyr*. Stockholm: LTs förlag.
- Borges, Marcelo J. & Cancian, Sonia 2016: Reconsidering the migrant letter: from the experience of migrants to the language of migrants. *The History of the Family* 21:3.
- Carlsson, Carl 1891–1892: Resebrev publicerade i Söderhamns tidning. <https://artiklaronotiser.wordpress.com/category/emigration-brasilien/>
- Cooper James, Kludas Arnold & Pein Joachim (red.) 1989: *The Hamburg South America Line*. Kendal, Cumbria: World Ship Society.
- Dahlskog, Magnus Petter 1870: *Ett år i Brasilien: underrättelser för emigranter, jemte beskrifning om resan öfver Atlantiska oceanen med tyska klipperbriggen Gemma, förande 200 emigranter*. Stockholm: U. L. Norman (Kungliga biblioteket EOD books).
- De Haan, Kathleen 2010: Negotiating the Transnational Moment: Immigrant Letters as Performance of a Diasporic Identity. *National Identities* 12:2.
- Denzin, Norman K. 1997: *Interpretive Ethnography: Ethnographic Practices for the 21st Century*. London: Sage Publications.
- van Dijk, Teun 1993: *Elite, discourse and racism*. London: Sage Publications.
- Drisko, James & Maschi, Tina 2015: Qualitative content analysis. I: Drisko, James & Maschi Tina (red.): *Content Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Emigrationsutredningen 1909: Bilaga 2, *Utvandringsväsendet i Sverige*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Eriksson, Lars Johan 1896: *Brasilien: några dagboksanteckningar*. Stockholm: Svenska tryckeriaktiebolaget (Kungliga biblioteket EOD Books).
- Fairclough, Norman 1995: *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Routledge.
- Faist, Thomas, Fauser, Margit & Reisenauer, Evelina 2013: *Transnational Migration*. Cambridge: Polity Press.
- Flodell, Gunvor 2002: "De verkar te å gå bakåt": *Språk, etnicitet och identitet belyst utifrån emigrant- och dialektmaterial*. Umeå: Umeå universitet.
- Flodell, Sven Arne 1974: *Tierra nueva: Svensk gruppvandring till Latinamerika. Integration och församlingsbildning*. Uppsala: Uppsala universitet, Studia Missionalia Upsaliensia 25, avhandling.
- Fogeler, María Rosa 2007: *Etnografía y red de parentesco en los colonos escandinavos en las sierras centrales de Misiones*. Posadas: Universidad Nacional de Misiones, utbildningsprogram i socialantropologi, magisteruppsats.
- Friborg, Göran 1988: *Brasiliensvenskarna: utvandring, invandring, bosättning 1850–1940*. Växjö: Emigrantinstitutet.

- Gammeltoft Hansen, Thomas & Nyberg Sørensen, Ninna (red.) 2013: *The Migration Industry and the Commercialization of International Migration*. London: Routledge.
- Gerber, David 2005: Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters; Personal Identity and Self-Presentation in Personal Correspondence. *Journal of Social History*, 39:2, 315–330.
- Glick Schiller, Nina, Basch, Linda & Szanton Blanc, Cristina (red.) 1992: *Towards a Transnational Perspective on Migration: race, class, ethnicity, and nationalism reconsidered*. New York: New York Academy of Sciences.
- Goffman, Erving 1959: *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Helbich, Wolfgang & Kamphoefner, Walter D. 2006: How Representative are Emigrant Letters? An Exploration of the German Case. I: Elliot, Bruce, Gerber, David & Sinke, Suzanne (red.): *Letters across borders: The epistolary practices of international migrants*. New York: Palgrave Macmillan (s. 29–55).
- Levitt, Peggy 2001: *The Transnational Villagers*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Lindberg, Bo 2011: *Anders Fredrik Regnell: Läkare, botanist och donator*. Uppsala: Uppsala universitet, Acta Universitatis Upsalien-sis 89.
- Lindkvist, Anna 2007: *Jorden åt folket. National-föreningen mot emigrationen 1907–1925*. Umeå: Umeå universitet, Skrifter från institutionen för historiska studier 19, avhandling.
- Lindsay, Claire 2015: Travel writing and post-colonial studies. I: Thompson, Carl (red.): *The Routledge Companion to Travel Writing*. London: Routledge.
- Ljungmark, Lars 1973: Svenska magneter: Kolonisationsområdenas dragningskraft på svenska utvandrare. I: Källemark, Ann-Sofie (red.): *Utvandring: Den svenska emigrationen till Amerika i historiskt perspektiv*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Melander, Charlotta 2009: *Inom transnationella och lokala sociala världar: om sociala stödutbyten och försörjningsstrategier bland svensk-somalier*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Mitchell, J. Clyde (red.) 1969: *Social networks in urban situations: analyses of personal relationships in Central African towns*. Manchester: Manchester University Press.
- Mitchell, J. Clyde 1974: Social Networks. *Annual Review of Anthropology*, 3: 279–299.
- Norman, Hans & Runblom, Harald 1987: *Transatlantic connections: Nordic migration to the New World after 1800*. Oslo: Norwegian University Press.
- Nyberg Sørensen, Ninna & Gammeltoft Hansen, Thomas 2013: Introduction. I: Gammeltoft Hansen, Thomas & Nyberg Sørensen, Ninna (red.): *The Migration Industry and the Commercialization of International Migration*. London: Routledge.
- Olsson, Evald G. 1991: *Suecos en la selva*. Buenos Aires: Asociación Ediciones la Aurora.
- Retsö, Dag 2016: Emigration from the Nordic countries to Brazil 1880–1914. *Iberoamericana – Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies* 45:1.
- Riessman, Catherine K. 2008: *Narrative Methods for the Human Sciences*. London: Sage Publications.
- Seyferth, Giralda 1996: Construindo a nação: Hierarquias raciais e o papel do racismo na política de imigração e colonização. I: Chor Marcos Maio & Ventura Santos Ricardo (red.): *Raça, ciência e sociedade*. Rio de Janeiro: Editora Fiocruz/Centro Cultural do Banco do Brasil.
- Sinke, Suzanne 2016: Written Forms of Communication from Immigrant Letters to Instant Messaging. I: Baylor, Ronald (red.): *The Oxford Handbook of American Immigration and Ethnicity*. New York: Oxford University Press.
- Stang, Gudmund 1976: La emigracion Escandinava a la America Latina, 1800–1940. I: *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft in Lateinamerikas* 13:1. <https://www.vr-elibrary.de/doi/pdf/10.7788/jbla-1976-0122>.
- Vägledning och rådgivare för invandrare till Brasiliens Förenade Stater, 1891. Göteborg.

SUMMARY

The Brazilian Route

Texts by Swedish emigrants about migration industry and social networks

During the 1800s until the First World War, the migration to Brazil by Swedish citizens reached several thousands. The majority of these migrants were poor laborers or peasants traveling in the hope of finding a prosperous life in the new country. The Swedish migrants migrated to the new country with minimal economic resources at their disposal and with limited opportunities to decide on their own situation. This article is concerned with the migrants' representation of their routes in different Swedish newspapers or booklets at the time of their migration. These texts provide insights into the conditions the migrants experienced while traveling to the new country and establishing themselves there, as well as the confinements they experienced when encountering a powerful migration regime linked to the Brazilian government and the migration industry that consisted of agents that organized and administered the travel as well as ex-migrants of Swedish or other Scandinavian origin that offered different

kinds of services. The article discusses how the Swedish migrants accounted for their attempts to improve their life-situation while dependent on the migration industry for their survival. However, their strategies also included networking with their friends and neighbors for both community and instrumental reasons. In this perspective, the migrants' interest in publishing their experiences on the routes fits into their attempts to reclaim social agency and expand their social networks to include the broader Swedish society. One conclusion of the study is that the transatlantic migration of the 1800s seemingly had a resemblance to the current migration from the Global South toward the Global North; the migrants are struggling against exploitation and a powerful migration regime by investing their engagement in a larger social network.

Keywords: Brazil, Swedish emigrants, migration industry, social networks, turn of the 19th and 20th centuries

ANTECKNINGAR

Behind the Scenes of the City The Hidden, the Forbidden, the Forgotten

På Stadsmuseet i Stockholm hölls den 25–26 oktober 2021 en konferens om urbana kulturarv, mångfacetterad historia och samverkan mellan kulturarvsinstitutioner och akademi. Konferensen hade flera internationella deltagare och hölls därför på engelska under rubriken *Behind the Scenes of the City. The Hidden, the Forbidden the Forgotten*. I två dagar möttes forskare och experter från skilda lärosäten, kulturarvsinstitutioner och discipliner för att diskutera dolda och bortglömda aspekter av det urbana förflutna och konsten att finna material i arkiv och samlingar som berättar om gömda, glömda eller förbjudna aspekter av stadens historia.

Kulturarvsinstitutioner är portar till tidigare epoker, försvunna platser och bortglömda erfarenheter. Samtidigt förkroppsligar de makt och genomsyras av en önskan att klassificera världen. Idag betonar vi de demokratiska dimensionerna av vad arkiv och samlingar kan berätta för oss och för vem historien är tillgänglig. Samarbeten mellan akademier, arkiv och museer, jämte omfattande digitaliseringsprogram och en växande medvetenhet om förloade perspektiv, illustrerar de möjligheter och utmaningar vi möter när stadens historia skrivs. Hur kan vi nå bakom stadens kulisser?

Delar av konferensen filmades och finns tillgängliga för visning via Stockholmiäs webbsida (<https://stockholmia.stockholm.se/>).

Bekönade rum och Stadens ansikten. Kulturarv, digitalisering och forskning i fokus

Konferensen avslutade Stadsmuseets projekt ”Bekönade rum. Mångdimensionella vandringar i stadens historia”, som finansierats med anslag från Riksbankens jubileumsfond och Kungl. Vitterhetsakademien. I projektet har Stadsmuseet samverkat med Centrum för näringslivshistoria, Nordiska museet, Stockholms stadsarkiv, Stockholms universitet, Uppsala universitet och Stockholmskällan. Med utgångspunkt i ett antal genusladdade rumsligheter – parker, kaféer, köksingångar, skyltfönster och bordeller – i den moderna staden har forskare tillsammans med antikvarier och arkivarier sökt efter nya ingångar i arkiven för att finna samlingar som sällan används. Mängder av intressant material om staden har också digitaliserats och tillgängliggjorts: foto, bildkonst, skissblock, intervjumaterial, dagböcker, klippböcker och mycket annat.

Projektledare Rebecka Lennartsson, forskningschef på Stadsmuseet i Stockholm, och projektadministratör Karin Carlsson, historiker vid Stockholms universitet, planerade konferensen som en del av projektet ”Bekönade rum”, med gott stöd från Anna Juhlin, etnolog på museet. Samtidigt fungerade konferensen som en uppstart för nästa större forskningsprojekt som förvaltas av Stadsmuseet: ”Stadens ansikten. Visuell kultur och social struktur i Stockholm 1870–1920”, finansierat av Vetenskapsrådet och Kungl. Vitterhetsakademien. I projektet digitaliseras historiska fotografiska porträtt från Stadsmuseet och kopplas samman med historisk-biografiska data i Rotemansarkivet på Stadsarkivet på sätt

som bryter ny mark inom flera forskningsfält. Syftet är att skapa nya möjligheter för att tillgängliggöra, berika, beforska och pedagogiskt förklara visuell kultur och sociala strukturer under en period av intensiv urbanisering. Projektet leds av Rebecka Lennartsson och arbetet bygger på samverkan mellan Stadsmuseet och Stadsarkivet, Stockholms universitet och Uppsala universitet, där forskare från både universitet och kulturarvsinstitutioner är aktiva.

25 oktober. 1600-talets ting, polisfotografi, queera ljud, försvunna gator, elektronisk dansmusik, brinnande teatrar – och mycket annat
Konferensen öppnades på förmiddagen den 25 oktober av Stockholm stads kulturdirektör Maria Jansén, som betonade betydelsen av forskning på kulturarvsinstitutioner.

Att återupptäcka förlorade identiteter

Konferensen inleddes med en första keynote av docent Kurt Luther från institutionen för datavetenskap vid Virginia Tech i Arlington. På grund av flygrestriktioner med anledning av pandemin fick föredraget ske digitalt.

Luther berättade engagerat om det omfattande projektet Civil War Photo Sleuth under rubriken ”Att återupptäcka förlorade identiteter från det amerikanska inbördeskriget med crowdsourcing och artificiell intelligens”. Med hjälp av AI-teknik identifieras okända ansikten på fotografier från amerikanska inbördeskriget. Projektet har rönt stor uppmärksamhet både i forskarsamhället och bland allmänheten och fungerar som inspiration till det svenska projektet ”Stadens ansikten”, där Luther också ingår i referensgruppen. Den som vill läsa mer om detta kan vandra runt på projektets hemsida: <https://www.civilwarphotosleuth.com/>

I parallella sessioner som på olika sätt relaterade till konferensens övergripande teman urbana kulturarv, plats, rum, digitalisering och samverkan utvecklades ett antal spännande områden.

Kulturarvs tillgänglighet och sökbarhet

På temat ”Att göra plats för rum” diskuterades under ledning av Kathy Hauptman, chef för Historiska museet, hur sökbarhet och tillgänglighet i urbana kulturarv kan vidgas – och hur nya samlingar kommer till. Anna Maria Forssberg från Vasamuseet presenterade projektet ”Föremålens hemliga liv”, där genus-tolkningar av föremål från skeppet Vasa har bidragit med helt ny kunskap om livet ombord på 1600-talets skepp. Forssberg lyfte fram föremålsbiografier som en lämplig metod för att levandegöra det som är gömt och bortglömt i museisamlingar. En viktig aspekt var att projektet involverade många olika kompetenser på museet, som producenter, konservatorer och specialister.

Vad kan ett queer ljudarkiv vara? Birt Berglund, Anna Giertz and Johan Sundell berättade om Arkivet för rosa brus, som de grundat. Syftet är att samla, arkivera och publicera queer kulturproduktion i ljudform, såsom festivaler, workshops och platsspecifika ljudstycken. Arbetet sker i samverkan med arkiv, konstnärer, aktivister och forskare.

Under rubriken ”Rum för komfort, avskildhet och integritet i en svensk 1700-talsstad” berättade Dag Lindström från Uppsala universitet om ett nytt projekt om bostadsbruk under 1700-talet, då bostäder började organiseras på nya sätt, med rum för artig sällskaplighet, intimitet och privat kontemplation.

Kriminalfotografi som kulturarv

Polisfotografi är en intressant materialkategori som nu aktualiseras både i en utställning och i flera forskningsprojekt. I en särskild session ledd av Mats Hayen (Stockholms stadsarkiv) presenterades utställningen ”Avtryckaren på Polismuseet” av utställningens producent Anna Furumark. Här diskuterades hur kameran fungerat som ett redskap för övervakning genom 150 år av polisfotografi.

Polisfotografi står i centrum också för Stockholms stadsarkiv, som för närvarande fördjupar kunskapen kring sina omfattande samlingar av

kriminalfoto. Mats Hayen berättade om sina efterforskningar kring Stockholmspolisens första professionella fotograf Gustaf Sjöstrand.

Människor, rum, motstånd och dans

I ytterligare en parallell session lyftes frågor om rätten till plats och rum i relation till dans som kulturyttring. Den elektroniska dans- och musikscenen i Stockholm under 1970- och 80-talen diskuterades utifrån pågående projekt som identifierar både aktörer, miljöer, representationer och politik bakom den elektroniska dansmusikens inträde i Stockholm. Författaren Anna Öström ledde sessionen, och Anna Gavanäs (Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek) presenterade projektet. Ytterligare en session presenterade en pilotstudie för att kartlägga musikscenen i Stockholm mellan 1965 och 2015. Anna Gavanäs berättade om arbetet tillsammans med Vera Schlaucher Ståhl (KTH) och Leonidas Aretakis Terne, (Flamman) samt Samira Ariadad och Nathan Hamelberg, båda verksamma som DJ:s.

Sexualitetens urbana geografi

En session fördjupade särskilt stadens bekönade rum och sexualitetens geografi, där flera av bidragen samlades kring ett mikrohistoriskt perspektiv. Anna Furumark från Polismuseet modererade samtalet.

Klara Arnberg (Stockholms universitet) och Orsi Husz (Uppsala universitet) berättade om sin forskning i projektet "Bekönade rum", där de utgått från Klara Norra Kyrkogata; en gata som under ett par årtionden under sent 1900-tal blev vida känt som Stockholms pornografistråk. Projektet kartlägger hur politiken, polisens agerande, mediabild och människors reaktioner påverkade utvecklingen, där gatan blev känd som Klara Porra och kom att symbolisera den svenska synden både i Sverige och utanför landets gränser.

Nora Lehner (Wiens universitet) använde ett liknande mikrohistoriskt angreppssätt för att analysera sexhandeln i efterkrigstidens Wien. Från 1945 var det lagligt att sälja sex

i Österrike. Kommersiell sexualitet förblev dock ansedd som moraliskt förkastlig – i synnerhet den handel som ägde rum i det fördolda. Genom mikrohistoriska perspektiv och tidigare utforskade arkivkällor använde Lehner kommersiell sex som en lins för att belysa normaliseringsprocesser.

I samma session presenterade Rebecka Lennartsson (Stadsmuseet i Stockholm) delstudien "Kärlekens bakgata" från "Bekönade rum", om det försvunna gatustråket Norra Smedjegatan i Stockholm, som utgångspunkt för en mikrohistorisk betraktelse över bordellernas historia i staden. Under 1800-talet kom Norra Smedjegatan att bli det mest ökända stråket i Stockholm, trots sin placering mitt i stadens brusande centrum, med många boende och en kyrka i sin mitt. Hur kunde det komma sig?

Även Thomas Wimarks (Uppsala universitet) bidrag representerade projektet "Bekönade rum". Under rubriken "Urbana rum och övervakning" berättade han om sin forskning om parker och urinkurer i Humlegården i Stockholm 1880–1950. Han visade hur ljussättning och materialitet inte alltid har fått avsedd effekt, som de moderna urinkurerna vilka kom att användas av män som åtrår män för hemliga möten i offentligheten.

Rum i rörelse

I sessionen "Rum och plats i rörelse" presenterades en rad spännande projekt på skilda teman, men utifrån ett gemensamt intresse av platser och kulturarv i förändring. Danielle Drozdowski (Stockholms universitet) modererade sessionen.

Martin Abbot (Cornell University, USA) och Jennifer Minner (Cornell University, USA) berättade om sin forskning om en socialt omvälvande period i Australien på 1980-talet. En ny urbanism raderade stadsdelar och samhällen och deras historia. Med hjälp av filmer byggdes ett motstånd, som här analyserades utifrån klass-, köns- och rasrelationer i dialog med de dolda och bortglömda aspekterna av det urbana förflutna.

Jonathan Lilliedahl (Örebro universitet) berättade i samma session om sin forskning om Adolf Fredriks musikskola. Med hjälp av social nätverksanalys har han kunnat avtäcka nätverk och relationer bakom kulisserna i en studie av musikskolans mikropolitik.

I Solna finns en nästan helt bortglömd och förbisedd plats som särskilt starkt vittnar om nazisternas förföljelser av judar under andra världskriget. På Stockholms Norra kyrkogård ligger ett hundratal av förintelsens offer, främst unga kvinnor, begravda. I sitt bidrag problematiserade Victoria Van Orden Martinez (Linköpings universitet) förvecklingarna kring platsen utifrån frågor om historia, minne och kulturarv.

Förändring stod i centrum också för en session där projekt som berörde staden som scen och scener i staden under 1800-talet presenterades. Anders Houltz (Centrum för näringslivshistoria) modererade samtalet. I en första presentation fick vi bekanta oss med en olycka 1885, då 20 kvinnor och barn trampades till döds av en hysterisk publik under en konsert med Christina Nilsson, operadivian som gått från fattig flicka till societetsdam. Hélène Ohlsson (Stockholms universitet) analyserade diskurser kring händelsen utifrån klass och kön.

En annan dramatisk händelse i stadens historia finns representerad på Stadsmuseet i Stockholm genom en serie gouacher av skådespelaren och illustratören Axel Fredrik Cederholm (1780–1828). De föreställer det före detta palatset Makalös under branden 1825. Anna Brodow Inzaina (Stadsmuseet i Stockholm) berättade om sin pågående forskning om verken och konstnärens liv, och de förändringar de vittnar om i synen på konst, rum och tid.

Från samma tid härrör etablerandet av en nymodighet i Stockholm: schweizerierna. I sitt bidrag berättade Ulrika Torell (Nordiska museet) om sin forskning inom projektet ”Bekönade rum” kring det nya kontinentala kafékoncept som kom till Stockholm med

invandrare från Schweiz redan under det sena 1700-talet. Samtidigt som konflikten med sockerbagarna pågick blev schweizerierna alltmer populära och lockade en ny och bredare publik, dit även kvinnor var välkomna.

Konferensens första dag avrundades med boksläpp. Antologin *Bakom stadens kulisser. I Rum och genus i Stockholm 1800–2000* (Stockholmia) presenterar resultat från delstudierna i projektet ”Bekönade rum”. Boksläppet firades med lätt förtäring och trumpetfanfarer samt ett bejublat framträdande av jazzgruppen Stockholm stompers. Kvällen avslutades med middag på Södra teatern, Mosebacke.

26 oktober. Skillingtryck, resandes historia, skyltfönster, köksingångar, häftiga visualiseringar – och mycket annat *Tidsmaskinen*

Konferensens andra dag inleddes med en inspirerande keynote av professor Julia Noordeggraaf (Department of Media studies vid universitetet i Amsterdam). Hon talade om det omfattande europeiska projektet ”Time machine”, där 5000 år av Europas mångspråkiga, interkulturella historia blir en delad social resurs. ”Time machine” är ett ambitiöst projekt där stora mängder digitaliserat kulturarv ska tillgängliggöras med ny teknik och visualiseringar.

Augmented/Virtual Reality (AR/VR) används för att skapa flerdimensionella rekonstruktioner av försvunna historiska miljöer. Läs mer om ”Time machine” här: <https://www.timemachine.eu/about-us/>

Historien bakom berättelsen

Den första av två parallella sessioner leddes av Klas Grinell, föreståndare för Centrum för Europaforskning och utvecklingsledare för Göteborgs museer och konsthall. I sessionen samlades forskare som på olika sätt lyfte fram de berättelser som kan ligga dolda bakom/inbäddade i nyhetsrubriker, romaner och ballader.

Johanna Berg (Statens museer för världskultur) presenterade sitt pågående arbete: "Mamsell Rolff. En svart kvinna i 1800-talets Stockholm". I fokus för diskussionen stod svårigheterna med att synliggöra erfarenheter från individer som inte lämnat tydliga spår i arkiven. Amalia Rolff var dock en kvinna som skapade tidningsrubriker och genom en försiktig läsning av detta material – i kombination med andra källor – finns möjlighet att öka kunskapen om afrosvenskars villkor och erfarenheter genom historien.

Magnus Berg (Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet) berättade om sin just avslutade forskning om resande och städer i projektet "Romanen och tattaren, om bilden av resandefolk i svensk litteratur från mitten av 1800-talet till idag". Berg diskuterade representationer och litterära gestaltningar av "tattare" för att sedan sätta dessa i relation till vad vi vet – och inte vet – om romskt urbant liv.

Sessionens tredje bidrag med titeln "Bakom balladen. Skillingtryck och barnamord i Stockholm" presenterades av Karin Strand, (Svenskt visarkiv). Hon visade hur en analys av skillingtryck kan ge oss kunskap om dåtida erfarenhet och normer. Genom att jämföra denna "gatans sublitteratur" med de verkliga händelser som skillingtrycken ofta baserades på finns möjlighet att fånga in marginaliserade gruppers erfarenheter.

Gränser, trösklar och mellanrum

Under ledning av Heiko Droste, föreståndare för Stads- och kommunhistoriska institutet vid Stockholms universitet, pågick parallellt sessionen "Trösklar, gränser och mellanrum".

Under rubriken "Konsten att göra entré" visade Karin Carlsson (Stockholms universitet), hur bostädernas historiska lager bär på berättelser om dåtida normer och önskningsar om hur samhället skulle organiseras. Hon berättade vidare hur vi, genom en analys av portar, köksingångar och fastigheters olika passager, kan se hur byggherrar och arkitekter

byggde in olika flöden – för olika grupper av individer – när de rörde sig mer eller mindre synligt genom husen. Projektet är en delstudie i "Bekönade rum".

Tillsammans med Klara Arnberg (Stockholms universitet) berättade Orsi Husz (Uppsala universitet) om när fars dag under 1930-talet gjorde entré i stadens skyltfönster. Studien är en del av projektet "Bekönade rum" och visar dels på fönsterskyltningens professionalisering, dels på hur den kommersiella fönsterskyltningen omförhandlade maskulina ideal. I butiksfönstren vid de stora affärsstråken visades en ny typ av "modern" manlighet upp, där det heterosexuella försörjaridealet även gav plats för både faderskap och mjukare maskulinitet.

Under rubriken "Digitala möten: ett nytt rum mellan hem och arbete" tog Maja Willén (Stockholms universitet) med lyssnarna in i det privata rummet för att diskutera gränserna mellan hem och arbete. Med den pågående pandemin som fond visade Willén hur påbjudet hemarbete, med tillhörande digitala möten, skapat ett nytt rum där kollegor plötsligt bjuds in till varandras privata sfärer. Konsekvenserna av detta diskuterades utifrån teman som materialitet, privat och professionell identitet samt medierade versioner av hemmet.

På upptäcksfärd i museet

För att göra plats för möten och samtal mellan konferensdeltagarna hade vi i programmet skapat utrymme för längre luncher och pauser där man kunde bekanta sig med varandra och med museets utställningar och forskarsal. Många nappade på möjligheten att få en visning av basutställningen över stadens historia eller en guidad tur av den tillfälliga utställningen "Mitt liv som Ulla Winblad"; en dold historia som lyfts genom ny forskning.

Sökandet efter gömda berättelser

Eftermiddagens första parallella session gick under namnet "Samlingar och arkiv: att avkoda agendor och sökandet efter gömda

berättelser”. Lyssnarna fick ta del av hur forskare gått till väga för att navigera i och genom arkiv i jakten på berättelser som kan vara svåra att finna. Sessionen modererades av Fredrik Svanberg, chef för kulturhistoriska avdelningen vid Nordiska museet.

Först ut var Lena Roos (Södertörns högskola) som tillsammans med Malin Norrby (Hillel-förlaget), pratade om hur vi, genom Sveriges största samling av jiddischlitteratur, kan söka efter spår av judendom. Genom en analys av samlingen kan de till exempel avkoda olika faser av judisk migration, läsvanor och intellektuella intressen, något som i förlängningen ökar vår kunskap om judendomens historia.

Anna Hedtjärn Wester (Almgrens), och Marie Ulväng (Stockholms universitet) berättade om Almgrens Kappfabrik, som etablerades under 1930-talet under en fas då konfektionsindustrin ännu inte tagit steget mot fullskalig fabrikstillverkning. Fabrikssydda kläder fick en sista skräddarsydd justering innan de bars hem av köparna. Presentationen lyfte svårigheterna med att finna kvinnliga arbetares röster i arkiven och hur slumpen emellanåt kan hjälpa till att göra dessa röster hörda.

Under den sista presentationen intog Mats Hayen (Stockholms stadsarkiv) och Rebecka Lennartsson (Stadsmuseet i Stockholm) scenen. Tillsammans presenterade de det nyligen uppstartade projektet ”Stadens ansikten. Visuell kultur och social struktur i Stockholm 1880–1930”. Projektet ska skapa nya möjligheter för att tillgängliggöra, berika, beforska och pedagogiskt förklara visuell kultur och sociala strukturer under en period av intensiv urbanisering. Delar av stadsmuseets samling av fotografiska porträtt digitaliseras och kopplas samman med Stadsarkivets databas Rotemansarkivet. Med hjälp av ansiktigenkänning identifieras namnlösa porträtt. Forskare från skilda discipliner fördjupar kunskapen kring porträtten och den tid de kom till i.

Minne och plats

Konferensens sista parallella session gick under namnet ”Minne och plats” och leddes av Thomas Wimark (Uppsala universitet). Där fick lyssnarna först möta Sofia Breimo (Västerbottens museum) som berättade om projektet ”Upsala, Darling”. Projektet, som är ett samarbete mellan Breimo, Upplandsmuseet och Uppsala Konstmuseum, syftar till att samla in normbrytande Uppsalabaserade berättelser och minnen kring kön, sexualitet, kärlek, familjebildning och kropp. Berättelserna har därefter kopplats till fysiska urbana platser och tillgängliggjorts genom ett karthäfte med samlade berättelser, stadsvandringar, konstnärliga gestaltningar och en programserie.

Under efterföljande presentation berättade Elisabeth Högdahl (Lunds universitet) och Anja Petersen (Lunds universitet/Dunkers kulturhus, Helsingborg) om hur platser kan byggas och utvecklas genom mänskliga minnen. Med hjälp av ett antal konkreta exempel hämtade från Helsingborg och Järfälla visade de hur en plats, vars materiella historia raderats, fortfarande kan spela en viktig roll i individers minne och uppfattning om platsen. I projektet testar de metoder för att integrera dessa minnen i stadsplaneringsprocesser, vilket dels utmanar ett ”top-down”-perspektiv, dels lyfter det faktum att historia kan användas som en bro till framtiden.

Konferensens sista enskilda presentation gavs av Klas Grinell (Centrum för Europaforskning/Göteborgs museer och konsthall). Här lyfte han hur kulturarvet kan användas för både konflikt och försoning. Grinell visade hur kulturarv å ena sidan har potential att bli en del av en demokratiseringsprocess. Å andra sidan innebär ett kulturarv, med dess kopplingar till fysiska gränser och nationell identitet, en potentiell konfliktyta.

Morgondagens kunskap: om arkivens gömda skatter

Till konferensens avrundning undvek vi en summerande panel och valde istället att blicka

framåt. För det ändamålet hade vi bjudit in arkivarier och forskare med kunskap om dolda skatter i arkiv och museers gömmor. Vi bad dem att presentera exempel ur olika samlingar som skulle kunna inspirera till ny spännande forskning om historiens dolda rum och gömda röster. Sessionen modererades av Karin Carlsson och Rebecka Lennartsson.

Arvid Bergman, genealog och släktforskare, tog oss med på en vandring genom resandefolkets historia och delade med sig av hur han gått tillväga för att finna och avkoda delvis dolt material i arkiv och samlingar.

Anders Houltz (Centrum för näringslivshistoria) lät oss bland annat kika in i de lika ofta stängda som manligt kodade styrelserummen och visade exempel på material som kan hjälpa oss att öppna dörren till dessa rum. Houltz lyfte även kontoret som ett spännande rum att utforska.

Azmara Nigusse (Hallwylska museet), berättade om hur det mest väldokumenterade hus, där varje föremål och dokument har sin plats och sitt nummer, kan bjuda på arkivaliska överraskningar. I detta fall stod de så kallade ”klotterböckerna” i centrum: anteckningsböcker från tidigt 1900-tal, som är fulla

med avskrifter av klotter från offentliga toaletter. Klottret fungerade som sexuella inviter mellan män.

Frida Stark Lindfors (Statens historiska museer) delade med sig av sin läsning av Fritiof Englunds dagbok som finns bevarad hos Stockholms stadsarkiv. Exemplet visar hur värdefulla minnesanteckningar från privata individer kan vara, inte minst när de berättar om gårdagens förbjudna och gömda rum. I fallet med Englund kan vi idag få insyn i hur män som älskade andra män skapade rum för möten under en tid när kärlek dem emellan var förbjuden.

Avslutningsvis tog Marie Steinrud (Nordiska museet) oss med på en fascinerande vandring genom museets samlingar. Utöver att vi fick ta del av diverse spännande stickprov ur arkivet så delade Steinrud med sig av värdefulla tips på hur man kan navigera i de voluminösa, svåröverskådliga samlingarna, där man annars så gärna går vill...

Karin Carlsson, historiker

Historiska institutionen, Stockholms universitet

Rebecka Lennartsson, Forskningschef

Stadsmuseet, Stockholm

NYA AVHANDLINGAR

Devrim Umut Aslan: *Praxitopia. How shopping makes a street vibrant*. Faculty of social sciences, Lund University 2021. 297 s., ill. ISBN 978-91-7895-821-4.

Historiskt sett har stadsliv varit förknipat med konsumtion och handel av olika slag. Även efter att lanthandel blev tillåtet i Norden i och med handelns liberalisering under 1800-talet, fanns en stor del av det senaste modet och de nyaste varorna enbart i städerna. Där fanns även varuhus som under 1800- och 1900-talen blev viktiga platser för såväl konsumtion som upplevelser. Städerna erbjöd också flera former av vardagskonsumtion. Stadsbor med små bostäder och begränsade möjligheter till kylförvaring gav sig långt in på 1900-talet så gott som dagligen ut på stadens gator för att köpa livsmedel. Förutom i fasta butiker förekom handel med livsmedel och andra varor på torg och på andra, mer informella, handelsplatser. Under senare årtionden har oroade röster höjts för att handeln i städerna håller på att förändras. Idag placeras shoppingmöjligheter allt oftare i stora komplex utanför städernas centrum, något som minskat utbudet i stadskärnan och lämnat tomma butikslokaler efter sig. Denna så kallade butiksdöd har varit föremål för diskussion bland politiker, stadsplanerare och inte minst de kunder vars vardag berörs av förändringen.

Formella och informella platser för konsumtion står i centrum för Devrim Umut Aslans avhandling med titeln *Praxitopia*.

How shopping makes a street vibrant. Som titeln säger ligger fokus i studien på shoppinggatan och dess funktion. Umut Aslan tar butiksdöden som sin utgångspunkt och granskar kopplingen mellan konsumtion och omgivning. Området för undersökningen är Helsingborg, där stadsdelen Söder och framför allt den centrala Södergatan setts som ett varnande exempel på denna utveckling. Därutöver utreder Umut Aslan frågan om vad gatorna innebär för människornas uppköp. Underrubriken, *How shopping makes a street vibrant*, pekar på det centrala i sammanhanget. Gatorna är det som gör staden levande och handeln är en nyckel till liv och rörelse i området. Avhandlingens tvärvetenskapliga angreppssätt är intressant och temat i högsta grad aktuellt, den utgör därmed ett välkommet bidrag till forskningen om konsumtionskultur i allmänhet. Även om undersökningsområdet ligger i Helsingborg berättar studien även något om en valfri mindre småstad i Norden, framför allt om de mindre fina och inte alltid så livliga gatorna i dem.

Devrim Umut Aslan närmar sig frågan om hur handel syns i stadsbilden ur ett tvärvetenskapligt och sociokulturellt perspektiv. Genom att filma, observera och intervjua en grupp människor som begett sig ut för att handla, undersöker han deras shoppingvanor och tankar kring konsumtion. Kombinationen av videoetnografi och mentala kartor ger en bild av hur dagens konsumenter tänker, utför och organiserar sina inköp på Södergatan. Utgångspunkten är en bred definition av konsumtion, avhandlingen omfattar inte enbart

inköp utan är även en studie av varor, promenader, umgänge och transport. Dessa bitar skapar tillsammans en bild av hur stadsdelen Söder och Södergatan uppfattas av de människor som rör sig i området. Studien är indelad i tre delar och omfattar elva kapitel. Inledningsvis kan avhandlingen uppfattas som något tungrodd, men samtidigt ger den inledande översikten av tidigare forskning, flera teoretiska ansatser och metod en god kontext till studien som helhet. I avhandlingen korsas en rad perspektiv: praktiker, shopping som en social aktivitet och kopplingen mellan konsumtion och plats. Devrim Umut Aslan lanserar även ett eget begrepp, ”praxitopia”, med vilket han försöker förklara betydelsen av hur olika former av inköp är sammanlänkade med omgivningen.

Stadsdelen Söder i Helsingborg kom till under första halvan av 1800-talet som en industri- och arbetarstadsdel i stadens södra delar. Staden växte kraftigt och snart blev Söder hem för omkring hälften av dess invånare. Under 1960-talet utvecklades Söder till att bli en viktig handelsplats för hela Helsingborg, men efter 1980-talet flyttades handelns tyngdpunkt allt mera till ett shoppingcenter en bit utanför staden. Idag kantas Södergatan av en blandning av restauranger, modebutiker, frisörer och andra butiker, men även av en hög andel tomma lokaler som väntar på nya ägare. Som konsumtionshistoriker fann jag framför allt de partier som handlade om förändringen över tid tankeväckande. Jag har studerat konsumtion under 1700-, 1800- och början på 1900-talet både i städer och på landsbygden och flera teman och frågor som lyfts i avhandlingen var bekanta. Även om avhandlingen i huvudsak behandlar nutid, finns det av denna orsak mycket att hämta i den för den historiskt intresserade. Genom att visa på vilka olika sätt man kan göra inköp på Södergatan och de praktiker som omger denna verksamhet,

ger avhandlingen insikt i bredden och funktionen av konsumtion för de personer som rör sig på Söder idag.

I avhandling söker Umut Aslan svar på tre frågor: Hur utspelar sig handeln på Södergatan? Vad handlar dessa praktiker om? Vad är kopplingen mellan shopping och gatan? Analysen av verksamheten på Södergatan idag skapar en mångsidig bild av vardagskonsumtionen i området. Granskningen av interaktionen mellan kunderna och butikspersonalen eller kunderna sinsemellan, visar på hur konsumtion kan förstås som ett socialt fenomen. Vidare visar genomgången av hur inköp görs både målmedvetet och vid sidan av andra aktiviteter på de många olika funktioner som handel kan ha och de många olika sätt som konsumtion kan förstås och utföras på. Ett intressant tema i avhandlingen är budgetuppköp. Jakten på låga priser gör att många kunder hittar till Södergatan, en gata med flera möjligheter att fynda på. Men budgetshoppingen ger inte bara billigare varor utan också glädje, stolthet och tillfredsställelse till en del av kunderna.

De personer som Umut Aslan filmat, intervjuat och observerat för sin undersökning levandegörs genom flera citat och fotografier. Även i allmänhet innehåller avhandlingen en hel del bilder, främst som komplement till det som beskrivs i texten. Det fina med Umut Aslans studie är att han får en att öppna ögonen för något som är vardag för oss alla, det vill säga att gå och handla. Genom att placera shoppingen i en kontext och granska vardagliga handelspraktiker närmare, visar studien att handel kan göra omgivningen levande. Avhandlingen visar också att diskussionen om butiksdöden verkar vara något överdriven, åtminstone då det gäller Södergatan i Helsingborg. Hoppas studien kan inspirera till liknande undersökningar för andra delar av Norden.

Anna Sundelin, Åbo

Jenny Gustafsson: *Drömmen om en gränslös fred: Världsmedborgarrörelsens reaktopi, 1949–1968*. Gidlunds förlag, Möklinta 2022. 291 s. ISBN 978-91-7844-482-3.

Den svenska fredsrelsens historia är fortfarande relativt lite utforskad, och varje bidrag är välkommet, inte minst vad gäller de enskilda organisationernas eller rörelsernas historia. Ett sådant exempel har nu sett dagens ljus i form av idéhistorikern Jenny Gustafssons avhandling om de svenska så kallade mondialisterna eller världsmedborgarna. Världsmedborgarrörelsen var till numerären ingen omfattande rörelse, men var relativt livaktig under främst 1950-talet och bestod av ett antal intressanta intellektuella personligheter som satte sin prägel på rörelsen. Rörelsen fick flera förgreningar i Europa och även i Japan.

Mondialisterna hade sitt ursprung i Frankrike, Citoyens du Monde, och bakgrunden var när den före detta amerikanske bombpiloten Gareth Davis under spektakulära former avsåg sig sitt amerikanska medborgarskap och i maj 1948 deklarerade att han var världsmedborgare. Protesten får ses som ett avståndstagande från det nyss genomförda världskriget, och de avskrämda handlingar som ägt rum på alla sidor i kriget, inte enbart på den tyska. Den bärande idén bakom rörelsen var alla nationalstaters avskaffande, då nationen i sig ansågs bära skulden till krigens uppkomst. En central tanke var även att vägra värnplikt, då värnplikten som princip går hand i hand med nationen.

Gustafsson gör i sin avhandling en genomgång av Världsmedborgarrörelsens idéer, hur de har uppstått, utvecklats och försvagats utifrån de rådande politiska omständigheterna. Rörelsen uppstod i kölvattnet av andra världskrigets avslutning och mänsklighetens insikt om de förbrytelser som ägt rum. De traditionella politiska ideologierna hade även utmanats och tycktes inte ge tydliga svar på vart mänskligheten var på väg. Kalla

kriget hade börjat formeras med två distinkta ideologiska och militära block, USA och Sovjetunionen, i slutet av 1940-talet. Som en tredje röst mellan de två blocken uppstod således Världsmedborgarrörelsen i Frankrike, där nationsgränser utmanades och det militära systemet ifrågasattes. Rörelsens medlemmar kan förstås som att de tvingades hantera sina förväntningar på den önskvärda framtiden genom en så kallad ”reaktopi”. De utmejslade fram en utopisk politisk dröm, en värld utan nationsgränser och militarism, för att hålla det samtida dystopiska världsläget stängt. Ett fortsatt uppehållet system av nationer med deras respektive stridigheter och åtskillnader skulle resultera i nya krig, menade rörelsens företrädare.

Enligt Gustafsson bestod Världsmedborgarrörelsen av följande bärande visioner under den reaktopiska temporaliteten, etablerandet av en slags världsregering baserad på lagstiftning för att säkra mänskliga rättigheter samt skapandet av en global välfärdsstat för att tillgodose medborgarnas ekonomiska och sociala behov. Ett organisatoriskt samspel mellan det lokala och globala i form av direktdemokratier. Denna utopi skulle inte förverkligas genom något formellt program eller genom en vald ledare, snarare skulle tillslutningen av allt fler medborgare leda till ett ökat aktivt deltagande och skapande av den nya framtiden. För att kunna förverkliga världsmedborgarskapstanken krävdes ett aktivt agerande, praktiker. Dessa tog sig uttryck i formerandet av direktvalda lokalorganisationer, framtagandet av världsmedborgarskapspass och deltagande i olika fredsdemonstrationer. De lyfte fram militärt våld och lidande i krig som negativa kollektiva minnen, men försökte även skapa bilden av en alternativ manlighet som tog avstånd från våld och krig, till exempel genom värnpliktsvägran.

Den ism som Världsmedborgarrörelsen skapade, mondialismen, hade även släktskap eller beröringspunkter med andra ismer och ideologier såsom pacifism och syndikalism,

den senare väl förankrad i en antimilitaristisk tradition. Mondialismen kan, enligt avhandlingsförfattaren, även inplaceras i en kosmopolitisk tradition med historiska kopplingar till såväl kristendomen som upplysningen. Mondialisterna försökte även inplacera sig i ett tredje ideologiskt fack mellan kapitalism och kommunism, vilket påminner om en slags tredje ståndpunkt som diskuterades i början av 1950-talet i bland annat Sverige vid samma tidpunkt som Världsmedborgarrörelsen sköt fart. Ett förskjutande av nationen som idé baserad på icke-våld och världsmedborgarskap kunde inte på ett självklart sätt placeras på vänster-högerskalan vid denna tidpunkt.

Världsmedborgarrörelsens storhetstid inföll under kalla krigets 1950-tal, då skräcken för kärnvapenupprustningen var ständigt närvarande i offentligheten och i människors sinnen liksom minnena från det gångna världskrigets brutaliteter. I slutet av 1950-talet uppstod ett stort engagemang mot kärnvapenupprustningen, vilket även gynnade pacifistiska idéer i tiden. Denna era försvagades i början av 1960-talet efter Kubakrisen 1962 och det tövader som inföll mellan kärnvapenmakterna därefter. Tiden hade börjat springa ifrån rörelsen, och mot mitten av 1960-talet uppstod andra frågor att engagera sig kring, särskilt Vietnamkriget. Idéer om världsmedborgarskap och ett upphävande av nationsgränser ansågs inte vara prioriterat, snarare fokuserade progressiva krafter på koloniernas frigörelse och nationell självständighet, men inte nödvändigtvis på nationernas upphörande. Kampen mellan väst och öst försköts till kampen mellan nord och syd, där fattigdomsproblem och social rättvisa var i fokus, vilket snarare var en antiimperialistisk tankegång. Flera av de aktiva i Världsmedborgarrörelsen övergick i andra fredsorganisationer, i Sverige till exempel i Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen.

Jenny Gustafsson har utfört ett intressant och gediget arbete kring en idag ganska okänd fredsrorelse under en formativ period. Hennes

teoretiska ingång utifrån Hannah Ahrendts idéer om temporalitet är tämligen originell. Det handlar om en minnesstyrd tidsorientering i en politisk gemenskap med betoning på tidsöppning (gap in time), födelse och början (natality, beginning) och tidsbörda (burden of time). Med andra ord sker i avhandlingen ett fokus mot hur mondialismen kan förstås som sprungen ur en tidsöppning. Vid sidan av temporalitet laborerar Gustafsson med ett egenkomponerat begrepp, reaktopi, inspirerat av Zygmunt Baumanns begrepp *retrotopia*. Reaktopi handlar om hur världsmedborgarrörelsen ville skapa ett idealt samhälle i reaktion mot en föreställd dystopi. Reaktopin skall då förstås som en konstruktion av såväl det ofullkomliga som det hotande förflutna och nuet, vilka konstrueras samtidigt som framtiden framstår som farofylld. Den politiska drömmen, utopin, lever i nuet, vilket inrymmer såväl utsagor som praktiker.

Gustafssons begrepp tycks ha ett visst släktskap med Lucy Sargissons utopiska praktiker, *utopian practices*, ett begrepp som täcker en rörelse eller en kommunitets föreställda världar men framför allt praktiker, det vill säga handlingar i akt och mening att förverkliga den världsbild man önskar sig. En konstruerad utopi, en värld eller ett system som faktiskt är tänkt att bli förverkligat tar ju i regel sin utgångspunkt i nuet, i den värld eller kontext vi befinner oss i, till och med i form av en föreställd dystopi, som i sin tur är influerad av det förflutna. Begreppet utopiska praktiker rymmer ju även ett visst mått av temporalitet, då den konstruerade utopin förverkligas i nuet i akt och mening att fullkomligas i framtiden. Det synes som om Sargissons begrepp hade varit fruktbart för Gustafssons avhandlingsämne, särskilt som Världsmedborgarrörelsen även praktiserade den utopi som man vill se bli förverkligad. Det hade varit intressant att se vad begreppet utopiska praktiker hade kunnat betyda för Gustafssons analytiska arbete.

Henrik Brissman, Lund

RECENSIONER

Etnologiskt fältarbete. Nya fält och former. Kim Silow Kallenberg, Elin von Unge & Lisa Wiklund Moreira (red.). Studentlitteratur, Lund 2022. 337 s. ISBN 978-91-44-15326-1.

Kim Silow Kallenberg, Elin von Unge och Lisa Wiklund Moreira har redigerat en omfattande metodhandbok om etnologiskt fältarbete. Den är avsedd för studenter som skall ge sig ut på sitt första fältarbete. Den består av fyra huvudkapitel. De följer fältarbetsprocessen från början till slut. Inledningen är skriven av de tre redaktörerna. Huvudkapitel ett har titeln Att komma i gång, kapitel två heter I fält, kapitel tre Metoder och kapitel fyra Att tolka, skriva och analysera. I varje kapitel finns flera underavdelningar. I var och en av dessa skriver två och två författare tillsammans.

Totalt deltar tjugotvå författare i boken, nitton kvinnor och tre män. Detta kan tyda på att kvinnor spelar en framträdande roll inom aktuell etnologisk forskning i Sverige. Hälften av författarna kommer från Stockholms universitet. I övrigt är sex från Umeå universitet, två från Södertörns högskola, två från Lunds universitet och en forskningsarkivarie från Göteborg. Huvudparten av författarna befinner sig i en tidig forskarkarriär, vilket visas av att elva av dem har titeln fil. dr. Fem är professorer, tre docenter och tre doktorander som arbetar med sina avhandlingar. Författarna delar med sig av sina erfarenheter från egna fältarbeten, inte minst vid insamling av material till doktorsavhandlingen.

Det första huvudkapitlet, Att komma i gång, inleds med en uppsats om hur all

forskning startar med att ställa forskningsfrågor innan man överhuvudtaget kan bedriva fältarbete. Kunskapsmålen måste vara tydliga tidigt i undersökningen. Denna uppsats ger klara råd för hur studenter kan ställa forskningsfrågor.

Den som utför en fältundersökning behöver även från början skaffa sig klarhet i vilka etiska premisser som gäller när forskningsobjektet avser människor. De människor som studeras skall ge ett frivilligt samtycke, och det sker genom att underteckna en samtyckesblankett. Där framgår att deltagandet i undersökningen kan avbrytas närsomhelst utan att någon motivering behöver anges. Informanternas personliga integritet är grundläggande vid allt fältarbete. Fältarbetaren forskar tillsammans med intervjupersonerna och inte på dem, då blir det inte bara en ensidig utfrågning utan ömsesidiga samtal där forskaren delar med sig av sina erfarenheter. Ett givande och ett tagande uppstår i kontakterna. Särskilda etiska aspekter och hänsynstaganden gör sig gällande när materialinsamlingen sker på sociala medier som Facebook, Instagram och bloggar. Även intervjuer har börjat utföras på internet under covid 19-pandemin. Denna metod kan innebära vissa begränsningar i fråga om observationer men också nya möjligheter till fler kontakter över stora geografiska rum.

I det andra huvudkapitlet, I fält, har de förberedande tankeprocesserna gått över till praktiskt fältarbete. Ett särskilt avsnitt ägnas åt undersökningar på olika former av institutioner som utgör samhällseliga inrättningar och som är hierarkiskt uppbyggda. Det kan gälla skolor, vårdcentraler, fängelser och museer. Det blir viktigt för fältarbetaren att i ett

tidigt skede få kontakt med en nyckelperson på den aktuella institutionen. Intervjuer kan med fördel kombineras med observationer på plats.

Det tredje huvudkapitlet, Metoder, inleds med ett avsnitt om intervjuer. Fältarbetaren kan använda sig av ett strukturerat frågeformulär, en ostrukturerad intervjuguide eller gå in för att utföra en fri samtalsintervju.

Ett särskilt avsnitt ägnas åt autoetnografi. Det är en vetenskaplig metod som innebär att forskaren gör sig själv och sina egna erfarenheter till en del av det som studeras. Forskaren får en dubbel roll som både forskningsdeltagare och uttolkare av det insamlade materialet.

Observationer har ett eget avsnitt. De kan ske både på fysiska platser och i digitala miljöer. Observation kan ske genom alla kroppens sinnen och inte bara synen. "Observatören bör också lyssna, känna, lukta och kanske till och med smaka på det som studeras" (s. 174). Dokumentation sker genom anteckningar men även fotografering och filmning. Observationer kombineras i regel med någon form av samtal eller intervju. Det blir en form av metodologisk triangulering när flera källor kombineras.

Digitala fältarbeten har tillkommit under senare tid. Det är studier på sociala medier, men även videosamtal exempelvis på Zoom kan ske. Covid 19-pandemin bidrog till ett extra uppsving för sådan insamling. Frågor om forskningsetik blir här aktuella på ett nytt och angeläget sätt.

Etnologiskt fältmaterial finns också att tillgå genom skriftliga källor i form av folklivs-uppteckningar, dagböcker, brev och så vidare som förvaras i olika arkiv. En fördel är att en hel del av sådant material har blivit digitaliserat på senare tid.

Det fjärde huvudkapitlet, Att tolka, skriva och analysera, inleds med ett avsnitt om etnologiskt skrivande som metod. Det gäller att komma igång med skrivandet och sedan hela tiden avsätta tid för det. En inledande metod

benämns flödesskrivande. Den beskrivs "som en spontan praktik, där den skrivande noterar allt som dyker upp i huvudet utan att censurera sig själv och utan att bry sig om interpunktion, kommatering eller meningsuppbyggnad. Allt detta kommer senare under redigeringsprocessen" (s. 239).

Ett följande avsnitt diskuterar gränsdragningsproblematik gällande undersökningens material och metodfrågor. Vad är material och vad är metod?

Det tredje avsnittet i det fjärde huvudkapitlet tar fasta på frågan om analys när materialet väl är insamlat. Analys definieras som "att identifiera mönster och förståelser som tidigare inte formulerats" (s. 300). Avsnittet tar upp olika analysmetoder och ger goda råd med exempel från de två författarnas egen forskning.

Boken avslutas med att stockholmsetnologerna Lars Kaijser och Magnus Öhlander, som 1999 utgav den första upplagan av boken *Etnologiskt fältarbete* och den andra upplagan 2011, ger en ämneshistorisk översikt över etnologins utveckling under de senaste hundra åren. Mycket har förändrats i synen på ämnet och ämnets praktik. Författarna pekar särskilt på betydelsen av tillkomsten av internet, som gav möjlighet att "i realtid samverka med människor runt hela jorden" (s. 325).

Till slut vill jag framhålla det värdefulla i att det ges ut nya läroböcker inom etnologi-ämnet och att metodfrågor får förnyad belysning efter att på senare tid ha varit något i skymundan jämfört med teoridiskussioner. Denna antologi är konkret och pedagogiskt upplagd och kommer att fungera väl som en lärobok för studenter som skall våga ge sig ut på fältarbete. Det är en okänd värld de beger sig ut i. Boken visar på vilka möjligheter det finns att arbeta i fält och hur flera etnologer har tacklat olika problem både av praktisk och etisk art som kan uppstå under vägen.

Anders Gustavsson,
Oslo universitet/Henån

Nordisk etnologi 1921–2021. Ett ämne i rörelse. Fredrik Nilsson och Anna-Maria Åström (red.). Åbo Akademiförlag, Åbo 2021. 448 s., ill. ISBN 978-951-765-998-7.

Denna antologi presenterar 100 år av forskning och utbildning i etnologi – nordisk etnologi, därav bokens namn – vid Åbo Akademi. Som så ofta har inrättandet av en professur, här den Kiseleffska professuren i Nordisk kulturhistoria och folklivsforskning, fått utgöra startpunkten för historieskrivningen (även om dess tillkomst, som inledningen beskriver, var utdragen i tid och andra årtal skulle ha kunnat ha väljas).

Boken har tre delar, rubricerade Ämnesutveckling och ämnesvardag, Kontaktytor och samarbeten respektive Forskningsområden. De flesta bidragen är nyskrivna, andra är omarbetningar av tidigare publicerade artiklar. Längd och ambitionsnivå varierar, vilket kan ge samlingen ett något ojämnt intryck. Sammantaget ger den dock en mycket god inblick i hur etnologiämnet vid Åbo Akademi har formats och utvecklats.

Den första delen är initialt kronologiskt disponerad. Fredrik Nilssons inledande artikel behandlar professurens inrättande, inklusive diskussionen om dess benämning. Alternativformuleringar med ordet "etnologi" förkastades på grund av de globala konnotationer som etnologi då hade, men också "kulturhistoria" ansågs riskera att väcka associationer till ett alltför omfattande mandat. När beteckningen till slut ändå blev "Nordisk kulturhistoria och folklivsforskning" markerade det både en regional avgränsning och i praktiken ett särskilt ansvar för den finlandssvenska kulturen. Att allmogens kultur stod i centrum var självklart, men den tillträdande professorn Gabriel Nikander markerade tydligt att även högreståndskulturen måste beaktas, eftersom den i så hög grad hade påverkat den folkliga kulturen. Lika självklart var för honom att folklivsforskarnas uppdrag avsåg både andlig

och materiell kultur. Nikander var professor i drygt tre decennier. Hans verksamhet diskuteras närmare i en artikel i bokens sista del, även den författad av Fredrik Nilsson, då med fokus på hur han kunde kombinera sitt vetenskapliga arbete med sitt politiska engagemang för den svenska minoriteten i Finland.

Nikanders efterträdare Helmer Tegengren och hans bidrag till konsolideringen av ämnet skildras i ett bidrag samförfattat av Fredrik Nilsson och Anna-Maria Åström. Viktiga byggstenar här är skapandet av ett eget arkiv, Kulturhistoriska institutionen vid Åbo Akademi (KIVÅ), i viss konkurrens med två befintliga svenskspråkiga arkiv (Svenska litteratursällskapets arkiv i Helsingfors och Institutet för nordisk etnologi vid Åbo Akademi), breddning av insamlingsverksamheten till att även inkludera frågelistor (KIVÅ opererade med ortsmiddelare såväl i hela det finlandssvenska området som utmed den svenska östersjökusten), samt ett tydligt närmande till diffusionistiska teorier och problemställningar.

Tegengrens efterträdare, Nils Storå tillträdde professuren och posten som föreståndare för arkivet 1972. Han för själv pennan i nästa artikel, som har ett bredare fokus på etnologin i Finland ur ett finlandssvenskt perspektiv. Detta är ett av de bidrag som tidigare har publicerats i annat sammanhang, så tidigt som 1990. Storå beskriver här ämnets karaktär genom fem aspekter, eller i egenskap av "fem etnologier": den antikvariska, knuten till museerna och med starka band till arkeologin; den språkliga med fokus på finlandssvenska dialekter eller "landsmål", verbala traditioner och diktning samt ord- och sakforskning; den regionala med koppling till både hembygdsrörelsen och intensivundersökningar av enskilda byar; den kulturhistoriska etnologin, som i detta sammanhang alltså inkluderar högreståndskulturen, och till sist den antropologiska etnologin, med teoretisk inspiration närmast från brittisk socialantropologi. Artikeln är tät och informationsrik och griper

över den finlandssvenska etnologin i stort från dess grundande fram till 1960-talet. Därefter tar Anna-Maria Åström – som var Nils Storås efterträdare som professor – vid och skildrar den svenska etnologins utveckling i Finland från 1970-talet och framåt, såväl vid Åbo Akademi som inom ramen för två centrala institutioner i Helsingfors: Svenska litteratursällskapets Folkkultursarkiv samt föreningen Brage. Här framgår också, liksom i flera av de tidigare artiklarna, hur täta kontakterna har varit med de etnologiska forsknings- och utbildningsmiljöerna i Sverige.

De tre resterande artiklarna i bokens första del har fokus på nyare historia, från 2000-talet och framåt, och på undervisning och handledning i etnologi vid Åbo Akademi; professuren och ämnet bytte namn till Nordisk etnologi 1974. Anna-Maria Åström redogör för utbildningens uppläggning och omdaningar i samband med Bologna-processen i början av millenniet (för finlandssvenskt vidkommande innebar det bland annat reduktion av kursfordringarna). Hon lyfter även fram en rad tematiska områden som studenter har valt att fördjupa sig i i sina pro gradu- (magister-) avhandlingar. Två bidrag ur studentperspektiv avslutar bokens första del: ett författat av Katja Hellman och Sanna Lillbroända-Annala som behandlar studentfältarbetet som omvälvande och etnologdanande erfarenhet, och ett där Ann-Helen Sund reflekterar över avhandlingsarbete med utgångspunkt i avhandlingars förord.

Den andra delen av boken rymmer sex artiklar som presenterar och diskuterar olika samarbetsrelationer, såväl inom den finlandssvenska miljön som över språkgränsen. Dessa bidrag är utomordentligt intressanta för en utomstående läsare. Relationen mellan de tre arkiven och mellan etnologi och folkloristik belyses i Fredrik Nilssons artikel, som inleder partiet. Här får vi också mer inblick i situationen runt namnbytet 1974, och i den korta period då professuren skulle inkludera ansvar för både etnologi och folkloristik. Artikeln

”Etnoloristik – kulturanalytiska samarbeten mellan tvillingsjälar”, författad av Blanka Henriksson och Fredrik Nilsson, kastar ljus över mer aktuella relationer mellan etnologin och folkloristiken vid Åbo Akademi. Ämnena hade där sedan gammalt uppfattats som ”olika men kompletterande” (s. 196), men från och med 2017 undervisas de på kandidatnivå i form av en gemensam utbildning i kulturanalys, med möjlighet för inriktning på antingen etnologi eller folkloristik. På magisternivå, dock, har det setts som angeläget att bevara de båda ämnena som separata. Samtidigt finns även på denna nivå ett i praktiken tätt samarbete, och författarna gör reflektionen att studenternas avhandlingsämnen (ordet avhandling är alltså gängse även på magisternivå) ofta inte kan ses som typiska för etnologi eller folkloristik. Studenter som valt inriktning etnologi på kandidatnivå skulle ”lika gärna” (s. 202) kunna skriva sin avhandling i folkloristik, och omvänt. Det ska bli spännande att se hur denna konstruktion av utbildningen kommer att utvecklas vidare.

Bokens andra del rymmer för övrigt Bettina Westerholms presentation av frågelistverksamheten vid den institution som nu bär namnet Kulturvetsenskapliga arkivet Cultura vid Åbo Akademi, Kaspar Westerlunds skildring av relationerna mellan Sjöhistoriska museet och etnologiämnet i Åbo, Helena Ruotsalas korta men mycket intressanta skildring av kontakterna mellan de svenska och finska etnologimiljöerna vid Åbo Akademi respektive Åbo Universitet. Sist men inte minst bidrar Ann-Catrin Östman och Nils Erik Villstrand med en artikel om etnologin och andra nationella vetenskaper, som bidrar starkt till att förklara den kontext i vilken den svensk-språkiga etnologin har tagit form och utvecklats i Finland. Även denna artikel bygger på tidigare publicerade arbeten och har en räckvidd långt förbi det jubilerande ämnet i Åbo.

Bokens tredje och sista del består, förutom den tidigare nämnda artikeln om Gabriel Nikander samt ett kort efterord av Fredrik

Nilsson, av fem artiklar som lyfter fram tematiska forskningsområden som har varit representerade i etnologin vid Åbo Akademi. Anna-Maria Åström skriver om herrgårdsforskning, Anna-Liisa Kuczynski om kulturmöten och etnisk identitet, Ann-Charlotte Palmgren om genus och kön i pro gradu-avhandlingar i Nordisk etnologi 1970–2020, och Sonja Hagelman utforskar hur etnologisk kulturhistoria har bedrivits under hundra år vid Åbo Akademi, även då med pro gradu-avhandlingar som underlag.

Antologin är omfångsrik, nästan 450 sidor. Möjligen hade den kunnat vinna på en något stramare redigering. Ambitionen att mellan två pärmar både skildra utvecklingen av etnologiämnet vid Åbo Akademi och skapa förståelse för den finlandssvenska etnologin i stort och dess politiska kontexter kan ge ett bitvis lite svårgripbart resultat. Samtidigt är de bidrag som pekar långt utöver den lokala ämnesmiljön, och/eller ursprungligen har kommit till utan att just Åbo Akademi var i fokus för intresset, oundgängliga för att skapa förståelse för den situation ämnet befinner sig i. Priset vi betalar är att volymen är tung. Men jag vill gärna tacka kollegerna i Åbo för omsorgsfullt arbete med dokumentationen av historien, och önska allt gott för åren som kommer.

Barbro Blehr, Stockholm

Tobias Lund: *Speltoken. Hugo Alfvén och rosens klang*. Gidlunds, Möklinta 2022. 519 s., ill. ISBN 978-91-7844-466-3.

I år är det 150 år sedan tonsättaren Hugo Alfvén föddes. Ifjol firades hans vän och kollega Wilhelm Stenhammar med samma jubileum. De var båda pionjärer i en tid då svenskt musikliv professionaliserades, framträdde i en tid då nästan ingen konstnärligt syftande svensk orkestermusik komponerades. Den

tyske dirigenten Hans von Bülow, som besökte de skandinaviska huvudstäderna på 1880-talet, hade konstaterat att ”Svenskarnas alldeles ovanliga receptivitet får kanske ställas i samband med deras sterilitet i tonernas rike.”

Bülow fäste blicken på en avgörande brist: Var fanns tonsättarna? Kontrasten mot Köpenhamn och Kristiania var slående. Vid Stenhammar och Alfvén kom att fästas förhoppningar om en nationell tonkonst men av internationell klass i en tid då nationalismen fick ett uppsving.

Stenhammar och Alfvén var alltså barn av samma tid och båda två har fått epitetet nationaltonsättare. Båda kan betraktas som musikaliska nittitalister. En jämförelse dem emellan faller oftast ut till Stenhammars fördel. Alfvéns musik började redan på 1920-talet att betraktas som hörande till en annan tid. Den musikaliska modernismen i Sverige behövde Stenhammar mer än den behövde Alfvén. Stenhammar var lärare till Hilding Rosenberg, som var lärare till flera tonsättare i Måndagsgruppen, bland dessa var Ingvar Lidholm i sin tur lärare till Sven David Sandström, som slutligen har undervisat många av de tonsättare som är verk samma idag. Det var också en av deltagarna i Måndagsgruppen, Bo Wallner, som skrev trebandsverket *Stenhammar och hans tid*. Att Alfvén skrev uttalad programmusik och dessutom blandade in folkmusik gjorde – och gör kanske än – honom suspekt. Om man för Alfvén på tal är det många musikexperter som än idag rynkar på näsan.

Lagom till Alfvénjubiléet publicerar musikvetaren och kritikern Tobias Lund *Speltoken. Hugo Alfvén och rosens klang*. Boken är en gedigen genomlysning av samspelet mellan liv och verk. Lund betraktar Alfvéns musik i likhet med tonsättaren själv som programmusik. Han använder sig av en hermeneutisk analysmetod i Hermann Kretzschmars anda och tillämpar Hermann Danusers begrepp *Weltanschauungsmusik*, världsåskådningsmusik,

för att närma sig Alfvén. Han sätter härigenom Alfvéns musik i samma tradition som Beethovens nia, Berlioz *Symphonie fantastique* och Liszts och Strauss symfoniska dikter. Det är i ungefär samma tradition som Constantin Floros böcker om Gustav Mahlers symfonier (1977–1985).

Lunds ambition med boken är att undersöka de verk av Alfvén som han betraktar som världsåskådningsmusik: violinsonaten från 1895, andra symfonin (1898), kantaten *Herrens bön* (1899), tredje symfonin (1905), *Midsommarvaka* (1903) och fjärde symfonin, *Från havsbanden* (1918–1919). Han undersöker också i vilken kulturell kontext Alfvéns kompositioner tillkommit, vilket inflytande konstnärer som Carl Milles och Anders Zorn haft, liksom författarna och livsreformatorerna Karl-Erik Forsslund och Ellen Key.

Undersökningen täcker Alfvéns stora år, fram till baletten *Bergakungen* och fjärde symfonin. Det är då som han skriver de betydande verken, som också fortfarande framförs emellanåt. Det är också dessa verk som bäst kvalificerar sig som världsåskådningsmusik.

Kärleken mellan man och kvinna är ett ständigt återkommande tema, inte bara i Alfvéns biografi utan också i hans tonsättargärning. Kärleken som en fundamental kraft som gör det möjligt att fullkomnas som människa, en kraft som kan göra världen hel genom att förena andligt och sinnligt, manligt och kvinnligt. I Alfvéns föreställningsvärld, menar Lund, intar kvinnan en ledande ställning. Hon är mannens lärare och ledsagare.

Lund refererar till musikteoretikern Adolf Bernhard Marx, som på 1840-talet beskrev den samtida sonatformens kraftfulla huvudtema som manligt och det vekare sidotemat som kvinnligt. Men han tillämpar också det musikvetaren James Hepokoski på 1990-talet benämnde *Holländarmodellen* (efter Wagners opera), som beskriver hur könsbestämda kontrasterande teman uppträder i verk i sonatform från senare delen av 1800-talet och framåt. Inte minst hur det manliga huvudtemat i

återtagningsdelen ofta upplöses i det kvinnliga sidotemats tonika.

Lund vill vidga bilden av Alfvén som enbart nationalist och framhåller de internationella dragen i hans musik. Alfvén studerade för den internationellt orienterade Johan Lindegren och inte på konservatoriet. Från honom lärde han sig att förena avancerad kontrapunkt med senromantisk harmonik. Själv betonade Alfvén hantverket och menade att det var ”vingmuskelnerna” som fick den musikaliska fågeln att flyga. Efter andra symfonin blir Alfvén mer nationell för att i tredje symfonin bli aggressivt nationalistisk. En inledande trumpet-signal i symfonins sista sats och en påföljande galopp ser Lund som en maning till strid och nationell enighet i en tid som präglades av unionskrisen. I det sammanhanget diskuterar Lund Alfvéns – kortvariga – vurm för fascismen och diskuterar hur man ska se på Alfvéns konsert i det ockuperade Norge 1941. Alfvéns medverkan var starkt kontroversiell och sedan dess har diskussionen om Alfvéns syn på nazismen blossat upp vid flera tillfällen. Lund fäller dock ingen avgörande dom utan rekommenderar läsaren att gå till arkivmaterialet.

I Alfvéns umgängeskrets fanns flera inflytelserika samhällsdebattörer. Här hittar vi Ellen Key, som propagerade för livsbejakelse och Karl-Erik Forsslund, som i sina romaner och dikter blev en talesman för sundheten i livet på landet. En annan var Anton Nyström, en positivist som arbetade för folkbildning och en modernare syn på sexualiteten. Men han umgicks och inspirerades också av bildkonstnärer som Carl Larsson, Anders Zorn och Carl Milles. Lund visar hur tätt förankrade flera av de verk som behandlas i boken är med livstron och monismen i Forsslunds och Keys tappning.

Lund benämner kantaten *Herrens bön*, ton-dikten *Midsommarvaka* och fjärde symfonin Alfvéns triptyk om kärleken. Det är verk där kärleken mellan två älskande upphöjs till metafysisk världsåskådningsmusik.

En styrka med *Speltoken* är att författaren haft tillgång till arkivmaterial som tidigare

inte varit tillgänglig för forskningen. Med stöd i Alfvéns brev, dagbok och memoarer tolkar han kantaten *Herrens bön* som ett esoteriskt verk där Alfvén låter sig själv och sin älskarinna Bertha Angelin inta huvudrollerna. Liksom Dantes Beatrice leder hon honom genom helvetets prövningar upp mot paradiset. Att Alfvéns musik på samma gång både är sensuell och strängt strukturerad gör den enligt Lund till ett påstående om den jordiska och den himmelska kärlekens enhet.

I *Midsommarvaka* är det jorden som är paradiset. Här ser Lund en symfonisk tillämpning av den monism Alfvén lärt av Forsslund. Musikaliskt tar det sig uttryck i kontrapunkt och motivisk-tematiska transformationer, vilket skapar enhet i mångfalden. I såväl *Herrens bön* som *Midsommarvaka* går vägen till mänsklig lycka genom dualismens upplösning i monism.

I fjärde symfonin är budskapet delvis ett annat. Efter kärleksextasen i symfonins tredje del går kärleksparet under. Lund tolkar fjärde symfonin som en kritik av föreställningen om människans grundläggande godhet. Den dystra och stormiga sista satsens c-moll med ödesmotiv från Beethoven står i kontrast mot ljuset och lyckan i Frödings dikt *En morgondröm*, som tonsättaren sade sig ha i tankarna när han skrev symfonin. Fjärde symfonin, menar Lund, är ett självständigt stycke världsåskådningsmusik, en symfonisk tragedi i Nietzsches anda.

Speltoken är full av musikexempel som ger stöd för tolkningarna. För den som inte har partituren tillgängliga kan det ändå vara svårt att argumentera emot. Lunds förmåga att verbalisera de musikaliska förloppen ger dock ett utmärkt komplement. En invändning är att närläsningen av musiken i huvudsak är "sympatisk" och ligger nära Alfvéns egna programförklaringar. Analysen av fjärde symfonin går mer på tvärs mot det Alfvén själv kommunicerade och pekar mera på det mångtydiga.

Att Alfvéns musik handlar om något, företrädesvis honom själv, är sedan gammalt.

Men det är en jagcentrering i kombination med önskan om en upplösning i ett kvinnligt Du. De många kvinnorna i hans liv ger avtryck i partituren. Bertha Angelins och Hugos namnchiffer h-b-a finns inskrivet i notbilden i *Herrens bön* och fortsätter att vara ett kärleksmotiv även i *Midsommarvaka* och fjärde symfonin.

Det finns gott om exempel på musikaliska sexskildringar i *Speltoken*. Alfvéns favorittonart för erotik, menar Lund, är E-dur, något han har gemensamt med Richard Strauss. Gestaltningen av slutfugan i *Herrens bön* har sin motsvarighet i samlagsskildringarna i breven till Alfvéns älskarinna Gertrud Dahlgren. Fjärde symfonins tredje sats beskriver Lund som ett "samlag i toner", medan fjärde satsens *molto energico* ger bilden av "dåligt sex". Valthornens och trumpeternas glissandi är musikalisk framställning av orgasmen. Även här finns en förebild i Richard Strauss: orkesterinledningen till *Rosenkavaljeren*. Alfvéns mest kontroversiella verk är utan tvekan fjärde symfonin. Stenhammar tyckte att "det är alltför mycket erotik i den." Kritikern Julius Rabe tyckte att den rent av var "impotent". Inför urpremiären 1920 meddelade Alfvén pressen att han haft Gustaf Frödings dikt *En morgondröm* i tankarna vid komponerandet. Men som Lund visar delar inte symfonin den apolliniska stämningen i dikten utan är snarast en tragedi med dionysisk musik.

Fjärde symfonin är det sista verk som Alfvén skriver som kan betraktas som världsåskådningsmusik. Sedan skriver han filmmusik, kantater, folkliga låtar etc. Tiden tycks ha sprungit ifrån honom; han har svårt att skapa betydande verk. Han kämpade under många år med femte symfonin innan den blev fullbordad.

Varför tystnade Alfvén? Lund pekar på de många åtaganden han hade: som dirigent för Uppsala och som dirigent för Orphei drängar, men också på att fjärde symfonin och *Bergakungen* inte blev förstådda på det sätt han önskade. Till det kom pengabekymmer,

utsvävande kärleksliv och en tilltagande alkoholism.

Samtidigt fick han ett stort folkligt genomslag genom radion och de många körer han ledde. Det här var en tid då landsbygden exotiserades men också romantiserades. Han fick ett folkligt genomslag, men var helt i otakt med tidens musikmodernism. Men *Midsommarvaka* blev Sveriges första internationella konstmusikaliska hit. Det är ingen slump att det är just den som parodieras i Blomdahls opera *Aniara*. Året innan *Aniara* gick upp på Operan i Stockholm hade emellertid Ivo Cramér's koreografi till Alfvéns *Den förlorade sonen* premiär. Cramér är ju samtida med modernistiska koreografer som Birgit Åkeson och Birgit Cullberg. Se där en illustration till det som kan beskrivas som "the contemporaneity of the non-contemporaneous".

Lund har i *Speltoken* skrivit in Alfvén i en musikalisk idéhistoria som rymmer litteratur, konst, vetenskap, kärlek och religion. Det är en välbehövlig uppvärdering av hans tonsättargärning bortom bilden av honom som sorglös symfonisk rapsodiker som blandar folkligt material och melodier man kan nynna med senromantisk harmonik.

Vem är då Speltoken? Det är en gammal kringvandrande spelman i Karl-Erik Forsslunds berättelser *Skog* och *Göran Delling* som spelar för solen, som då träder fram som en naken kvinna. Det är en livsreformatorisk version av den plansch av Doré till Dantes *Den gudomliga komedin* där diktens Dante i solens strålar får syn på sin dyrkade Beatrice i en ros. Tobias Lund menar att slutkören i *Herrens bön* kan tolkas som en ekfras av denna bild, fast med skillnaden att det är Alfvén själv och hans älskarinna Bertha Angelin som trätt in i Dantes och Beatrices ställe. Forsslunds spelman, som har fått ge titeln till boken, har sin motsvarighet i Hugo Alfvén: en solskenets och livsglädjens kompositör, vars musik kan förena himlen med jorden.

Erik Höök, Stockholm

Med två, vatten och flit: hälsofrämjande renlighet som ideal och praktik ca 1870–1930. Johanna Annola, Annelie Drakman & Marie Ulväng (red.). Nordic Academic Press, Lund 2021. 284 s., ill. ISBN 978-91-88661-97-5.

Möjligen skulle det kunna hävdas att *renlighet* inte bara är ett nyckelord inom den etnologiska forskningen, utan att det faktiskt format ämnet i så hög grad att det skulle vara svårt att förstå etnologi utan den forskning som gjorts om just renlighet. Många är de avhandlingar och forskningstexter som utgått från begreppen orenade och tabu som Mary Douglas kastade ljus över redan 1966. Med hjälp av kulturella anomalier och tvetydigheter i samhället söker etnologen efter diskursiva och materiella mekanismer som bemödar sig om att hålla smutsen på avstånd. Som en kulturanalytisk teori har därför renlighet visat sig mycket användbar för att undersöka hur kulturella kategoriseringar är verksamma i vitt skilda områden. Vad som inte har beforskats i lika hög utsträckning är hur dessa praktiker kring renlighet kom att sammanflätas med en ny syn på hälsa i välfärdsstatens begynnande barn-dom. I föreliggande antologi undersöks detta i tio kapitel skrivna av forskare inom ämnena historia, idé- och lärdoms historia, ekonomisk historia, etnologi och folkloristik. Här öppnas många nya forskningsfält upp kring renlighet.

Som Johanna Annola, Annelie Drakman och Marie Ulväng konstaterar i inledningen är detta en antologi som publicerats under den pågående covid-19-pandemin, där just renlighet kommit att bli centralt för att försöka kontrollera och motverka coronavirusets framfart. Även om boken utgår från tidsspannet 1870 till 1930 blir nutiden den inledande problemformulering som tydliggör antologins syfte: "Men denna självklarhet – att renlighet skyddar mot smitta och sjukdom – är historiskt formad. Syftet med föreliggande antologi är att lyfta fram exempel på hur den processen

gick till på praktikinivå under åren 1870–1930 i de nordiska länderna” (s. 8). Bokens tydliga fokus på praktikinivån gör att det konkreta i att hantera renlighet synliggörs och problematiseras. Det ger också en möjlighet till att analysera en del av de äldre källorna på nya sätt. Att, som författarna skriver, fokusera på ”vem som gör vad och varför” (s. 11).

Antologin är indelad i tre teman: ”rengöring av kroppen”, ”hushållet, hemmet och familjen” samt ”organisationer, föreningar och möten mellan olika grupper i samhället”. Det är tre givande teman för att ”undersöka hur världen såg ut när det inte var självklart att smuts spred sjukdom, och vad som behövde förändras för att det skulle bli det” (s. 12).

I det första kapitlet, ”Den nordiska badfrågan och det svenska folkbadet 1880–1950” presenterar Karolina Wiell en spännande och källpluralistisk empiri för att undersöka temat kring rengöring av kroppen. Hon börjar med att redovisa renlighetsrörelsen i Norden och hur den tar form i relation till en större förståelse för bakterier och hygien. Under 1800-talet fanns det en kritik i att befolkningen inte lyckades hålla sin personliga hygien. Ett exempel som tas upp i kapitlet är skolbadet och hur det kunde lära barnen att ta ansvar för sin hygien med hjälp av tvål och vatten. Det sågs också som en möjlighet för barn från fattiga förhållanden att komma bort från stämpeln som just fattig och oren. Ett annat exempel i kapitlet är uppförandet av badstugor. Genom dessa praktiker diskuterar Wiell synen på individens hälsa under första delen av 1900-talet.

I Drakmans kapitel ”Utrökt eller avsköljd: Övergången från rök till vatten som rengörande substans bland svenska läkare under 1800-talets slut” utgörs empirin huvudsakligen av de cirka 5000 rapporter som svenska provinsialläkare skrev mellan åren 1850 och 1900. Hennes forskningsfråga utgår från ett problematiserande av hur vi historiskt och i samtiden ser på våra förgivettagna renlighetspraktiker: ”Vad ansåg svenska provinsialläkare

vara verksamma metoder för att finna och rengöra smutsiga, sjukdomsframkallande omgivningar under åren 1850–1900?” (s. 44). Kapitlet problematiserar två olika syner på sjukdomsframkallande omgivningar. Den första kan sägas vara verksam fram till 1880-talets mitt och fokusera på att rök re-nade luften genom att ”dölja skadlig lukt och genom att förstöra smittämnen” (s. 46). Under andra halvan av 1800-talet skulle en annan förståelse växa fram där rök kom att betraktas som negativ. Istället kom provinsialläkarna att poängtera vikten av att tvätta kroppen med vatten. Drakman skriver: ”Under 1800-talets sista tredjedel började alltså svenska läkare att på flera olika sätt uttala sig om hur renlighet medelst vatten kunde förebygga sjukdom och hälsa” (s. 55). Hon poängterar att hälsa ”beror på vad smutsen förstås göra med kroppen” (s. 64), ett centralt perspektiv för att också förstå samtidens relation till smuts.

Annola lyfter i kapitel tre fram synen på smuts och renlighet på en finsk fattiggård i början av 1900-talet. I kapitlet ”Kackerlackor i säsen?” används Kotkafallet, som var en konflikt mellan å ena sidan de intagna på Kotka glasbruks fattiggård, å andra sidan fattiggårdens föreståndarinna. Mellan 1880-talet till 1922 var inrättandet av fattiggårdar en praktik i Finland för att placera de arbetsföra fattiga och där de fick arbeta för sitt uppehälle. Konflikten ger Annola möjlighet att närmare studera hur det förekom olika uppfattningar om smuts och renlighet, och vilka renlighetsrutiner som skulle vara rådande. Det är också en konflikt som ger en ingång i att undersöka renlighetsbegreppet som ett vapen mot överheten.

Första kapitlet under temat ”hushållet, hemmet och familjen” är Ulvängs ”Bondhustrun blir husmoder och gör rent hus: Hem och huslighetsideal i Härjedalen ca 1850–1900”. Kapitlets tema bygger på ett välkänt etnologiskt tema med fokus på hur idén ”om det välskötta hemmet är nära förknippad med

1800-talets framväxande borgarklass och särskilt synen på mannen som familjeförsörjare och hustrun som hemmets omhändertagare” (s. 91). Ulväng gör här en mycket originell analys med utgångspunkt i hur renlighet ska förstås i relation till konsumtionen av de renlighetsprodukter som kom ut på marknaden under andra halvan av 1800-talet. Genom skogsbrukets industrialisering gavs kvinnan mindre arbetsuppgifter inom jordbruket och kunde i stället ägna hemmets skötsel mer tid. Den nya ekonomin gav också möjligheter att införskaffa nya varor och därmed nya vanor i hur hemmet skulle hållas rent. I kapitlet finns en mycket spännande genomgång av den nya materialitet som gav dessa möjligheter och vad det innebär att bädda med vita sänglinnen istället för med halm. I kapitlet analyseras också de diskurser som fanns kopplade till annonser för de nya produkterna. Ulväng konstaterar avslutningsvis att inköpen av de nya tingen inte nödvändigtvis skedde för att skapa ett hälsosammare hem, utan för att de var vackra och moderna och kunde utgöra en klassmarkör i samhället.

Kapitlet ”I renhetens tjeneste: Kjøkkenkluter i Norge 1860 og 1940” undersöker Ingun Grimstad Klepp disktraskan och vad denna materialitet kan säga om renlighetsuppfattningar i Norge. I relation till föregående kapitel fördjupas på detta sätt förståelsen för den praktik som kvinnan hade för att uppnå renhet i hemmet. Samtidigt är det en kulturhistoria för att säga något om hur det moderna och mer teknikbetonade hushållsarbetet växer fram och delvis kom att ersätta eller komplettera disktraskan. På samma sätt som disktraskan är en spännande köksingång till större frågor, är detta ting metodologiskt problematiskt eftersom det inte dokumenterats i någon högre grad historiskt. Det verkar helt enkelt inte finnas så många källor att tillgå.

Josefin Englund fokuserar i ”Genom sitt sanna väsende göra ett hem trefligt: Könsideal om husmoderlighet och kroppslig omsorg i kontaktannonser 1890–1960” på

kontaktannonser i *Dagens Nyheter* åren 1890–1960. Genom detta spännande material kan hon konstatera att kvinnor framställde sig själva som husliga fram till 1930-talet, medan kroppsliga egenskaper blir vanligare från 1940-talet. Syftet med kapitlet är att undersöka ”synen på hemmet, huset och kroppen utifrån äktenskapssökandes perspektiv” (s. 159). Kapitlet har en väldigt intressant metod, där en mängd kontaktannonser har matats in i en databas och därmed gjorts sökbara. Genom dessa sökningar konstaterar Englund att renhet, sundhet och friskhet är moraliska ideal under åren 1890–1920, men att hälso-begreppet sedan kopplas allt mer till livsstil.

Antologin avslutas med fyra kapitel under temat ”organisationer, föreningar och möten mellan olika grupper i samhället”. I kapitlet ”Den hygieniska medborgaren: Hälsoupplysningens kris i Finland i början av 1900-talet” presenterar Minna Harjula en analys av Finlands nationella hälsoförbund (FNH). Förbundet bedrev hälsoupplysning på frivillig grund under en kort period 1906–1920. Med denna utgångspunkt är kapitlets syfte ”att analysera argumenten för och emot FNH som olika synsätt på hälsomedborgarskap i Finland” (s. 184). Hälsomedborgarskap används som ett analytiskt verktyg för att undersöka individers hälsorelaterade rättigheter och skyldigheter, individen kom att få ett eget ansvar för sin hälsa i relation till nationen. Detta blir en intressant ingång för att förstå den nya riktning som tog fart i Finland efter 1920, då staten kom att ta större ansvar för folkhälsan.

I kapitel 8, ”God bolighygiejne for alle – af hensyn til sundheden: Borgerengagement, køn og hygiejne i Randers 1935 til 1965”, undersöker Inger Lyngdrup Nørgård tre organisationers arbete för att förbättra människors hygien och hälsa i staden Randers. Genom att studera husmodersföreningars och arbetarförbunds verksamheter möjliggörs en analys av hygien i relation till hemmet, inte minst det dåliga hemmet där sjukdomar som tuberkulos

existerade. Det blir ett kapitel som fokuserar på både staden och boendet, och kvinnans ökade ansvar för hemmet. Här finns många relationer till tidigare kapitel i antologin och som kan sammanfattas som "projekt husmoder" (s. 217). Detta projekt var nära sammanflätat med boendets faktiska utformning under 1900-talet.

Antologins fokus på hemmet fortsätter i Karin Carlssons kapitel "Rent kök: Hemutställningar, materialitet och renlighet i en svensk stad i början av 1900-talet". Genom köket och dess föremål öppnas en metodologisk möjlighet att studera diskreta förändringar i det vardagliga livet. Även i detta kapitel utgör en husmodersförenings arbete det empiriska underlaget, men här är platsen Gävle. Carlsson undersöker hemutställningarna närmare för att analysera vilka ideal, i form av effektivt och hygieniskt hemarbete, som kopplades till de nya köken. Här återfinns en diskussion om vattnets betydelse i köket för att hålla "kropp, kläder och hem rena" (s. 244). Också trasan återkommer som ett centralt ting.

Antologin avslutas med kapitlet "Plats, genus och renlighet: Försäljning av livsmedel på torg i Finland under första delen av 1900-talet" författat av Hanna Lindberg, Eija Stark och Ann-Catrin Östman. En rik och spännande etnografi får synliggöra hur urbaniseringen kom att förändras med ett ökat livsmedelsbehov i städerna och därmed fler personer som försörjde sig på torghandel. Också de historiska fotografierna analyseras mer aktivt i detta kapitel än tidigare kapitel. Här träder Mary Douglas fram tydligt och författarna skriver: "I kapitlet visar vi hur torgen började uppfattas som smutsiga platser, hur dessa platser reglerades på striktare sätt och hur hanteringen på ett bekönat sätt kunde tolkas i termer av äckel och avsmak" (s. 260). Författarna poängterar att orenhet kopplades samman med maskulinitet, medan kvinnan blev associerad med renhet och prydighet. Kvinnan fick härigenom ett större utrymme i torghandeln.

Antologin öppnar upp för nya och

innovativa forskningsfrågor riktade mot en expansiv period i de nordiska länderna. Det är en period när den moderna biopolitiska styrningen tar form och skapar nya relationer mellan individ och stat. Det är också en period där det skulle vara givande med en fördjupad jämförelse av de vardagliga praktikerna kring renlighet, hälsa och genus i de olika länderna. Ett annat intressant tema i antologin är hemmet och hur denna plats förändrades i relation till synen på renlighet. Här finns många spännande empiriska exempel i antologin. Denna flervetenskapliga antologi ger många givande perspektiv på hur synen på hälsa och renlighet förändrades strax innan välfärdsstaten skulle komma att expandera kraftigt i de nordiska länderna.

Kristofer Hansson, Lund/Malmö

Föremåls hemliga liv. Kön och genus i Vasamuseets samlingar. Anna Maria Forssberg & Svante Norrhem (red.). Vasamuseet, Stockholm 2021. 203 s., ill. ISBN 978-91-985991-2-1.

Boken *Föremåls hemliga liv. Kön och genus i Vasamuseets samlingar* är en antologi som med genusperspektiv undersöker Vasamuseets samlingar med frågan "Vad kan ett föremål berätta?". Den forskning som presenteras har gjorts inom projektet *Gendered interpretations*, i samarbete med Victoria and Albert Museum i London och universiteten i Plymouth och Lund. Efter ett par inledande texter av redaktörerna ägnas tio kapitel åt tio föremål som arkeologer och historiker har forskat på med genusperspektiv. Den föremålsbiografiska metoden är det samlade grepp som författarna använder för att utforska "föremåls hemliga liv". Boken är rikt illustrerad med många bilder i färg, texterna är lättillgängliga och har en populärvetenskaplig ton, men det finns ändå fotnoter med hänvisningar till

litteratur och källor.

I det inledande kapitlet "Vad kan ett föremål berätta?" konstaterar redaktörerna att museiföremål för det mesta har samlats in för att "illustrera en särskild historia" som bygger på berättelser om viktiga män, krig, nationer och vetenskap. Ett konstaterande som är välförankrat i årtionden av forskning om och kritik av de berättelser som förmedlas på museer världen över. Modernismens "stora berättelser" har skildrat, och fortsätter att skildra världen och historien med generaliserande androcentriska och eurocentriska perspektiv som döljer komplexitet och mångfald. Utifrån forskningsresultaten har det också producerats handböcker som stöd till arbetet med att förändra museernas verksamheter så att exempelvis genus- och mångfaldsperspektiv kan integreras i berättelserna. På många museer har det sedan länge funnits utställningar som lyfter fram bland annat "kvinnans roll" i historien och förmedlar minoritetsgruppers berättelser, vilket kan tolkas som uttryck för en vilja att bidra till en förändring. Många av de här utställningarna är bra och ger nyanseerade och intressanta inblickar, men det händer också ofta att det inte blir så lyckat. Det är inte ovanligt att dessa skildringar istället förstärker modernismens etablerade stereotyper, värderingar och hierarkiska ordningar, troligtvis på grund av att samlingarna och berättarpraktikerna är formade med modernismens världssyn som organiserande principer som mall. Med andra ord finns det all anledning att fortsätta utarbeta och pröva nya metoder för att hitta fram till berättelser som på allvar utmanar de djupt rotade dominerande berättelsestrukturer.

Boken *Föremålets hemliga liv* är ett nytt och spännande bidrag till arbetet med kön och genus på museer. Vad som är intressant är att den flyttar fokus från hur berättelser skapas med hjälp av föremål, och riktar söklampan mot samlingarna, letar fram de enskilda föremåls berättelser och undersöker vad som händer då de nystas fram. Det är intressant

just för att de artefakter som ligger i museernas magasin ofta bär med sig flera lager av betydelser och berättelser som hör hemma i olika sammanhang, men som i museernas kategoriseringsprocesser begränsats för att, som redaktörerna konstaterar, passa in i en specifik historia.

Genom att ställa nya frågor till föremålen i museernas samlingar menar Forssberg och Norrhem att det går att hitta kompletterande eller helt nya historier att berätta. Ett enda föremål bär på tusen berättelser som går att finna genom att ställa frågor om dess tillkomst, användning och ägare. Det är mångfalden av föremål i samlingarna som är deras styrka, menar redaktörerna, och de bär på information om alla de grupper av människor som traditionellt utelämnas ur historieskrivandet.

Som en bakgrund och uppmålad scen till föremålsberättelserna berättar Norrhem om "kvinnligt och manligt i 1600-talets Sverige". Därefter följer raden med kapitel som inleds med "katalogkortets" korta beskrivning av ett föremål i samlingarna: föremålsnummer, fyndplats, nuvarande plats, material och beskrivning. Författarna nystar fram information och berättelser från bland annat en kanonkula, en hatt och ett halvt lock till en tunna med ett inristat spelbräde och två bomärken. Förunderligt mycket information kommer fram i fylliga och intressanta berättelser om 1600-talets människor. Som titeln på boken antyder präglas undersökningarna av att författarna har köns- och genusperspektivens glasögon på näsan, bland annat med resultatet att könskodade tolkningar av föremål ifrågasätts. Läsaren får veta att både män och kvinnor på 1600-talet var förtjusta i utsmyckningar så som pärlor, fjädrar och smycken, att det fanns kvinnor i toppen av organisationsstrukturer och flera järnbruk ägdes och drevs av kvinnor. Den allmänt spridda föreställningen att kvinnor inte var tillåtna ombord, eftersom de ansågs bringa olycka, visar sig inte stämma. I ett kapitel berättas att fynden avslöjar att det fanns kvinnor ombord

på Vasa, och i ett annat konstateras att kvinnor förekom ombord på krigsskepp fram till slutet av Napoleonkriget. Men då skeppet Vasa bärgades och föremålen katalogiserades låg gamla föreställningar som en slöja framför tolkningarna, och en kjol blev i katalogen ett par byxor, trots att tygbitarna påträffades vid ett kvinnoskelett.

Boken *Föremåls hemliga liv* är med andra ord verkligen värd att läsa, både på grund av att den ger en nyanserad bild av den värld och verklighet där skeppet Vasa byggdes och sjösattes, och för att den visar vilken typ av berättelser som går att leta fram med hjälp av metoden föremålsbiografi. Min tanke efter att ha läst boken är dock att metoden har större potential än vad författarna utnyttjar. Med fokus på kön och genus blir berättelserna ibland lite ensidiga, och mellan raderna går det att se andra trådar som hade varit lika intressanta och viktiga att nysta ut. I kapitlet

”Hatten – en symbol för manlighet?”, vilket är välskrivet och intressant, får jag mitt i skildringar av hattproduktion och hattmoden veta att: ”Det behövdes ull från tio [bäver]skinn för att göra en hatt av bra kvalité och runt år 1600 hade detta lett till att bäverpopulationen i hela Europa utplånats. Bäverskinn blev därför en viktig vara i den globala handeln.” Den här informationen lyfter fram en helt annan aspekt av de kulturhistoriska berättelserna, och visar tydligt tendensen att i historieskrivandet fokusera på de sociokulturella dimensionerna och lämna de biologiska ekosystem som vi människor är beroende av, och sammanflätade med, i periferin. Men samtidigt visar den korta berättelsen om bävrarna på metodens potential, eftersom det utifrån just den insikten skulle kunna gå att nysta fram trådar ur föremålets biografi som kan bidra till berättelser som suddar ut gränserna mellan natur- och kulturhistoria.

Annika Bünz, Umeå

RIG – VÄGLEDNING TILL FÖRFATTARNA

RIG publicerar artiklar, presenterar nya avhandlingar, debattbidrag, bokrecensioner och notiser inom den kulturhistoriska forskningen. Förutom sedvanligt bedömda vetenskapliga artiklar finns även möjligheten att under rubriken Anteckningar publicera icke-granskade alster. Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom detta forskningsfält.

Manuskripten skall vara skrivna med radavstånd 1,5 och bred marginal. Artiklarnas omfång bör ligga mellan 35 000 och 55 000 nedslag, inklusive noter och litteratur. Artiklarna skall ha en kort engelsk sammanfattning om ca 1 500 nedslag. Bilder välkomnas. En avhandlingsrecension bör maximalt omfatta 17 000 nedslag, ett debatt-inlägg maximalt 8 000 tecken, en bokrecension maximalt 12 000 tecken och en notis maximalt 4 000 tecken.

Artikelmanus granskas av redaktionen och en eller flera externa läsare. Vid frågor kontakta redaktörerna.

UTFORMNING AV MANUSKRIFT

Vi följer *Svenska skrivregler* och *SAOL*.

Nytt avsnitt markeras med indrag.

Noter anges med siffra och skrivs som slutnoter.

Litteraturreferenser används enligt följande:

I texten anges författarnamn, årtal och sidhänvisning, t.ex. ”som Broberg (1988) påpekat”, ”flera studier visar detta (Ehn 1996, Nilsson 1993, Skarin Frykman 1987) ...”, ”som dokumenterat detta (Lundgren 1996:129ff.) ...”.

Litteraturlistan placeras sist. Uppställning och kursivering sker som exemplen visar:

Daun, Åke 1993: *Etnologin, framtiden och samhället*. I: Gerholm, Lena (red.): *Etnologiska visioner. Femton forskare reflekterar kring sitt ämne*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Högdahl, Elisabeth 2003: *Göra gata. Om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlunds förlag.

Larsson, Lisbeth 1997: *Modernismens kvinnliga avantgarde. Tvärsnitt nr 1*.

MANUSKRIFTEN SKALL INNEHÅLLA FÖLJANDE

- 1 Författarnamn, titel och institutionstillhörighet eller motsvarande.
- 2 Själva texten.
- 3 Numrerade noter vid behov. Ange inte litteraturhänvisningar i noterna.
- 4 Litteraturreferenser, alfabetiskt ordnade.
- 5 Engelsk sammanfattning (omkring 300 ord eller 1 500 nedslag). Artikelns titel på engelska.
- 6 Bildoriginal och eventuella bildtexter insänds tillsammans med slutgiltigt manuskript.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska ”Sången om Rig” gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden.

Tidskriften utges fr.o.m. årg. 98, 2015, av Kungl. Gustav Adolfs Akademien
för svensk folkkultur, en riksakademi med sitt säte i Uppsala

129 JAKTTURISM – ETT DELIKAT BALANSARBETE I EN KOMPLEX EKONOMI

Erika Andersson Cederholm och Carina Sjöholm

147 RUTTEN TILL BRASILIEN

Erik Olsson och Laura Álvarez López

169 ANTECKNINGAR

BEHIND THE SCENES OF THE CITY

THE HIDDEN, THE FORBIDDEN, THE FORGOTTEN Karin Carlsson och
Rebecka Lennartsson

176 NYA AVHANDLINGAR

Devrim Umut Aslan PRAXITOPIA. HOW SHOPPING MAKES A STREET VIBRANT
anmäld av Anna Sundelin

Jenny Gustafsson DRÖMMEN OM EN GRÄNSLÖS FRED: VÄRLDSMEDBORGAR-
RÖRELSENS REAKTOPI, 1949–1968 *anmäld av Henrik Brissman*

180 RECENSIONER

Kim Silow Kallenberg, Elin von Unge & Lisa Wiklund Moreira (red.) ETNOLOGISKT
FÄLTARBETE. NYA FÄLT OCH FORMER *rec. av Anders Gustavsson*

Fredrik Nilsson och Anna-Maria Åström (red.) NORDISK ETNOLOGI 1921–2021.
ETT ÄMNE I RÖRELSE *rec. av Barbro Blehr*

Tobias Lund SPELTOKEN. HUGO ALFVÉN OCH ROSENS KLANG *rec. av Erik Höök*
Johanna Annola, Annelie Drakman & Marie Ulväng (red.) MED TVÅL, VATTEN OCH FLIT:
HÄLSOFRÄMJANDE RENLIGHET SOM IDEAL OCH PRAKTIK CA 1870–1930
rec. av Kristofer Hansson

Anna Maria Forssberg & Svante Norrhem (red.) FÖREMÅLENS HEMLIGA LIV.
KÖN OCH GENUS I VASAMUSEETS SAMLINGAR *rec. av Annika Bünz*